

Philosophiæ Moralis
INSTITUTIO COMPENDIARIA,
L I B R I S III.

Ethices et Jurisprudentiæ Naturalis
ELEMENTA continens.

Auctore FRANCISCO HUTCHESON,
in Academia Glasguensi P. P. *K*

Editio altera auctior et emendatior.

Ο ἀνεξέταστος βίος, ἡ βιωτὸς ἀνθρώπου.

Plat. Apol.

D U B L I N I I:

Impensis GULIEL. M'KENZIE, Academicæ Bibliopolæ
in vico vulgo dicto, Dame-street.

M,DCC,LXXXVII.

JUVENTUTI ACADEMICÆ

SALUTEM.

IN celebri apud antiquos Philosophiæ divisione, quæ pars moralis appellabatur, hæc complexa est disciplinas; Ethicam, strictius dictam, quæ hominum mores internos regere proficitur et emendare, et Jurisprudentiam naturalem. Hujus deinde tres sunt partes: prima, Jurisprudentia privata, quæ jura docet legesque in libertate naturali vigentes: altera, Oeconomica, leges tradens et jura quibus regenda est domus: tertia est Politica, quæ Rerum publicarum formas explicat, ipsarumque inter se jura. Harum omnium in hoc libello prima traduntur elementa: quibus perlectis, tyronibus facilius erit aditus, ad clarissima, in hac philosophia, sive antiquorum Platonis, Aristotelis, Xenophontis, Ciceronis; sive nuperorum, Grotii, Cumberlandi, Puffendorffii, Harringtoni, aliorumque scripta et inventa cognoscenda.

Nobis etiam non monentibus, perspicient Eruditi, quanta hujus libelli pars ex claris aliorum scriptis est deprompta; ex Cicerone et Aristotele; atque, ut alios sileam recentiores, ex Puffendorffii de Off. Hom. et Civis libello; quem, vir optimus, doctissimus, Gerschomus Carmichael nuper in hac Academia P. Professor, inter omnes ejusdem commentatores palmam ferens, ita supplevit et emendavit, ut libri substantiâ, quam vocant, multo pluris sint accessiones. De instituto meo autem, quod post tot hujusmodi libellos a viris doctissimis conscriptos,

hunc contexendum susceperim, sic habetote: Docenti cuique suo utendum iudicio, sua arridet methodus, docendi ratio, rerum series, argumentorumque momenta, quæ dicentium ingeniis, ut juvenum captus est optimè accommodata, atque ad sensus penitus permanantia, sibi videntur. Quumque nostra methodus, istis quæ nuper invaluerunt, non paulum discrepet; si quid ea afferat quod discipulis prodesse potest, eorum intererit, breve aliquod in manibus terere syntagma, quod rerum seriem, summaque disputationum capita exhibeat; ipsæque omnia vivâ voce fusius explicata, in memoriam revocet.

Ciceronis de officiis libros suo merito laudatissimos, viri quidam docti, tanquam Ethices totius summarium complexos absolutum, inconsideratè nuper laudarunt; quum ipse sæpius testetur, totam de virtute summoque bono doctrinam, Ethices partem longè præstantissimam ex maximè necessariam, alibi quærendam; cujus etiam locos præcipuos, in libris de Finibus et Tusculanis, ipse antea tractaverat: quinetiam moneat, se, in libris de Officiis, præcepta tradidisse, Stoicos potissimum secutum; quibus tantum inter virtutes, et officia ex virtute, discrimen esse placuit, ut hæc in rerum mediarum, quæ nec bonæ sint nec malæ, numero habuerint. Docent itaque hi de officiis libri, qua ratione, viri honesto locò nati, virtutumque cognitione satis ante instructi, vita sit instituenda, ut honestati veræ is semper adhærescens, opes, potentiam, gratiam, honores, et gloriam consequatur.

In hoc libello denuo excudendo, quædam addenda videbantur, et non pauca corrigenda. Cogitabam etiam claros in hac philosophia scriptores, et antiquos et nuperos passim citare, locosque librorum commonstrare. Verum reputabam; hoc iis solum profuturum quorum in manibus essent ipsi libri; qui

nullo fere negotio, consultis librorum indicibus, eadem sibi reperire possent : labori igitur et ingrato et parum necessario peperci. Vix ipsos latet in Philosophia tyrones, Ethices fundamenta, et generalem omnem de moribus doctrinam, apud antiquos modo laudatos, et Cumberlandum, comitemque de Shaftsbury, copiose explicatam esse : nullumque de jure naturali et gentium locum, scriptores claros Grotium et Puffendorhium, Barbeyracii commentariis uberrimis auctos, Harringtonium, Lockium, et Bynkershokium, ne plures memorem, intactum reliquisse : apud Barbeyracium etiam reperiuntur nuperorum nomina, qui singulas quaestiones plenius exposuerunt : quorum libri, iis qui uberiores de locis singulis disquisitiones perspicere volunt, sedulo sunt evolvendi.

Vobis, Juvenes, non Eruditis, hæc scribuntur elementa : quibus paulum immorati, ad majora progredimini et ampliora ; ad omnis scientiæ, omnis elegantiae, artiumque bonarum inventores et excultores eximios scriptores Græcos et Romanos. Dumque hos exprimitis, puriores sacrarum literarum, quæ miseris mortalibus certam vitæ beatæ spem reducunt, fontes aditote ; ut animos vestros omni virtute exornetis, ad omnia officia honestiora instruat, cognitionisque sitim ingenuam et laudabilem expleatis. Animis igitur vestris medeatur Philosophia ; inanes sollicitudines detrahat, cupiditatibus liberet ; pellat timores : ita morati sitis, ita animo et vita constituti, ut ratio postulat : neque hanc disciplinam ostentationem scientiæ, sed legem vitæ sanctissimam putetis, quam nemo sine scelere, nemo impune spreverit ; cujusque monitis parere, quantum animo conniti possumus, summa est naturæ nostræ dignitas, summa sapientia, vitæque prosperitas.

Βιον αἰρῶ τὸν ἄριστον· τῷτον γὰρ ἡδὺν ἡ συνήθεια ποιήσει.

PYTHAG.

Ἦδη ἀξίωσον σεαυτὸν βίῃν ὡς τέλειον, καὶ προκόπτοικα·
καὶ πᾶν τὸ βέλλιστον φαινόμενον ἔσω σοι νόμος ἀπαράβατος.

EPICETET. ENCHIR.

Ἄνδρας γενομένους ὁ θεὸς παραδίδωσι τῇ ἐμφύτῳ συνει-
δήσει φυλάττειν, ταύτης ἔν φυλακῇς μηδαμῶς καταφρονησέον.
ἐπεὶ καὶ τῷ Θεῷ ἀπάρεστον, καὶ τῷ ἰδίῳ συνειδότε ἰχθροὶ
ἐσόμεθα.

Ejufd. Fragment.

Ἄιρῶ πρότερον τὰς ἐπιθυμίας κολάζειν, ἢ διὰ τὰς ἐπιθυ-
μίας κολάζεσθαι.

Ejufd.

Ἐνὶ τέρεϊ καὶ προσαναπαύει, τῷ ἀπὸ πράξεως κοινωνι-
κῆς μέλας αἰνεῖν ἐπὶ πράξιν κοινωνικὴν σὺν μνήμῃ Θεῶ.

M. ANTONIN.

Ἐπὶ πάσῃ ὀρμῇ καὶ σμικρῇ καὶ μεγάλῃ πράγματις
Θεὸν αἰεὶ περ δεῖ καλεῖν.

PLATO, in Tim.

Ἀθανάτοις τε Θεοῖς καὶ ἡμῖν χάρματα δαίης.

incerti Poetae.

Philosophiæ Moralis

INSTITUTIO COMPENDIARIA.

LIB. I.

ETHICES ELEMENTA.

CAP. I.

De Hominis Natura ejusque Partibus.

QUEMADMODUM cæteræ omnes artes et disciplinæ, bonum aliquod naturæ accommodatum consequendum tanquam finem suum respiciunt; Philosophiam moralem, quæ vitæ totius ordinandæ ars est, finem spectare longe præstantissimum necesse est; quum se ducem profiteatur, quantum hominum viribus fieri potest, ad vitam eam quæ maximè est secundum naturam, quam docet etiam esse beatissimam, cui inservire debent omnia quæ cæteris artibus effici possunt. Sæo igitur jure in cæteras imperium sibi arrogare videtur, eatenus saltem ut præscribat quasnam quisque, et quem ad finem, excolere debeat. Quum vero communis hæc sit anticipatio sive naturæ judicium, quod in animorum affectione aliqua aut habitu, atque actionibus consentaneis, vel situm sit illud Beate vivere, vel

eorundem ope parari et obtineri; in quo philosophorum omnium, rationibus utcunque discrepantium, consentit oratio, docentium in ipsis virtutibus officiorumque functione, summi boni adipiscendi, sive beate vivendi, spem omnem esse sitam; in Philosophia morali hæc imprimis sedulo erunt investiganda, quænam vita sit secundum naturam; quænam beatissima; quidque sit ipsa virtus.

Quicumque divina mente et ratione, cum mundum hunc universum, tum genus humanum fabricatum fuisse credit, expectabit in ipsa hominis natura et constitutione repertum iri indicia haud obscura quæ monstrent, quodnam sit hominis munus et opus proprium, ad quodnam vitæ genus et officia, sit a natura provida et solertissima subornatus; quænam denique res vitam homini beatam efficere possint. Intrandum igitur in hominum naturam, ut perspiciamus quid simus, quidnam victuri gignamur, et quos Deus nos esse iusserit. Dei autem naturæque voluntas optime innotescet anquirentibus, quænam sint ea omnia quæ sensu quovis naturali nobis commendantur, quæque eorum præcipua; ad quænam appetenda naturâ impellamur; quænam denique ad vitam beandam vim habeant maximam. In hac disquisitione leviter tantum attingenda ea quæ ad alias pertinent disciplinas, ut in his præcipue moremur quæ ad mores regendos plurimum valent.

More omnium disciplinarum, a notioribus ad magis obscura detegenda progredimur: neque, rerum dignitate ducti, ab iis quæ naturâ prima sunt, Dei nempe Op. max. voluntate ordimur; sed a naturæ nostræ constitutione, quæ cognitu facilior est; ut eâ perspectâ colligamus, quodnam de animorum affectionibus et actionibus nostris Dei fabricatoris sit consilium et voluntas. Neque prorsus omittenda ea officiorum indicia aperta,

quæ vitæ humanæ commoditates atque utilitates exhibent externæ; licet forte ex alio fonte fluat omnis vera virtus, quàm ex istiusmodi voluptatum aut utilitatum appetitione.

II. PRIMO igitur, constat homo ex amino et corpore, quorum utrumque suas habet vires partesque naturales: corporis partes cognitionem habent faciliorem, medicis propriam; hoc obiter attingimus, illud ita formatum esse, ut longe aliorum animantium corporibus antecellat. Non solum enim sensuum organis, partibusque, aliis ad vitam cujusque, aliis ad generis conservationem aptissimis instructum est, verum etiam iis artificiosissime fabricatis, quæ operi cuique, mentisque solertis et artificiosæ imperiis infinitis exequendis commodissime inserviant. Non prætereunda est forma ad dignitatem erecta, et contemplationi idonea; membrorum motus facillimi et celeres; tot artium ministræ manus; vultusque ad omnium animi motuum indicia exhibenda flexibilis; quæque ad vocis variæ et orationis usum in corpore machinata est natura: quæ omnia fusiùs persequuntur anatomici.

Artificiosam hanc corporis compagem, fluxam et caducam esse, novis quotidie egentem ciborum fulturis, et continuo vestitu, aliisque cultu, quò a malis innumeris extrinsecus irruentibus protegatur, norunt omnes: in tutelam igitur data est animo sagaci et provido, quæ altera pars hominis, eaque longe præclarior.

III. ANIMI autem partes, quarum est adspectus illustrior, sunt variæ*: ad duas tamen redu-

* *De natura hominis præter Aristotelem in ethicis, librisque de anima, Nemesium, Lockium, Malebranchium; vid. Ciceronem de finib. l. v. Arianum passim, et comit. de Shaftsbury Disquisitionem de virtute, libellumque cui titulus Sensus communis.*

cuntur classes; quarum altera vires omnes cognoscendi continet, quæ *Intellectus* dicitur; altera vires appetendi quæ dicitur *voluntas*.

Intelligendi vires sunt plures, ideo hic brevius percurrendæ, quod in iis plenius explicandis versentur *Dialecticæ* et *Philosophiæ primæ* scriptores. Primo veniunt *sensus*, quo nomine appellatur "Animi quævis constitutio aut conformatio naturalis, cujus vi certas Ideas aut species ex certis accipit rebus objectis." Suntque hi sensus vel *externi* vel *interni*. Externi a corporeis pendent organis, ita constituti, ut ex motu quovis validiore, aut mutatione in corpore, sive per vim extrinsecus impressam, sive per vim internam, confestim oriatur in animo perceptio quædam aut informatio. Gratae sunt, aut saltem non molestæ perceptiones, quæ excipiunt motus, mutationes, impulsionesque corpori utiles aut innocuas; molestæ vero et cum dolore conjunctæ, quas excitant mutationes corpori nocituræ.

Corporis voluptates et dolores quamvis fatis valide animum commoveant, breves sunt plerumque et fluxæ: neque voluptatum istiusmodi præteritarum recordatio per se grata est, aut dolorum molesta.

Sensibus his primam *bonorum malorumque* notitiam adipiscimur. Quæ res sensibus externis objectæ gratas excitant perceptiones, sunt bonæ, quæ molestas malæ. Quæ aliis sensibus subtilioribus cernuntur motum excitantes gratum, *bona* itidem dicuntur, et quæ molestum, *mala*. Beatitudo vulgò dicitur is "status ubi rerum motum gratum excitantium suppetit copia, dolore omnino graviore amoto." *Miseria*, "ubi irruunt dolores crebri et diuturni, omnia ferè grata excludentes."

A corpore pendent etiam Perceptiones quædam mediæ, exigua cum voluptate aut dolore per

se conjunctæ; quæ rerum externarum suppeditant notiones, earumque mutationes indicant. His corporum quorumvis magnitudines, figuras, situs, motum, aut quietem cognoscimus; quæ omnia visu et tactu præcipue cernuntur; neque sensum excitant per se vel gratum vel molestum; licet nos sæpe certiores faciant eventuum, ex quibus, alia de causa, cupiditatem aut iram, gaudia aut mœrores colligamus.

Corporis voluptates et dolores, nobis cum mutis animalibus communes, nonnullum ad vitam vel beatam vel miseram momentum afferunt. Perceptiones mediæ, rerum externarum qualitates indicantes, magnum præbent in vita usum, in actionibus externis regendis, in rerum cognitione, et in artibus fere omnibus capiendis et exercendis.

Utrumque hoc perceptionum externarum genus dici potest *directum* et *antecedens*; quod non alias ideas aut species præcurrentes exigat. Aliæ autem sunt perceptiones, etiam earum specierum quæ non sine organis corporeis ad animum perveniunt, quas, distinguendi causa, dicimus *reflexas* aut subsequentes, quia alias prius admissas subsequantur ideas; de quibus mox erit agendum. Hactenus de sensibus externis.

IV. SENSUS interni, sunt illæ animi vires, quibus omnia quæ intra se fiunt, aut ipse secum molitur, percipit; sive actiones, sive passiones, judicia, voluntates, desideria, gaudia, dolores, et agendi consilia. Hæ vires, *conscientiæ internæ*, aut *reflexionis* nomine, apud claros scriptores appellantur; quibus omnia quæ in ipsa mente fiunt cernuntur, pariter ac sensibus externis res externæ. Hi sensus externi et interni omnem suppeditant idearum supellectilem, aut materiam, in qua exercetur homini propria rationis vis; quæ plenius forent declaranda, nisi ad logicam pertinerent.

Rationis ope, rerum *relationes*, quæ dicuntur, cognationes, et nexus cernere valet mens; consequentia et causas, earumque progressus, et antecessiones non ignorat, similitudines comparat, et rebus præsentibus adjungit et annectit futuras, et facile totius vitæ cursum videt, ad eamque degendam præparat res necessarias.

Rationis usu facilè innotescit, mundum universum Dei sapientissimi opt. max. consilio ab initio fuisse constitutum, et omni tempore administratum, atque humano generi tributam esse hanc rationis, supra cætera animantia, præstantiam, una cum cæteris omnibus sive corporis sive animi viribus, unde hominibus elucere poterit parentis sui, creatoris et conservatoris munificentissimi, ratio et consilium; quæque hominum officia, quod vitæ genus et institutio, ipsi sint grata.

V. QUUM autem omne ferè bonum, quod momentum aliquod per se afferre potest ad vitam beatam, sensu aliquo proximo ratiocinationem omnem antecedente, percipiatur; rationis enim est, bona, quæ sensu prius erant percepta, inter se comparare, iisque consequendis idoneas monstrare rationes et subsidia: sublimiores idcirco sensus omnes, aut percipiendi vires, sunt sedulo observandæ, quippe monstraturæ quænam naturæ sint aptissima, atque ex quibus conficiatur vita beata. Quædam tamen antè de voluntate dicenda, quia et animi motus, voluntates, desideria et agendi consilia contemplantur hi sensus subtiliores, et varia inter ea cernunt discrimina.

Ubi primum igitur, ex sensu qualicunque grato aut molesto, boni aut mali cujusvis notitiam adeptæ est mens, sua sponte subnascuntur motus quidam, ab omni sensuum perceptione diversi, boni nempe *appetitio* seu *desiderium*, et mali *fuga* et *aversatio*. Semper etenim se prodit insita quædam omni naturæ ratione præditæ propensio aut

impetus altè infixus, ad omnia ea appetenda, quæ ad vitam facere videntur beatam, atque ad contraria omnia amolienda. Quamvis enim paucis serio secum examinaverunt quænam sint ea quæ ad vitam vel beatam vel miseram, vim habent maximam; omnia tamen appetunt homines naturâ, quæ aliquod hujusmodi momentum afferre videntur ad vitam beatam, et contraria fugiunt: quumque plura occurrunt, quæ simul consecrari nequeat mens, illa naturâ appetit, si modo tranquillo tantum motu feratur, quæ cæteris plus pollere videntur. Ubi vero, in eâdem re, variæ simul commiscantur bonorum et malorum species, appetit aut fugit mens, pro ut plus boni aut mali in re objecta inesse videatur.

Præter hoc *desiderium* et *fugam* proprios voluntatis tranquillæ motus, recensentur alii duo, *gaudium* et *tristitia*. Sunt vero hi novi potius mentis status, aut sensus subtiliores, quam impulsiones ad agendum. Hac autem ratione, quodammodo conficiuntur quatuor motuum classes, antiquioribus decantatæ; qui omnes ad voluntatem, κατὰ τὸ λογικόν, sive *appetitum rationalem* referuntur. Ubi boni spectatur adeptio, oritur *desiderium*; ubi mali spectatur depulsio, *cautio* aut *aversatio*. Ubi bonum contigit, aut malum est depulsum, oritur *gaudium*: ubi malum premit, aut bonum est amissum, *tristitia*.

VI. Ab his animi placidi motibus purioribus, et tranquilla stabilique beate vivendi appetitione, quæ ratione utuntur duce; diversi plane sunt motus quidam vehementiores et turbidi, quibus, secundum naturæ suæ legem, sæpe agitur mens, ubi certa species ipsi obversatur, atque bruto quodam impetu fertur ad quædam agenda, sequenda, aut fugienda, quamvis nondum, adhibita in consilium ratione, secum statuerat ea ad vitam facere vel beatam vel miseram. Hos mo-

tus quisque intelliget, qui, in se descendens, in memoriam revocaverit quali animi impetu fuerat abreptus, quæ passus, quum acriore libidine, ambitione, ira, odio, invidia, amore, commiseratione, lætitia, aut metu, agitabatur; etiam ubi nihil de earum rerum, quæ mentem commoverant, cursu ad vitam beatam aut miseram seio cogitarat. Quid quod sæpe in partes contrarias distineantur et distrahantur homines, cum aliud cupido, mens vero, ejusque appetitus tranquillus, aliud suadeat.

Perturbatos hosce animi motus reducant antiqui in ἐπιθυμίαν et θυμόν; quorum utrumque a voluntate, βέλῃσι, est diversum; prior, voluptatis spectat adeptionem, posterior, doloris depulsionem. Utrumque continet ὁρῆξις αἰόλος, sive *appetitus sensitivus*, qui scholasticis est vel *irascibilis* vel *concupiscibilis*: eorum motus *passiones* appellant. Appetitum hunc parum aptè sensitivum vocant, nisi vox sensus, ad alias a sensibus externis percipiendi vires porrigatur: etenim species quædam nulli sensui externo obviæ, motus animi turbulentiores non raro excitant; ambitionem, congratulationem, malevolentiam, gloriæque et divitiarum libidines, offensionesque contrarias. Isti autem nomini subesse volunt, omnes appetitiones et offensiones vehementiores et improvidas, sensuque turbido conjunctas. Istiusmodi motuum quatuor sunt genera; qui bonum spectant consequendum, *cupiditatis*; qui malum depellendum, *metus*; qui bonum quod contigit, aut malum quod depulsum est, *lætitiae*, qui bonum amissum aut malum imminens, *ægritudinis* nomine notantur. Horum cujusque etiam plura sunt genera, aut partes, pro rerum varietate quam spectant variæ passionis, quibus sunt nomina notissima, quæque ex iis quæ mox sunt dicenda, satis cognosci poterint.

VII. VOLUNTATIS motuum, siue puriorum siue turbidorum, alia est divisio, prout *sibi* quisquam expetit voluptatem aliquam aut utilitatem, aut *alteri*. Gratuitam esse aliquando hominum bonitatem, nullam suam utilitatem spectantium, ubi animo benigno et amico alteri consulunt, satis constabit si quisque se excusserit, si vitæ suæ consilia amica et caritates, studia denique et dilectiones quibus bonos clarosque prosequimur; si morientium curas et studia, officiorumque in extremo spiritu conservationes perspexerit; præcipue vero clarorum virorum facta, et consilia, et mortes pro amicis, pro liberis, pro patria, præmeditatas et voluntarias.

Voluntatis motus hi gratuiti, sunt vel puri vel perturbati, quales et illi quibus sibi consulit quisque, eaque consecratur quæ sibi grata videntur. Varii qui in utroque genere existunt animi motus, simpliciores aut magis inter se implecati, innumera obtinent nomina, pro variis rebus expetitis aut declinatis; atque prout vel se respicit mens, vel alios homines, eorumque mores, et fortunas; aut caritates, et conjunctiones varias, quibus nobiscum, aut inter se, colligantur; aut contra, odia, et diffidia quibus distrahuntur illi, quibus aliquid animum nostrum commovens obvenerat; aut qui suis consiliis, aut actionibus, hisce eventibus causam dederant. Diversi longe sunt hi motus benigni a tranquillo communis foelicitatis desiderio, neque ex eo nascuntur: etenim per se suæque sponte existunt, ea specie causæve oblatæ, quæ iis excitandis apta nata est. Iis explicandis commodior erit locus, postquam subtiliores animi sensus explicuerimus, citra quorum notitiam plurimi voluntatis motus intelligi nequeunt.

Quæ sensu quovis proximè commendantur sunt omnia propter se expetenda; in iisque, aut eorum præcipuis et maximis, situs est bonorum

tus quisque intelliget, qui, in se descendens, in memoriam revocaverit quali animi impetu fuerat abreptus, quæ passus, quum acriore libidine, ambitione, ira, odio, invidia, amore, commiseratione, lætitia, aut metu, agitabatur; etiam ubi nihil de earum rerum, quæ mentem commoverant, cursu ad vitam beatam aut miseram serio cogitarat. Quid quod sæpe in partes contrarias distineantur et distrahantur homines, cum aliud cupido, mens vero, ejusque appetitus tranquillus, aliud suadeat.

Perturbatos hosce animi motus reducunt antiqui in ἐπιθυμίαν et θυμὸν; quorum utrumque a voluntate, βέλους, est diversum; prior, voluptatis spectat adeptionem, posterior, doloris depulsionem. Utrumque continet ὁρῆσις αἰσῶς, sive *appetitus sensitivus*, qui scholasticis est vel *irascibilis* vel *concupiscibilis*: eorum motus *passiones* appellant. Appetitum hunc parum aptè sensitivum vocant, nisi vox sensus, ad alias a sensibus externis percipiendi vires porrigatur: etenim species quædam nulli sensui externo obviæ, motus animi turbulentiores non raro excitant; ambitionem, congratulationem, malevolentiam, gloriæque et divitiarum libidines, offensionesque contrarias. Isti autem nomini subesse volunt, omnes appetitiones et offensiones vehementiores et improvidas, sensuque turbido conjunctas. Istiusmodi motuum quatuor sunt genera; qui bonum spectant consequendum, *cupiditatis*; qui malum depellendum, *metus*; qui bonum quod contigit, aut malum quod depulsum est, *lætitie*, qui bonum amissum aut malum imminens, *ægritudinis* nomine notantur. Horum cujusque etiam plura sunt genera, aut partes, pro rerum varietate quam spectant variæ passiones, quibus sunt nomina notissima, quæque ex iis quæ mox sunt dicenda, satis cognosci poterint.

VII. VOLUNTATIS motuum, sive puriorum sive turbidorum, alia est divisio, prout *sibi* quisquam expetit voluptatem aliquam aut utilitatem, aut *alteri*. Gratuitam esse aliquando hominum bonitatem, nullam suam utilitatem spectantium, ubi animo benigno et amico alteri consulunt, satis constabit si quisque se excusserit, si vitæ suæ consilia amica et caritates, studia denique et dilectiones quibus bonos clarosque prosequimur; si morientium curas et studia, officiorumque in extremo spiritu conservationes perspexerit; præcipue vero clarorum virorum facta, et consilia, et mortes pro amicis, pro liberis, pro patria, præmeditatas et voluntarias.

Voluntatis motus hi gratuiti, sunt vel puri vel perturbati, quales et illi quibus sibi consulit quisque, eaque consecratur quæ sibi grata videntur. Varii qui in utroque genere existunt animi motus, simpliciores aut magis inter se implecati, innumera obtinent nomina, pro variis rebus expetitis aut declinatis; atque prout vel se respicit mens, vel alios homines, eorumque mores, et fortunas; aut caritates, et conjunctiones varias, quibus nobiscum, aut inter se, colligantur; aut contra, odia, et diffidia quibus distrahuntur illi, quibus aliquid animum nostrum commovens obveniat; aut qui suis consiliis, aut actionibus, hisce eventibus causam dederant. Diversi longe sunt hi motus benigni a tranquillo communis felicitatis desiderio, neque ex eo nascuntur: etenim per se suæque sponte existunt, ea specie causæ oblatæ, quæ iis excitandis apta nata est. Iis explicandis commodior erit locus, postquam subtiliores animi sensus explicuerimus, citra quorum notitiam plurimi voluntatis motus intelligi nequeunt.

Quæ sensu quovis proximè commendantur sunt omnia propter se expetenda; in iisque, aut eorum præcipuis et maximis, situs est bonorum

finis. Quumque usu rationis compertum fuerit, res per se neutiquam jucundas, comparandis rebus aliis, per se bonis et expetendis, inservire; omnia quibus ea est vis expetentur, propter ea quibus assequendis inservire videntur; qualia sunt opes, divitiæ, potestas.

Quemadmodum vero, præter *passiones* eas, aut motus perturbatos, quibus certas res, naturæ lege sibi commendatas, sui causa quisque exquirat, insita est homini tranquilla propensio, aut impulsio quædam valida, cogitabundo cuivis obvia, ad vitam ex ipsius natura beatissimam appetendam; cujus appetitus ope cæteros animi motus, sui causa quicquam anquirentes, regere possit et reprimere: sic, quicumque animo tranquillo aliorum naturas, ingenia, mores, in suo conspectu posuerit, similem inveniet animi propensionem, ad communem omnium, eamque maximam, prosperitatem et felicitatem expetendam. Quam animi affectionem, sensu suo interno maxime comprobata, quicumque seria meditatione excoluerit, eam adeo validam poterit efficere, ut cæteris omnibus appetitionibus, siue suam, siue paucorum quorumvis utilitatem spectantibus, imperare possit, easque regere aut reprimere.

VIII. His de voluntate breviter expositis, progredimur ad alios animi sensus declarandos, quos diximus *reflexos* aut subsequentes; quibus novæ cernuntur species, novæ admittuntur perceptiones, ex rebus sensu aliquo, externo aut interno, præceptis; ex aliorum etiam hominum conditione, aut eventibus etiam ratiocinatione aut testimonio cognitis, oriundæ. Horum quosdam, minus ad rem nostram facientes, obiter attingemus, in aliis magis necessariis moraturi. Visu et auditu cum cæteris animalibus communi utuntur homines: apud hos vero, aurium et oculorum est admirabile quoddam et artificiosum iudicium, quo

multa cernunt subtilius; in formis corporeis, *pulchritudinem, venustatem*, partium *convenientiam*; in sonis, gratum concentum et *harmoniam*; in artibus, in pictis, fictis, cœlatis, in ipso motu et actione, *imitationem*: quæ omnia humaniore nos perfundunt voluptate. Huic comparandæ inserviunt artes plurimæ, et mechanicæ et liberales; hanc consèctantur homines in iis operibus, eoque instrumento omni, quæ vitæ usus et necessitates requirunt.

Sunt et non dissimiles perceptiones gratæ, ex rei objectæ *amplitudine* subnascentes, atque ex ipsa *novitate*, pro naturali cognitionis et scientiæ appetitu.

In ingenuis hisce voluptatibus numeranda est ea humanissima, quæ ex veri *cognitione* exsurgit; quam omnes propter se appetunt; quæque pro ipsarum rerum dignitate, cognitionisque evidentia, lætior est et jucundior.

Quæ sensibus hisce commendantur omnia sunt quidem propter se, et sua sponte, expetenda. Etenim solertissimo et benignissimo Dei opt. max. consilio, in uberiores vitæ commoditates, ita fabricati sunt hi sensus, et appetitus, ut ea fere omnia nobis proxime et per se commendent, quæ, et alia ratione, vel nobis vel humano generi sunt profutura.

IX. SUNT et subtiliores alii sensus et utiliores; qualis est ea *sympathia*, sive sensus communis, cujus vi super aliorum conditione commoventur homines, idque innato quodam impetu, consilium omne aut rationem prævertente, ex aliorum fœlicitate, gaudium, ex infortuniis mœrorem colligentes; prout et ridentibus arrident, et flentibus collachrymant; etiam ubi nulla suæ conditionis habetur ratio: Unde fit etiam ut nemo satis beatus esse possit, ex eo solo quod sibi suppetant omnia ad vitæ copiam et jucunditatem facientia:

hoc etiam expetet quisque, ut suppetant et ea quæ aliis sibi caris vitam præstare possint beatam; quippe quorum miseriam omnis vitæ suæ status perturbaretur.

Mira hac naturæ vi, quadam quasi contagione, una cum gratuita bonitate, efficitur, ut vix ullæ sint voluptates, ne corporis quidem, quæ aliorum consortio non plurimum adaugeantur. Nulla est læta aut hilaris animi commotio, quæ non inter plures dispertiri et diffundi flagitet. Vix quicquam gratum, lætum, facetum, aut jocosum, quod non ex pectore exardescat, ebulliat, atque inter alios prorumpere gestiât: neque quicquam homini gravius aut tristius, quam aliorum, præcipue immerentium, spectare ærumnas, dolores, mœrores, miseriam.

X. HOMINEM vero ad agendum esse natum monstrant omnes ejus vires, instinctus et desideria actuosa; quod et sensus cuique alte infixus confirmabit. Appetit enim animus aliquid agere semper, neque ulla conditione quietem sempiternam potest pati: neque si jucundissimis nos somniis usuros putemus, Endymionis somnum nobis velimus dari; idque si nobis nostrisve accadat, mortis instar putemus. Faculatatis etiam cujusque in homine comes est et moderator sensus aliquis, eum ejusdem usum comprobans, qui universis est commodissimus, vitæque communi maxime profuturus. Muta etiam animantia, quamvis fortè nullos habeant hujusmodi sensus subtiliores, quos *reflexos* diximus, instinctu quodam tamen, omnem voluptatis notitiam aut spem antecedente, incitantur quæque ad ea quæ sunt secundum cujusque naturam; et in iis summam sibi inveniunt felicitatem; aut saltem optimè generis sui felicitati inserviunt. Tales et in hominibus reperiuntur instinctus plurimi; qui rationis et in se suæque agendi consilia introspectendi vi in-

structi, variis etiam gaudent sensibus reflexis, quibus subtilius est judicium de plurimis quæ sensus fugiunt crassiores; præcipue vero de omni virium insitarum usu. His etenim sensibus cuique proxime et per se commendatur is naturalium virium usus, qui maximè est secundum naturam; quique aut sibi aut humano generi est maxime profuturus: idemque in alio comprobatur, et fit per se lætabilis et gloriosus. In ipso corporis statu, et motu, cernimus aliquid sua sponte et per se gratum; quod et in alio comprobamus. In voce et gestu; incorporis, ipsiusque animi viribus; in artibus imitatricibus, quas antea diximus; in ipsis actionibus externis, et exercitationibus, quibus vel in gravioribus negotiis, vel animi causa utimur, aliud alio cernitur magis decorum, et homine dignum; quamvis nulla virtutis moralis specie commendetur. In iis tamen quæ homini propriæ sunt viribus, earumque usu, præcipue elucet omnis venustas, omne decus. Quæ cæteris animalibus sunt communes, eæ humiles, hominisque præstantia parum dignæ. Inter ea quæ homini sunt propria, a voluntariis tamen virtutibus diversa, præcipua est veri cognitio. Omnes enim trahimur et ducimur ad cognitiones et scientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, nescire, decipi, malum et turpe ducimus.

Quod vero attinet ad vires animi illustriores, voluntatis motus, et graviora agendi consilia; insitus est omnium divinissimus ille sensus, decorum, pulchrum, et honestum, in animi ipsius motibus, consiliis, dictis, factisque cernens. Hoc sensu certum homini ingenium et indoles, agendi genus quoddam, vitæque ratio et institutio, ab ipsa natura commendatur; atque in consentaneis officiis peragendis, et recordandis, sensu mens pertentatur lætissimo; contrariorum vero omnium piget

pudetque. Aliorum etiam facta aut consilia honesta favore prosequimur et laudibus; eosque in quibus est virtutis significatio, majore amplectimur benevolentia et caritate. Contraria aliorum facta, aut consilia, damnamus et detestamur. Quæ hoc sensu comprobantur recta dicuntur, et pulchra; et *virtutum* nomine appellantur: quæ damnantur, fœda dicuntur, aut turpia aut *vitiōsa*.

Comprobationem movent voluntatis motus, et agendi consilia omnia benigna, aut illæ animi propensiones, vires et habitus, qui ex ea gratuita bonitate fluere, aut cum ea connecti videntur; aut indolem erectiorem, sublimioribus gaudiis deditam, neque suæ solum voluptati humiliori aut utilitati intentam indicare; aut saltem qui contrariam indolem, angustam et humilem sui curam, aut philautiam, suam ipsius solummodo respicientem utilitatem aut voluptatem, excludere censentur. Quæ damnantur sunt vel hæc ipsa philautia nimia, vel morosæ, iracundæ, invidæ, aut malignæ animi affectiones, quibus incitantur homines ad alios lædendos; aut denique nimix humiliorum voluptatum libidines.

Innatum esse homini hunc sensum, testimonio omnium gentium et seculorum, plurima suis suffragiis comprobantium et damnantium, suæ utilitatis ratione omni detracta, satis confirmatur. Quas utilitates astute sæpe spectari volunt, aut comprobandi et damnandi causas callidè commenti sunt quidam non indocti, ex illis ipsis deprompta argumenta, sensum hunc esse innatum, omnibusque his causis priorem, satis ostendunt. Quæ ipsi agenti obventuræ sperantur utilitates, sive apertiores sive magis latentes, sua ipsi consilia et actiones commendare possunt, non vero aliis, qui nullum inde capiunt fructum. Utilitates aliis ex actione quavis obventuræ, sine proximo decori

sensu, eam neutiquam ipsi agenti commendabunt. Quantumvis ipse qui agit sua moveatur utilitate, ea tamen apud alios actionis honestatem imminuere videtur, nonnunquam omnino tollere. Beneficentiam eam precipuè comprobant homines, quam putant gratuitam; quam fucatam simulatamque esse norunt, oderunt. Ubi utilitates apertiores, gloria, gratia, remuneratio spectantur præcipue, exigua aut nulla videtur esse honestas: Haec enim officiorum simulatione, sine ulla vera bonitate, assequimur.

Quid, quod et ipsi agenti et aliis, eo honestior videtur recta actio, magisque laudabilis, quo majore cum labore, damno, aut periculo fuerat conjuncta. Non igitur consilia actionesque honestæ ea specie commendantur, quod ipsi profint qui easdem susceperat: neque magis quod nobis spectantibus et comprobantibus profint. Eâdem enim laude admirationeque prosequimur res præclare gestas heroum prisceorum, in primis mundi seculis, unde ad nos nihil emolumenti pervenisse arbitramur. Virtutem etiam in hoste, nobis formidolosam, comprobamus: proditoris contra, quem ob nostram utilitatem mercede corrupimus, perfidiam odimus et detestamur, ut etiam aliorum libidines sibi opportunas flagitiosi.

Neque dixeris ideo officia comprobari quod populari fama sint gloriosa, aut præmia consecutura; hæc enim ei soli qui officiis fungitur eadem commendabit. Nemo deinde laudat, aut ab aliis laudem sperare potest, qui non sentit esse aliquid quod et sibi, et aliis, per se, sua sponte, et sua natura, videatur laudabile. Nemo gratiam referendam sperat, nisi qui eo ipso fatetur benevolentiam, et beneficentiam, esse per se et sua natura amabilia. Nemo præmia a Deo potest sperare, nisi qui credit esse aliquid quod ipsi Deo videtur per se amabile, et præmio dignum. Nemo pœ-

nas a Deo metuit, nisi pro meritis. Qui leges Dei laudat, ideo laudat quod ea jubeant quæ per se sunt recta, justa, pulchra; vetentque omnia contraria.

Hunc sensum a natura datum, atque ideo plurima per se, sua vi, sua sponte videri recta, honesta, pulchra, laudabilia, ostendunt et animi placidi motus, et turbidi, vi prorsus naturali excitati; qui suam cujusque utilitatem haud respicientes, ex aliorum moribus et fortunis observatis nascuntur, palamque testantur quales nos esse velit natura, de his mox erit agendum. Per omnium vitas, vitæque fere partes omnes, serpit hic sensus, neque ullam fere delectationem ingenuam, aut artem, sui expertem esse finit. Hinc omnis fere pendet Poëtica et Rhetorica, ipsæque pictorum, eorumque qui signa fabricantur, sculptorum, histrionumque artes: in amicis, conjugibus, sodalibus eligendis plurimum valet, seque in ipsos lusus jocosque insinuat. Qui hæc omnia pensitaverit, næ ille cum *Aristotele* consenserit “ ut ad cursum equum, ad arandum bovem, ad “ indagandum canem, sic hominem ad duas res, “ ad intelligendum et agendum esse natum, quasi “ mortalem Deum.”

Neque verendum ne hac ratione, quæ sensui cuidam, ipsi quidem animo non corpori naturâ insito, virtutum vitiorumque notitias omnes tandem acceptas refert, virtutis dignitati et constantiæ quicquam detrahatur. Stabilis enim est natura, sibi que semper constans: neque magis metuendum, ne hominum naturâ mutatâ, evertantur virtutum fundamenta, quam ne sublata gravitate, mundi compages dissolvatur. Neque huic rationi consequens est, omnia ipsi Deo a primo fuisse ita paria et indifferentia, ut aliter constitutis hominum sensibus, alia omnia honesta aut turpia efficere potuisset. Si quidem enim Deus a primo

fuit sapientissimus, perspiciebat, affectiones animi benignas iis insitas animantibus, qui sibi invicem suis actionibus prodesse aut obesse possent, omnium saluti inservituras: contrariarum autem omnia contraria fore consequentia; neque aliter fieri potuisse: eum itidem sensum inferendo, qui omnia benigna et benefica comprobaret, perspexit se ea omnia cuique per se grata effecturum, quæ alia omni ratione, toti horum animantium universitati necessario profutura essent: contrarium autem sensum qui contraria probaret inferendo, (quod an fieri poterat vix satis apparet,) ea per se grata reddidisset, quæ, aliis de causis, et singulis et universis fuissent nocitura. Deus igitur a primo bonus et sapiens, sensum hunc amica et benigna comprobantem, necessario inferere voluit; neque virtutis natura magis est mutabilis, quam Dei ipsius bonitas et sapientia. His quidem Dei virtutibus ab hac questione sejunctis, nihil certi maneret.

XI. COMPROBATIONIS autem diversi sunt gradus, virtutumque species aliæ aliis pulchriores, ut et vitiorum, turpiores. “ Inter benevolas animi affectiones æquè late patentes, magis decoræ sunt stabiles et tranquillæ, quam perturbatæ.” “ Inter animi motus pariter tranquillos et puros, aut pariter turbatos et vehementes, illi magis laudantur qui latius patent, et maxime qui latissime, ad totam scil. rerum sensu præditarum universitatem pertinentes.”

Diximus ex virtutis comprobatione ardentiorum efflorescere amorem, in eos qui virtute videntur præditi. Quumque in omnes nostras vires, affectiones, sensus, vota, appetitiones, animi reflectere possimus, eaque contemplari; ille ipse decori et honesti sensus acrior, ardentior virtutis appetitio, et honestiorum omnium amor et caritas, omnino comprobabitur; neque ulla animi affectio magis, quam optimi cujusque dilectio-

nes et charitates. Atque quum ipse Deus omnis boni et honesti sit fons inexhaustus, et exemplar absolutum, cui et innumeris beneficiis omnino gratuitis acceptis devinciuntur homines; nulla animi affectio magis comprobabitur, quam summa in Deum veneratio, ardentissimo cum amore, et studio illi obsequendi cui gratiam referre nequimus, conjuncta; una cum fidentis submissione animi, se suaque omnia ipsi permittentis, stabili-que ipsius virtutes imitandi studio, quousque patitur naturæ nostra imbecillitas.

Damnantur itidem magis malignæ omnes animi affectiones, et agendi consilia, quo deliberata sunt magis et obstinata. Levior paulò est eorum turpitudine quæ ex subita quadam, et brevi transitura cupiditate sunt profecta; longèque levior eorum quæ ex subito metu aut ira. Damnatur maxime ea sordida et rebus suis semper attenta philautia, quæ omnem humaniorem sensum excludit, omnes affectiones benignas superat, atque ad alios quoscunque sui causa lædendos incitat.

Merito inter turpissima, et naturâ ratione præditâ indignissima, censetur omnis in Deum impietas; sive admittantur ea scelera quæ Dei contemptum palam produnt; sive ea sit de Deo colendo incuria, ut nulla de eo meditatio, nulla sit ejus veneratio, nulla ei gratia habeatur. Neque quicquam affert, vel ad pietatis laudem et necessitatem minuendam, aut impietatis turpitudinem, quod Deo neque prodesse possit hominum pietas, neque obesse impietas. Etenim animi affectiones spectat præcipue, et comprobatur aut damnatur, hic recti et honesti sensus, non earum in rebus externis efficaciam. Depravatus est et detestabilis, qui benefico et optime merito non habet gratiam, etsi eam referre nequeat; quique vel viros claros atque optimè meritos non amat, laudat, celebrat; quamvis eos nequeat ad altio-

res dignitates aut opes promovere. Sponte sua prorumpit ingenium probum et honestum, sive quis potest quicquam illorum gratia quos amat et veneratur efficere, sive non potest. Hæc omnia non adeo ratiocinatione, sed intimo potius probi cujusque sensu innotescunt.

XII. SUBLIMIOR hic sensus, quem vitæ totius ducem constituit ipsa natura, etiam atque etiam est considerandus; quippe qui de omnibus animi viribus, motibus, et agendi consiliis judicat; inque ea omnia suo jure arrogat sibi imperium; gravissimamque eam fert sententiam, in ipsis virtutibus, ipsoque pulchri et honesti studio, sitam esse et hominis dignitatem sive præstantiam naturalem, et vitam beatissimam. Qui sensum hunc fovent excoluntque, ejus vi sentiunt se confirmari posse ad gravissima pericula subeunda, aut maximas rerum externarum jacturas lubenter faciendas, ne amicorum, patriæ, aut communem omnium utilitatem, ullamve officii sui partem deferant: eaque sola ratione, suam indolem vitæque rationem, sentiunt se penitus posse comprobare. Acri item morfu cruciantur, cæcisque verberibus cæduntur, qui hunc animi spernunt principatum, officia sua externorum malorum metu, aut utilitatum appetitione deferentes.

Divinioris nujus sensus; qui animi affectiones gratuitas et latissimè patentes commendat præcipuè, principatus elucet cum sua sponte, suaque vi, tum quod sibi præcipuè plaudet vir bonus, suum probet ingenium, sibi que vel maxime placeat, quum reprimat, non solum eos omnes appetitus, sive humiliores, sive sublimiores, qui suæ prospiciunt utilitati aut voluptati; verum arctiores quasque *σοφῆς* aut amicitiae caritates, ipsumque patriæ amorem; quo communi et majori omnium consulat foelicitati. Bonitatem enim eam latissimè patentem, cæteris omnibus animi

affectionibus, siue suam spectent utilitatem, siue eorum qui arctiore quavis necessitudine sibi devinciuntur, non præponit solum hic sensus; verum etiam lætiore honestatis veræque gloriæ conscientia, damna omnia, gaudiaque ommissa, et jacturas honestatis causa factas cumulatissimè pensabit; quippe quæ ipsam officiorm honestatem et speciem præclaram adaugent præcipue, et huic sensui commendant: cui nihil simile in alio quolibet sensu, se inferiorem reprimente, reperitur. Qui vero secus egerit ac monet hic sensus, hic vere sibi plaudere nequit, si internum animi sensum exploraverit. Quum de aliorum indole, consiliis factisque judicamus, similia omnia semper comprobamus, immo ab iis flagitamus; omniaque semper damnamus contraria; quum nulla nostræ utilitatis ratione iudicium depravatur. Atque idcirco quamvis omnia quæ homini naturâ eveniunt, aut in hominem cadere possint, *naturalia* quodammodo dicantur; ea tamen sola quæ parti huic diviniore, cujus est in reliquas imperium naturale, se probant, *secundum naturam*, eique apta et convenientia dicenda.

XIII. Huic conjunctus est et sensus alter, qui homini jucundissimam facit eam probationem, et caritatem, quam ab aliis, ipsius facta et consilia spectantibus, consequitur; molestissimas, è contrario, facit aliorum ipsius facta recolentium censuras, vituperationes, omnemque infamiam; quamvis neque ex gloria speret emolumentum quodvis aliud oriturum, neque ex infamia incommodum: hæc enim propter se expetuntur, aut fugiuntur. Unde et gloria delectantur plurimi, etiam superstiti, quamvis nullum ejus sensum se sperent habituros. Neque ideo tantum laudem appetunt homines quod ipsorum virtuti præstantiæque testimonium ferat, ipsorumque de se iudicium honorificum confirmet. Honore enim delectantur etiam viri optimi, sibi que suæ virtutis fatis conscii.

Hunc sensum a cæteris quidem diversum, at priori, cujus est de virtute vitioque judicium, subnixum, a natura datum esse, satis docet ille animi motus naturalis, qui *pudor* aut *verecundia* appellatur, vultûs rubore se prodens: quem non virtutis solum verum omnis decentiæ custodem cernimus, humiliorumque appetituum præsentem et vigilem moderatorem; unde laudis hic et vituperii sensus magnum præbet in vita usum, in hominibus ad omnia præclara incitandis, iisque ab omni inhonesto, turpi, flagitioso aut injurioso, deterrendis.

In hoc recti honestique sensu, et altero cum eo conjuncto, laudis scil. aut vituperii, multo minus sibi invicem dissimiles reperiuntur homines quam in cæteris; si modo eadem species proxima, ab intellectu, diversis hominibus repræsentetur; eadem nempe studia et animi affectiones, dijudicanda, honesta sint an turpia. Ubi vero contrariæ sunt hominum de vita beata sententiæ, aut de iis quæ ad vitam pertinent beatam, eamve præstare possunt; non mirum est eos, (etsi similis sit omnino de moribus omnium sensus) quum de actionibus judicant externis, in diversa omnia abire, actionesque laudare et vituperare contrarias: Aut si homines alii alias et contrarias habeant de legibus divinis opiniones, hi ea credentes vetita, quæ illis licita et honesta videntur; quum inter omnes conveniat, Deo esse parendum: aut denique, si contrariæ foveantur de aliorum indole, ingenio, et moribus opiniones; his eos credentibus probos, pios, et benignos, quos illi censent inter sævos et improbos. His de causis in diversa omnia abibunt, quamvis, simili de moribus sensu, eadem animi affectiones omnibus a natura commendentur.

XIV. QUUM sensuum horum ope, alia venustâ, decorâ, gloriosâ, aut venerandâ specie vesti-

antur; alia, vili et erubescendâ, si quando uni eidemque rei, plures et sibi invicem contrariæ simul inducantur species, existet novus quidam sensus, eorum quæ dicuntur *ridicula*, aut ad risum movendum idonea. Quum vero communis sit de humanæ naturæ dignitate, prudentiaque quadam majore et solertia, opinio; in hominum dictis factisque, ea risum movere solent peccata turpia, quæ non sunt cum gravi dolore aut interitu conjuncta: hæc enim magis commiserationem excitarent. Risus quidem est animi commotio jucunda; derideri autem, et ludibrio esse, fere cunctis est molestum, quod et homines studiose solent præcavere, gloriæ nempe plerumque cupidi. Hinc non levis erit hujusce, sive sensus, sive facultatis, in moribus hominum corrigendis, usus. Risum etiam movere solent alia qualiacunque, quæ simul praeclaram aliquam exhibent speciem, vili tamen et despiciendæ immistam; ex qua observata non levis oritur aliquando nec inutilis voluptas, nec spernendum colloquii condimentum, et curarum graviorum requies et levamen.

XV. PROUT hominum varii sunt sensus, varia admodum itidem cernuntur bona et mala: quorum omnium tamen triplex est ratio; alia enim *animi*, alia *Corporis*, alia *externa*. Ad animum referuntur ingenium perspicax et acutum, memoria tenax, scientiæ, artes, prudentia, virtutesque omnes voluntariæ: Ad Corpus, sensus integri, vires, valetudo, velocitas, agilitas, pulchritudo: Externa sunt libertas, honores, imperia, divitiæ. Quumque omnia quæ sensu quolibet commendantur, ad se exquirendum appetitum stimulare soleant, quæque improbantur ea voluntas aspernetur; varii itidem erunt voluntatis motus, sive mens placide feratur sive perturbatione agitetur. Quatuor animi motus placidos antea memoravi-

mus, *Desiderium*, *Fugam*, *Gaudium*, et *Tristitiam*; quatuor item turbidos, *Libidinem*, *metum*, *latitiam* et *agritudinem*. Horum vero cujusque plures sunt partes, a se invicem longe diversæ, pro rerum quas sequimur aut fugimus diversitate, prout nobis aliisve prospicimus, atque prout nostris aliorumve rebus prosperis aut adversis commovemur: Inter hos ipsos motus aliorum fortunas respicientes insignia sunt discrimina, pro variis eorum moribus et ingeniis, variisque inter se conjunctionibus aut dissidiis, eorumque causis.

LONGUM foret hæc omnia persequi, variasque apud doctos passionum divisiones examinare: præcipua tantum attingemus; et motuum nomina notabimus, quæ nonnunquam promiscuè sive ad perturbationes sive ad constantias notandas adhibentur.

1. Quæ cupiditati sive libidini subjiciuntur motus turbidi, sui cujusque bona corporis aut externa spectantes, sunt cibi, potusque, cupedia-rum, et veneris appetitiones; honoris item, imperii et divitiarum, quæ ambitio et avaritia vocantur. His contraria mala propulsant et adspernantur offensiones contrariæ, timores, scil. et Iræ, quæ *fugæ* aut *metui* subjiciuntur.

Animi sui bona spectant, cognitionis, scientiarum, artium, virtutumque appetitiones, et proborum imitatrix æmulatio. Contraria aspernantur, Pudor et verecundia. motuum hujusmodi plurimis defunt nomina signata.

2. Aliorum res prosperas expetunt Benevolentia, *σφπν* cæteræque cognitionum caritates. Probis et bene meritis res prosperas consecantur Favor, Gratia et Officiositas venerabunda. Eorum res adversas avertere student Metus, Iræ, Commiserationes, Indignationes. Malorum, contra, et improborum res prosperas impedire Invidentiâ et indignatione conamur.

3. Quæ *Latitia* subjiciuntur perturbationes, sui cuiusque corporis bona aut externa spectantes sunt Delectatio, Superbia, Arrogantia, Exultatio, Jactatio. Horum tamen bonorum usus diuturnior fastidium nonnunquam aut nauseam parit. Ex malis contrariis instantibus oriuntur, *Ægritudo*, Angor, Desperatio, apud antiquos quidem Ira dicitur; “Libido eum puniendi qui videatur læsisse injuriâ;” quam idcirco *libidini* potius “subjiciunt quam offensioni contrariæ.

Ex animi sui bonis præsentibus, virtutibus præcipuè voluntariis, oriuntur Plausus interni, prædicandi studium, honesta Superbia, et Gloriatio. Ex malis contrariis Pudor, animique morfus, Demissio et Infractio. Illa *latitia*, hæc *ægritudinis* sunt partes.

4. Aliorum virtutes nobis observantes excipiunt amor, favor et veneratio, consuetudineque adjunctâ, amicitia: Aliorum vitia, excipiunt offensiones contrariæ, Odium, Contemptio, Detestatio, quæ *ægritudini* sunt affinia.

Ex proborum et bene meritorum rebus secundis, læta nascitur Congratulatio; ex adversis, Mœror, Misericordia, et Indignatio. Ex improborum rebus adversis *ἐπιχαίρεκακία* sive malevolentia, et exultatio; ex eorundem rebus secundis Mœror, et Indignatio.

Qui horum omnium definitiones videre cupit, consulat *Aristotelem*, *Ciceronem*, *Andronicum*, aliosque. Quæ exposuimus satis confirmant aliquid esse per se, suâ naturâ, suaque vi, rectum, honestum et laudabile, ejusque sensum homini innatum; quum mores hominum sequantur horum motuum naturalium plurimi; atque in simili fortuna, mores hominum contrarii contrarios animi motus in nobis excitare soleant, nulla nostræ utilitatis specie objectâ.

XVI. HORUM motuum nonnulli ita naturali impetu incitantur, ut pauci in ulla vitæ parte eorum expertes reperiantur. Victus, amictus, aliûsque cultus appetitio, famis, sitis, frigoris, aut caloris sensu molesto excitatur. Commune animantium omnium, ad certam ætatem, est conjunctionis appetitus, procreandi causa, et in eos qui procreati sunt præcipua quædam cura. Quæ ex stirpe inter homines oriuntur cæteræ cognationum et affinitatum caritates. Vi pariter naturali, licet non adeo continua aut necessaria, cæteri motus, occasione oblatâ, existunt. Virtutum significatio amorem, probationem et amicitiam excitat; conatus quosque honestos favore studioque prosequimur, successus gratulamur, et frustrationes deploramus et indignamur: atque ex rebus improborum similibus motus naturâ existunt contrarii: Beneficia accepta gratiam movent; injuria aut noxa, iram et ultionem; Miseria aliena, immerentium præcipuè, commiserationem. Naturales itidem sunt appetitiones cognitionis virtutumque omnium, gloriæ, valetudinis, virium, formæ, voluptatis; omnium denique quæ sensu quolibet commendantur.

XVII. NEQUE omittendæ sunt aliæ quædam naturæ nostræ partes aut vires, quæ pariter ad voluntatem vel intellectum pertinere possunt, qualis est ea cujus vi ideas quaslibet aut animi affectiones, utcunque inter se longe dispares, quæ simul acrius animum commoverant, ita in posterum conjungimus, ut harum una deinceps in mente excitata, alias omnes, secum olim conjunctas, repræsentatura sit, idque confestim, sine ullo voluntatis imperio. Huic idearum conjunctioni accepta est referenda, rerum præteritarum fere omnis revocatio et memoria, et facilis sermonis usus. Ex incauta tamen idearum conjunctione et complicatione, plurimum sæpe adaugentur humiliores

omnes cupiditates; quum voluptatibus humilioribus conjunctæ sunt species omnino alienæ, at longe magis præclaræ, ita ut haud facile divelli possint. Hinc ex elegantia cujusdam, aut artis ingenuæ, aut prudentiæ, immò liberalitatis et beneficentiæ, opinione, aut specie conjuncta, fortiuntur voluptates quædam, et res externæ, miram quandam, at minime naturalem vim, desideria hominum commovendi, et magnum videntur habere ad vitam beatam momentum. Plurimum igitur intererit qualis cujusque sit institutio, quales familiaritates, consuetique eorum sermones quibuscum vivitur: horum enim omnium vis magna, sive ad mores emendandos, sive ad depravandos.

Huic affines sunt *habitus*. Ita enim nata sunt et mens et corpus, ut omnes eorum vires consuetudine, et exercitatione, augeantur et perficiantur. Usu quidem frequentiore voluptatum imminuitur jucunditas, et dolorum itidem molestia: consuetæ verò ubi desunt voluptates, molestius oritur desiderium. Unde, ad omnes sive actiones sive voluptates consuetas magis sumus proclives, et difficilius ab iis cohibemur.

Quæ propter se sunt expetenda, sensu aliquo, diximus, proximè, commendari. Homo autem animal acutum, sagax, memor, ratione præditum et consilio, alia quævis expetet, quæ rerum per se expetendarum copiam conficere valent: quales sunt divitiæ, et potentia, quæ cunctis hominum studiis et desideriis, sive honestis, sive flagitiosis, benevolis aut malevolis, inservire possunt; unde et ab omnibus expetuntur.

Ad fabricam hominum, qui tanta rationis vi, tot sensibus præclaris sunt instructi, tot societatis vinculis et caritatibus inter se devincti, absolvendam, adjunxit Deus opt. max. orationis et eloquendi vim: * quæ primum efficit ut ea quæ ig-

* Cicero De nat. Deorum. lib. II.

noramus, discere, et ea quæ scimus, docere possumus. Deinde hac cohortamur hac persuademus, hac consolamur afflictos, hac deducimus perterritos a timore, hac gestientes comprimimus, hac cupiditates iracundiasque restringimus: hæc nos juris, legum, urbium societate devinxit: hæc a vita immani et fera segregavit.

Quamvis vero hæc omnes quas recensuimus naturæ nostræ vires, aut partes, sint hominibus ita communes, ut haud fere cuiquam quævis earum prorsus deesse videatur; mira tamen est ingeniorum inter homines diversitas, cum aliæ naturæ partes, apud alios, longè præpolleant viribus, et vitæ regant tenorem. Apud multos vehementiores sunt voluptatum humiliorum appetitus; aliis humaniorum et elegantiorum acrior est sensus et appetitio: apud alios eminent cognitionis studia; apud alios præcipue ambitio, aut futuri provida nimis avaritia: vigent apud alios benignæ animi affectiones, miserorum commiseratio, benevolentia, et beneficentia, et harum comites et fautores, virtutis amor et honestatis studium; alii ad iras, odia, et invidiam sunt proniores. In hac vero hominum conditione, quam cernimus depravatam esse et degenerem, humiliores, fere ubique, et minus honestæ libidines dominantur; quæque purior monstraret ratio maxime esse appetenda, ea plurimi parum norunt, aut parum in iis cognoscendis versantur; parciusque igitur in iisdem anquirendis occupantur.

Hanc ingeniorum diversitatem, ab ipsis incubulis aliquando conspicuam, mirum in modum augent et confirmant mores, instituta, disciplinæ, consuetudines, habitus, et exempla dissimilia et contraria: ne de corporum constitutione varia, cujus explicatio medicorum est, agamus: Quinetiam in moribus hominum corrumpendis eadem vim habent haud exiguam. Non tamen inde fo-

lūm satis explicari posse videtur ea communis omnium imbecillitas aut pravitas; quæ tanta est ut sine morbis vitiisque, quorum tamen longe alii apud alios sunt gradus et genera, nemo nascatur: In se quisque formam et notionem viri boni reperiet, quæ mortalium nemini ab omni parte conveniet; immo plurimos officii sui numeros se præteriiſſe fatebuntur optimi quique; quamvis haud spernendos dederit natura igniculos, ingenisque nostris innata sint quædam virtutum semina, quæ quidem raro adolescere patimur. De morborum animi causis, ut de omnis mali origine, variæ fuerunt neque improbabiles philosophorum conjecturæ: de causis tamen eorundem, et de medicina salutari, nemo, nisi Deo monstrante, quod satis liqueat quicquam affirmare potest. Qui vero seriò operam dederit in veris et præcipuis bonis cognoscendis, iisque a fallacibus, et falsis secernendis, atque in partibus animi nobilioribus excolendis, poterit hic perturbatos animi motus reprimere, atque ingenium, five naturale five adventitium, non parum immutare, et in melius emendare.

XVIII. Qui multiplicem sensuum horum perspexerit varietatem, quibus res adeo dispares hominibus commendantur appetendæ; animique propensiones pariter multiplices, et mutabiles; et inter se sæpe pugnantes appetitus, et desideria, quibus suam quisque consecratur utilitatem, eamque variam, aut non minus variam voluptatem; eam etiam ingenii humitatem, affectionesque benignas multiplices; humana huic natura prima specie videbitur chaos quoddam, rudisque rerum non bene junctarum moles, nisi altius repetendo, nexum quendam, et ordinem a natura constitutum, et principatumprehenderit, aut *ἡγεμονικὸν* aliquod, ad modum cæteris ponendum idoneum. Philosophiæ munus est hoc investigare, atque

monstrare qua demum ratione hæc sint ordinanda; miro enim artificio

Hanc Deus, et melior litem natura diremit.

Quod aliquatenus perspicui poterit ex iis quæ diximus, decori et honesti sentum explicantes. Neque longa opus est disputatione, aut conquisitis argumentis, quum in se descendendo quisque inveniet, se, illa honestum a turpi discernendi facultate, ad imperandum, totamque vitam regendam natâ, esse præditum, cujus ope cernere licebit, eum vitæ tenorem atque ordinem, quem solum poterit comprobare, quique igitur est maxime secundum naturam; ubi scil. vigent benevolæ omnes et gratuitæ animi affectiones, simul et communi omnium consulimus utilitati; amicorum, necessariorum, aut nostro privato duntaxat consulentes commodo, ubi majori omnium non obstat felicitàti: omnemque ubi morum excolimus mansuetudinem, bonitatem, pietatem, easque animi, corporisque vires, quibus Deo hominibusque inservire possimus. Quæ insuper animi vis, recti et honesti jucundissimo sensu, et bonæ spei pleno, mentem perfundens, nos ad officia quævis, etiam laboriosa et periculosa, suscipienda poterit obfirmare, eaque peracta munificentissime remunerare.

Quin et ipsa ratio, perlustrans ea veri indicia, quæ nobis exhibet nostra aliarumque rerum constitutio, ostendet felicitàtem maximè stabilem et homine dignissimam, eodem vitæ tenore, quo communi consulitur utilitati, cuique parari; et eam plerumque rerum externarum copiam, quæ alias præbet voluptates, in suo genere lætissimas. Hæc etiam monstrabit, Dei opt. max. providentia omnia administrari; unde nova elucebit spes et lætissima. Hinc colliget, ea dogmata de offi-

ciis, quæ ex mentis humanæ rerumque aliarum fabrica observatâ eruerat, legum divinarum habere vim, monstrantium quænam Deus a nobis exigat, quænam ei grata, quibusque ejus comprobationem et favorem simus consequuturi. Hinc melioris, post corporis interitum, vitæ exsurgat spes, atque in omni honesto officio animi obfirmatio et fiducia; hinc divina pietatis et religionis gaudia animum percipient; omniaque læta et gloriosa, sub numinis benigni auspiciis, bonus quisque, non sibi solum, verum bonis omnibus, rerumque omnium universitati, poterit polliceri. His etiam constitutis et perspectis, amico fœdere conspirabunt omnia naturæ principia, quæ suæ cujusque, quæque aliorum utilitati prospiciunt.

C A P U T II.

DE SUMMO BONO ET VIRTUTE.

PLENIORE naturæ humanæ, ejusque partium, exposita descriptione, progredimur anquirere de finibus bonorum et malorum, sive de hominis summo bono, et vitæ degendæ ratione.

Non multum morabimur in quæstionibus illis decantatis, de *intellectus* imperio in *voluntatem*, aut voluntatis in intellectum, quæ potius ad pneumatologiam pertinent. Hæc obiter monenda, ignoti nullam esse cupidinem; menti tamen a primo insitas esse plures propensiones ad certas res, ubi primum aliquam earum adepta fuerit notitiam, appetendas, atque ad contrarias propulsandas; quam *velleitatem simplicem* dicunt scholastici. Quæ ubi ita valida fuerit, ut mentem ab aliis rebus præsentibus exquirendis aut perfruen-

dis, possit avocare, ipsiusve inertiam excutere, studium excitabit rei expetitæ consequendæ subsidia et rationes omnes cognoscendi; perspiciendique quænam earum sint maxime idoneæ: quibus exploratis, permovebit etiam, secundum Stoicos, ad ea consilia exsequenda, sive ad stabile agendi propositum; quam *volitionem*, dicunt scholastici, *efficacem*. Hærent in hac parte Peripatetici quidam, negantes voluntatem necessario sequi vel ultimum intellectus iudicium practicum, licet plerumque sequatur. Vim sui impellendi flectendique voluntati tribuunt, quæ “positis his
“omnibus ad agendum *prærequisitis*, quæ dicuntur, agere potest, vel non agere, (addunt quidam etiam) hoc agere, vel huic contrarium.” Hæc *philosophiæ primæ* scriptoribus permittimus dijudicanda. In universum vero videtur, potestatem aliquam, vel imperium, improprie admodum tribui posse intellectui; cuius quippe munus solum est verum cernere: velle autem, jubere, aut imperare, voluntatis.

Voluntatis in intellectum imperium non aliud est quam quod potest quisque, prout voluerit, animum ad hanc vel illam partem examinandam convertere; atque ubi summa non occurrit evidentia, assensionem cohibere et *amplius* pronunciare. Representatis vero certis indiciis, assensionem cohibere nequit, aut contrariæ inhærere sententiæ; immo ubi speciosiora ab una parte occurrunt argumenta, voluntatis imperio nequit homo eam partem non existimare probabiliorem. Atque hæc hætenus.

II. NEQUE magis moramur in quæstionibus plurimis theoreticis, de generalibus *boni finisque* ideis, aut divisionibus; utpote facilibus, et ad pneumatologiam pertinentibus. Hæc sunt in promptu axiomata. 1. Rerum aliæ propter se expetuntur; aliæ quod aliis rebus comparandis

inserviant; aliæ denique ob utrumque. 2. Omnia propter se expetita, vi quadam aut sensu proximo, aut instinctu, et naturali quadam commendatione, nulla ratiocinatione præeunte, nobis conciliantur. Rationis enim est, ea investigare quorum opè res hujusmodi parari possint: aut, si inter varios fines contentio quædam aut comparatio fiat, cernere qui sint maxime expetendi; quæque iis assequendis optime inserviant. 3. Triplici sub specie res nobis commendantur, *jucundi, utilis, et honesti*. Jucunda dicuntur, omnia quæ sui causa quisquam expetit, ut aliqua voluptate fruatur; rarò tamen in hoc genere ponuntur sublimiores ex rerum cognitione et virtute voluptates. Utilia sunt, quæ propter alia, non propter se appetuntur. Honesti sunt ipsæ virtutes, quæ sua propria specie ac dignitate animum commovent. 4. Boni cujusvis ad vitam beatam momentum, pendet ex ipsius et *dignitate et diuturnitate*. In bonorum enim dignitate magna est varietas. Quæ sensibus ejusdem generis precipiuntur, quales sunt omnes ferè voluptates corporis nobis cum beluis communes, eorum digniora sunt quæque majora et gratiora, quæ et *intensiora* vulgo dicuntur. Quæ altioribus precipiuntur animi viribus, suam propriam habent dignitatem, quæ proxime et per se elucet, omniumque ita movet comprobationem, ut laudentur hi, beatique censeantur, recteque egisse, qui hisce delectationibus omnem corporis posthabuerunt voluptatem. Quod de iis cernere licet, qui artibus elegantioribus, doctrinæ studiis, et præcipue ipsi virtuti et officiis honestis, se totos dediderunt.

Naturæ igitur sagaci et providæ, hoc summum est bonum, “ quod propter se expetendum est; “ quo referuntur fere omnia, ipsum vero nusquam; quod summam habet dignitatem;

“ quod stabile est, et vitam beatam potest præ-
“ stare.”

III. IN vita beata quærenda, quæ vel omnibus, vel plurimis et præcipuis, debet esse bonis cummulata, monendum est, neminem omnis voluptatis usum copiosissimum sibi posse polliceri, aut omnium malorum amotionem. Ut fluxæ sunt et instabiles res humanæ, ita omnis quæ ex rebus externis pendet voluptas est itidem incerta. Mutantur et intereunt subinde res ipsæ; mutabile est hominis ingenium; mutabilis et incerta ea validudo, quæ ad voluptatem fruendam exigitur. Externa omnia, non in nostra potestate, sed in fortunæ posita esse videntur temeritate; aut verius, divina reguntur providentia, quæ nemini, quod ad res attinet externas, ab instabili et variâ cavit fortunâ.

Quid, quod et inter se pugnant ipsæ voluptates; neque potest idem, omnibus simul conqui- rendis strenuam navare operam, aut conquistis jucunde frui: immo etiam, sublimiorum voluptatum dignitas istiusmodi consortium aspernatur; earumque pulchritudo, sensusque lætissimus non parum ex eo pendet, quod ob eas, humiliores plurimas omisimus et sprevimus, labores etiam et ærumnas forti animo pertulimus.

Quum igitur datum non sit bonis omnibus copiose frui, aut omnia effugere mala; inquirendum est deinceps, quæ bona sint præcipua, maximeque ad vitam beatam facientia? quæque mala gravissima, vitæque statum tranquillæ maxime turbantia? Inter se comparanda sunt, igitur, ea bona quæ diversis hominum sensibus commendantur, eorumque et dignitas spectanda, et diuturnitas sive duratio. Malorum pariter comparanda inter se sunt genera, ut videamus quodnam sit extremum, aut gravissimum.

Hic obiter monendum; quod quamquam *Hieronymo Rhodio*, aliisve ejusdem sententiæ patronis, largiundum sit, ipsam doloris omnis vacuitatem consecutionem asferre voluptatis cujusdam; atque statum hunc non dolendi (adeo benigna est naturæ nostræ confirmatio) jucunditatem quandam lætamve constantiam comitari; dummodo nulla interea cupiditate aut metu mens agitetur; ita ut qui malo omni careat verè sit in bonis: nobis tamen tot sensibus atque appetitibus actuosis a natura instructis, ea indolentiæ jucunditas haud quaquam satis est ad bene vivendum; quum neque magna sit, neque homine dignissima, neque eum habeat ictum quo pellat animum, ut inde petantur initia agendi. Aliis igitur bonis judicanda est vita beata, quæ sensu aliquo percipiuntur.

Et primo, patet corporis voluptates nullam habere dignitatem ob quam laudari possint. Sit quamvis grata earum titillatio, aut motus jucundi; humiles tamen sunt sua natura omnes, et plurimæ præ pudore celandæ: cito etiam fluunt; præteritarumque insuavis erit recordatio, nihil secum ferens lætabile aut gloriosum, quod graviora vitæ incommoda, aut ærumnas, lenire possit aut compensare.

Neque dixerit quisquam, communi hominum suffragio eas maxime comprobari, ideo quod hominum bona pars iis solis ferè inhiet. Enimvero hoc a vero adeo est alienum, ut pauci admodum reperiantur, qui, sedato paulum brevi libidinis fervore, non fatebuntur, eas voluptates vitam beatam præstare non posse. Mortalium etiam nequissimi, imperfectis quibusdam aut fucatis virtutum speciebus plurimum capiuntur, et delectantur; amicitis, scil. et officiis benignis, erga eos quos sibi vel natura devinxit vel consuetudo, quosque pro temerario judicio maximi faciunt. Neque omnino cessando, aut hisce solis voluptati-

bus fruendo, se foelices autumant: his etenim adjungunt sæpe actiones plures et officia, quæ sibi videntur honesta. Atque vigeant quamvis appetitiones humiliores, viribusque polleant; ea tamen animi pars cujus est in reliquas omnes imperium naturale, quæ divinior est, atque cujus monitis præcipuè judicandum quid Deus postulet et natura, voluptates corporis tanquam homine parum dignas aspernatur, atque potius a vita beata se movendas arbitratur.

Quid memorem, voluptates corporis furtivis coloribus amicitiae, commoditatis, beneficentiae, sæpe esse vestitas et ornatas, atque elegantiorum artium voluptatibus conditas, quæ cunctis alioquin viles essent et erubescendæ. Quid? quod rarius iis fruendis repugnare videatur decori, et honesti sensus; quia sæpissime, pro mira perturbationum fallacia, videntur hæ voluptates innocuæ. At contra, virtutes, propriâ sua et vera dignitate se bonis commendant, eosque faciunt beatos. Neque enim lascivia, et lusu, et joco comite levitatis, sed sæpe etiam tristes, sua bonitate, firmitate, et constantia sunt beati.

A luxuriosorum etiam judicio provocare licet, qui ventribus dediti, nunquam delectationes homine digniores, et honestiores, ex stabili probitatis et constantis virtutis sensu oriundas, experti sunt. Malè verum hi corrupti judices examinant: nobiliores apud eos hebescent sensus. Animi autem gravitas et constantia, virtutesque omnes, sensus haud obtundunt externos. Sentiant viri boni omnem in voluptate corporis jucunditatem, eaque spreta, virtuti adhærescunt; omne, aut longe longeque maximum, sentientes in ea positum esse momentum ad vitam beatam. Honestis hominum istiusmodi studiis non se immiscet voluptas; neque ea commendat, quod sint efficien-

Hic obiter monendum; quod quamquam *Hieronymo Rhodio*, aliisve ejusdem sententiæ patronis, largiendum sit, ipsam doloris omnis vacuitatem consecutionem asferre voluptatis cujusdam; atque statum hunc non dolendi (adeo benigna est naturæ nostræ confirmatio) jucunditatem quandam lætamve constantiam comitari; dummodo nulla interea cupiditate aut metu mens agitetur; ita ut qui malo omni careat verè sit in bonis: nobis tamen tot sensibus atque appetitibus actuosus a natura instructis, ea indolentiæ jucunditas haud quaquam satis est ad bene vivendum; quum neque magna sit, neque homine dignissima, neque eum habeat ictum quo pellat animum, ut inde petantur initia agendi. Aliis igitur bonis judicanda est vita beata, quæ sensu aliquo percipiuntur.

Et primo, patet corporis voluptates nullam habere dignitatem ob quam laudari possint. Sit quamvis grata earum titillatio, aut motus jucundi; humiles tamen sunt sua natura omnes, et plurimæ præ pudore celandæ: cito etiam fluunt; præteritarumque insuavis erit recordatio, nihil secum ferens lætabile aut gloriosum, quod graviora vitæ incommoda, aut ærumnas, lenire possit aut compensare.

Neque dixerit quisquam, communi hominum suffragio eas maxime comprobari, ideo quod hominum bona pars iis solis ferè inhiet. Enimvero hoc a vero adeo est alienum, ut pauci admodum reperiantur, qui, sedato paulum brevi libidinis fervore, non fatebuntur, eas voluptates vitam beatam præstare non posse. Mortalium etiam nequissimi, imperfectis quibusdam aut fucatis virtutum speciebus plurimum capiuntur, et delectantur; amicitis, scil. et officiis benignis, erga eos quos sibi vel natura devinxit vel consuetudo, quosque pro temerario judicio maximi faciunt. Neque omnino cessando, aut hisce solis voluptati-

bus fruendo, se foelices autumant: his etenim adjungunt sæpe actiones plures et officia, quæ sibi videntur honesta. Atque vigeant quamvis appetitiones humiliores, viribusque polleant; ea tamen animi pars cujus est in reliquas omnes imperium naturale, quæ divinior est, atque cujus monitis præcipuè judicandum quid Deus postulet et natura, voluptates corporis tanquam homine parum dignas aspernatur, atque potius a vita beata se movendas arbitratur.

* Quid memorem, voluptates corporis furtivis coloribus amicitiae, commoditatis, beneficentiae, sæpe esse vestitas et ornatas, atque elegantiorum artium voluptatibus conditas, quæ cunctis alioquin viles essent et erubescendæ. Quid? quod rarius iis fruendis repugnare videatur decori, et honesti sensus; quia sæpissime, pro mira perturbationum fallacia, videntur hæ voluptates innocuæ. At contra, virtutes, propriâ sua et vera dignitate se bonis commendant, eosque faciunt beatos. Neque enim lascivia, et lusu, et joco comite levitatis, sed sæpe etiam tristes, sua bonitate, firmitate, et constantia sunt beati.

A luxuriosorum etiam judicio provocare licet, qui ventribus dediti, nunquam delectationes homine digniores, et honestiores, ex stabili probitatis et constantis virtutis sensu oriundas, experti sunt. Malè verum hi corrupti judices examinant: nobiliores apud eos hebescent sensus. Animi autem gravitas et constantia, virtutesque omnes, sensus haud obtundunt externos. Sentiant viri boni omnem in voluptate corporis jucunditatem, eaque spreta, virtuti adhærescunt; omne, aut longe longeque maximum, sentientes in ea positum esse momentum ad vitam beatam. Honestis hominum istiusmodi studiis non se immiscet voluptas; neque ea commendat, quod sint efficien-

tia voluptatum. Immo ab ipsis potius laboribus, molestiis, periculis, commendatur virtus,

*Per damna per cedes, ab ipso
Ducit opes animumque ferro.*

Quin et luxuriosorum hæc comprobantur suffragiis. Quotusquisque enim adeo perditus est ingenii, qui non præclara aliqua virtutis specie, magis quam ulla corporis voluptate, commovebitur? qui amici causâ non omittet voluptatem; aut ad famam tuendam, et contumeliam repellendam, non etiam labores suscipiet et pericula? Quotusquisque solis hisce corporis voluptatibus solitariis, se totum dare poterit, sine socia ulla aut amica hilaritate? Qui rari reperiuntur, eos cæteri omnes, tanquam hominum monstra, oderunt, et detestantur. Quam brevis est harum voluptatum sensus? qui nempe omnis ab ipso appetitus pendet vigore; quo cessante, cessat voluptas, longa relinquens intervalla ingrata, et tædii plena futura, nisi honestioribus studiis repleantur.

Monstrat etiam ratio, quod observasse in hac quæstione multum profuerit, vitam temperati, et modesti, honestis studiis occupatam, donec naturales recurrant et vigeant appetitiones, sæpe admittere eum, qui et tutissimus est, et lætissimus, humiliorum voluptatum sensum, quas nempe rarior semper commendat usus. Adeo commoda, igitur, est naturæ nostræ ratio, tanta virtutis bonitas, tam lene imperium, ut non ab eo voluptatum humiliorum usu. sibi addictos cohibeat, qui, ratione rite subductâ, erit jucundissimus: licet hoc quidem imperet, ut vigeti conserventur sensus animi nobiliores, reprimendisque cupiditatibus, ubi virtuti obstiterint, pares. At contra, dominante libidine, exiguus est aut nullus virtuti locus; exulat omne gaudium illud longe maximum, quod

ex recti et honesti sensu oritur, et bene merendi memoria: immo plerumque exulant humaniores ex artibus ingenuis voluptates.

V. VENIAT deinceps in medium ea delectatio, quæ ex vitæ cultu, ornatu, et elegantia, oritur; quæ, quamvis beluinis voluptatibus longe anteponenda, neque tamen est aut magna aut diuturna. Exigua hæc præbere potest solamina malorum, quæ vitam maxime vexant humanam; quales sunt corporis morbi; aut animi, iis sæpe molestiores; metus, scil. angores, sollicitudines, moerores. Res ad vitæ ornatum et splendorem spectantes, donec videntur novæ, sunt etiam gratæ; jucunditatem autem imminuit usus et consuetudo. Consuetorum sæpe nos fatietas capit, et tædium; novaque, pro mira in hac re ingenii mutabilitate, confestim expetimus, innumeris nos objicientia curis, quorum etiam mox pœnitebit.

Quid? quod omnia hæc amicam postulant cum aliis conjunctionem. Liberalitatis, commoditatis, et bonitatis, in felicitàte cum aliis communicanda, specie quadam hæc ornata, læta nobis fiunt et gloriosa. Horum etiam fere omnia, pessimis mortalium et miserrimis, cum optimis esse possunt communia.

Specletur etiam quæ ex artibus ingenuis percipitur voluptas; eaque humanissima, quæ veri cognitionem comitatur. Eam quidem cuilibet corporis voluptati longe anteferendam, testatur ingenui cujusque sensus: stabilis etiam est magis et diuturna. Libero igitur quovis tempore, quum nulla nos avocant officia honestiora, quicquid curæ aut operæ huic comparandæ impenditur, jure laudabitur; ejusque lætaerit recordatio. Hic proprius humanitatis cibus, hæc homine digna delectatio; hæc partis diviniore exercitatio et perfectio; purior est hæc voluptas, et honestior, et jucundior, virtutibusque voluntariis amica. Hanc

tamen vitam beatam non posse præstare, facile intelligitur; quum neque dignissima sit delectatio; et, majori cuidam et digniori, quæ ex virtute, officiisque exsurgit honestis, et humano generi aut amicis profuturis, sua natura, inserviat omnis in artibus aut scientiis peritia. Unde et sensu omnium comprobabitur is, qui rerum vel præstantissimarum studia abjecerit, aut distulerit, ubi amicis, aut patriæ laboranti, est succurrendum; aut quum officio quovis amico et benigno ab iis studiis avocatur.

Finge homini hæc omnia quæ ad vitæ ornatum spectant, una cum corporis voluptatibus, virgulâ divina esse suppeditata, eundemque sæpe in rerum maximarum contemplatione otiosè occupari; quum, tamen, is nec quemquam amet, nec ab ullo ametur; nullusque apud eum locus sit officiis ullis amicis aut benignis: aut finge naturales eum habere animi erga alios affectiones; omnes tamen ipsi propinquos, aut caritate conjunctos, esse miseros: quis eoque hominem ex homine exuit, ut talem sibi optaret conditionem, eamve putet invidendam; et non potius aut miserrimam, aut detestandam? Quid si etiam subnascantur motus animi tetrici, invidentia, odium, suspicio, metus; quæ mentem benignis affectionibus vacuum plerumque occupant, quamvis in summa degatur rerum aliarum copia: omnino miserrima erit hæc vitæ conditio, omnis liquidæ voluptatis expers, et morte vel sævâ magis metuenda.

At contra, amica vitæ societas, amor mutuus, et fiducia, et honesta officia, vitam laboriosam, et ærumnosam, exoptandam efficere possunt, et laudabilem.

VI. PROGREDIAMUR ad alium beatitudinis aut miseriæ fontem, sensum nempe communem, aut sympathiam; per quam ex aliorum conditione felici aut misera, gaudia colligimus aut mœrores;

atque fatebuntur fere omnes, magnam admodum ejusdem vim esse ad vitam vel beatam vel miseram. Quis est enim, Deum testor et homines! qui non longè prætulit liberorum suorum, propinquorum, amicorum, civium, libertatem, fœlicitatem, virtutem, omni non solum corporis jucunditati, verum et omni, quæ ex artibus, aut rerum cognitione, oriri potest? Quis non omnia hæc lubens projiceret, potius quam eos videat in conditione vitæ vel misera, vel erubescenda? Ubi vigent et excoluntur animi affectiones homini naturales, vix quicquam majus afferre potest, ad vitam vel beatam vel miseram, momentum, quam aliorum hominum status, et fortunæ. Quanta malorum nostrorum aderit levatio, ex eorum fœlicitate qui nobis sunt carissimi? Quantaque omnis nostræ vitæ disturbatio, ex eorum miseria?

Hanc animi sympathiam omnino comprobamus: aliorum dolere infortuniis honestum est; neque hanc indolem nostram immutatam volumus, quamvis nobis mœrores et luctus creët graves, licet haud erubescendos. Durum, contra, et ferreum ingenium, etsi his curis et mœroribus immune, dampnamus; immo miserum censemus, quia turpissimum.

Diuturna etiam esse possunt hæc gaudia et mœrores, prout eorum quos amamus, permanet vita beata aut misera. Immo amicorum infortunia præterita, longo post tempore, in memoriam non sine gravi dolore possumus revocare. Hac etiam de causa, magnum affert hic sensus momentum, ad vitam beatam vel miseram.

Quæ ex hoc fonte hauriri potest fœlicitas, non est in nostra potestate, a providentia nempe pendens divina: hanc igitur nemo magis sibi præstare potest, quam humiliorem istam quæ corpore percipitur. Neque quicquam refert observasse,

tamen vitam beatam non posse præstare, facile intelligitur; quum neque dignissima sit delectatio; et, majori cuidam et digniori, quæ ex virtute, officiisque exsurgit honestis, et humano generi aut amicis profuturis, sua natura, inserviat omnis in artibus aut scientiis peritia. Unde et sensu omnium comprobabitur is, qui rerum vel præstantissimarum studia abjecerit, aut distulerit, ubi amicis, aut patriæ laboranti, est succurrendum; aut quum officio quovis amico et benigno ab iis studiis avocatur.

Finge homini hæc omnia quæ ad vitæ ornatum spectant, una cum corporis voluptatibus, virgulâ divina esse suppeditata, eundemque sæpe in rerum maximarum contemplatione otiosè occupari; quum, tamen, is nec quemquam amet, nec ab ullo ametur; nullusque apud eum locus sit officiis ullis amicis aut benignis: aut finge naturales eum habere animi erga alios affectiones; omnes tamen ipsi propinquos, aut caritate conjunctos, esse miseros: quis eoque hominem ex homine exuit, ut talem sibi optaret conditionem, eamve putet invidendam; et non potius aut miserrimam, aut detestandam? Quid si etiam subnascantur motus animi tetrici, invidentia, odium, suspicio, metus; quæ mentem benignis affectionibus vacuum plerumque occupant, quamvis in summa degatur rerum aliarum copia: omnino miserrima erit hæc vitæ conditio, omnis liquidæ voluptatis expers, et morte vel sævâ magis metuenda.

At contra, amica vitæ societas, amor mutuus, et fiducia, et honesta officia, vitam laboriosam, et ærumnosam, exoptandam efficere possunt, et laudabilem.

VI. PROGREDIAMUR ad alium beatitudinis aut miseriæ fontem, sensum nempe communem, aut sympathiam; per quam ex aliorum conditione felici aut misera, gaudia colligimus aut mærores;

atque fatebuntur fere omnes, magnam admodum ejusdem vim esse ad vitam vel beatam vel miseram. Quis est enim, Deum testor et homines! qui non longè prætulerit liberorum suorum, propinquorum, amicorum, civium, libertatem, fœlicitatem, virtutem, omni non solum corporis jucunditati, verum et omni, quæ ex artibus, aut rerum cognitione, oriri potest? Quis non omnia hæc lubens projiceret, potius quam eos videat in conditione vitæ vel misera, vel erubescenda? Ubi vigent et excoluntur animi affectiones homini naturales, vix quicquam majus afferre potest, ad vitam vel beatam vel miseram, momentum, quam aliorum hominum status, et fortunæ. Quanta malorum nostrorum aderit levatio, ex eorum fœlicitate qui nobis sunt carissimi? Quantaque omnis nostræ vitæ disturbatio, ex eorum miseria?

Hanc animi sympathiam omnino comprobamus: aliorum dolere infortuniis honestum est; neque hanc indolem nostram immutatam volumus, quamvis nobis mœrores et luctus creët graves, licet haud erubescendos. Durum, contra, et ferreum ingenium, etsi his curis et mœroribus immune, dampamus; immo miserum censemus, quia turpissimum.

Diuturna etiam esse possunt hæc guadia et mœrores, prout eorum quos amamus, permanet vita beata aut misera. Immo amicorum infortunia præterita, longo post tempore, in memoriam non sine gravi dolore possumus revocare. Hac etiam de causa, magnum affert hic sensus momentum, ad vitam beatam vel miseram.

Quæ ex hoc fonte hauriri potest fœlicitas, non est in nostra potestate, a providentia nempe pendens divina: hanc igitur nemo magis sibi præstare potest, quam humiliorem istam quæ corpore percipitur. Neque quicquam refert observasse,

plurimos suo vitio aut culpa esse miseros, quamvis nihil ipsis externum desit. Etenim hoc ipsum est miserimum, et præcipue deplorandum, quod sua culpa tot sint miseri, vel quod omnem vitæ beatæ spem, in rebus vilioribus et caducis collocent. Qui se miseros putant, omnes sunt miseri; quamvis mutato ingenio, rebus externis non immutatis, beatis esse liceret.

Non aliud horum malorum datur perfugium, non aliud tranquillitatis, aut stabilis gaudiî fundamentum, animo vere benigno, quam ut Deum opt. max. mundi rectorem semper respiciat; solidis argumentis sibi persuasum habens, omnia, consilio ipsius benignissimo et sapientissimo, in communem omnium fœlicitatem administrari; omniaque quæ conspiciuntur mala, multa quidem et varia, non plura aut majora esse, quam quæ, in mundi universi salutem et perfectionem, exigit optima divini imperii ratio; quorum plurima tandem fœliciter cadent iis etiam ipsis quorum calamitates deploramus.

VII. SEQUITUR alius decori et honesti sensus huic affinis, cujus est in vita momentum maximum: quod quisque perspiciet, qui aliquid in aliorum utilitatem strenuè, amicè, piè et fortiter gestum, in animum revocare potest; atque observaverit quanto gaudio mentem perfundet ejus recordatio? Quo sensu spectet alios? quanta caritate, quo benevolentiae adore eos prosequatur, qui in istiusmodi officiis occupantur? quamque beatos eos esse æstimet, in ipsis laboribus et periculis; immo quum mortes subeunt pro amicis aut patria, aut pro vera in Deum pietate propaganda, voluntarias? Quæ sibi somnia vigiles fingunt homines otiosi, integram pro se aut suis, depingentes vitæ rationem, quam putant fœlicissimam, satis ostendunt, nullam animo concipi posse vitæ beatæ rationem, sine omnium fere virtutum officiis con-

tinuis et fortibus, inter labores et pericula inlustratis. Hæc a primis puerorum ætatibus menti alte infixæ hærent. Testatur tota naturæ nostræ fabrica, nos ad agendum esse natos; atque in agendo ex virtute, vitam reperturos beatissimam præ qua sordent voluptates.

Quanto deinde gaudio, summa cum tranquillitate et fiducia conjuncto, expletur vir bonus, qui Deo se similem præstare, quantum fieri potest, conatus, cum sibi propitium habet, rectorem, patremque, et remuneratorem munificentissimum: qui omnia benignissimo illius numine regi vertique credens, lubens fidensque amplectitur omnia quæ eveniunt; ea optimo esse consilio destinata, atque sibi etiam profutura, compertum habens; qui summam novit et amat bonitatem, in eaque delectatur contemplandâ et imitandâ.

Huc accedit, quod diuturna sunt, et permanentia gaudia, quæ ex recti conscientia oriuntur, et officii prudenter gnaviterque peracti. Labores honestos, et molestias brevi transituras, excipit recordatio gloriosa, et lætissima. Officiorum honestorum nunquam tædebit virum bonum; immo ejus accenditur magis quotidie animus, ad nova ejusmodi officia peragenda, et clariora. Accedat et gaudium haud leve, quum de eorum felicitàte gratulamur, quibus profuerunt nostra officia; proborum omnium comprobationes et laudationes, pro meritis sperandæ; lætæque spes, omnia a Deo hominibusque consequendi, quæ ad securitatem faciunt aut prosperitatem. Neque ulli deesse possunt honestiorum officiorum opportunitates, si quisque pro sua conditione ei rei unice studeat. Ubi inopi et imbecillo bene de hominibus, in rebus externis promerendi, occasio deest; potest hic hominibus optima quæque precatus, atque veræ pietatis, et humillimorum officiorum exemplo, pro virili profuturus, pia cum fiducia et gaudio,

ingenuæ suæ honestatis veræque probitatis, Deum judicem æquissimum, et hominum sapientiores quosque comprobatores fautoresque fore, sibi tuto promittere.

VIII. Hunc sensum consequitur laudis et vituperii sensus acerrimus. Laus quidem et gloria, ubi antecesserat honestas, accessione haud spernendâ complebit vitam beatam: per se autem parum efficiet. Vanum enim et leve est ingenium, quod falsus honor juvare poterit. Vera quidem gloria radices agit et propagatur; falsa vero omnia tanquam flosculi decidunt. De falso honore nemini exploratum esse potest eum in vesperam duraturum. Veritatis tanta est vis, ut sæpe supra hominum opinionem, sive ad personam speciosam mendacibus et malitiosis eripiendam, sive ad infamiam refellendam mendacem, virtutemque calumniis oppressam vindicandam et illustrandam, mirum in modum valeat. Quumque actiones solum honestas laus naturâ insequatur, bene sanum suadebit et impellet omnis ea famæ et gloriæ appetitio, ad vitam ex virtute degendam atque ad omnia officia honesta obeunda.

IX. Ne denique silentio transeamus eam foelicitatem qualemcunque, quæ in leviori quadam est sita lætitia aut hilaritate, ex jocis, ludisque, et risu orta: hoc obiter monendum; nisi mentis omnino hebescat acies, projiciaturque omnis homine digna ratio et meditatio, atque summa subnascatur rerum maximarum incuria turpissima; non alia ratione quam per virtutis et officiorum omnium conservationem, hominem sibi vel tranquillitatem vel hilaritatem posse polliceri. Ubi enim vel turpitudinis suæ conscientia ulceratus est animus, vel vigent maligni et tetrici animi motus, virtutibus contrarii; aut metus et suspiciones, vitiorum comites assidui; nullam is liquidæ volup-

tatis cujuscunque partem gustare valebit. Non abs re in hoc negotio dixeris,

*Sincerum est nisi vas, quodcunque infundis
acescit.*

Stabilis tum demum et vera erit animi hilaritas, omni ingenuo joco, ludoque perfruendo idonea, ubi comitem habuerit ingenii humanitatem, morum mansuetudinem, mentem sibi recti consciam, et amicam cum bonis vitæ societatem. Quicquid igitur est in his rebus expetibile, illud omne etiam ad virtutes omnes excolendas cohortabitur, et ad omnia vitæ officia conservanda.

X. QUOD ad opes attinet et potestatem; quicquid in illis est æstimabile, ad eadem omnia sanum quemque incitabunt; quum aliorum gratiâ et benevolentia, eaque fide, quam nobis apud alios comparamus, et parentur opes facillime, et conserventur. Neque opes quamvis magnæ, contra hominum odia et invidiam quemquam tueri poterunt. Hæc autem cum non propter se appetantur, verum ad alia quædam referantur, ex iis quæ de præstantissimis diximus voluptatibus, de vera rerum utilitate, et vitæ felicitàte, constabit, eos potentiæ aut divitiarum fructum capere tutissimum, lætissimum et simul honestissimum, qui ad liberalitatem eas referunt et beneficentiam.

Quum autem omni animanti hic imprimis a natura datus sit appetitus, ut se vitamque suam conservet, de eo pauca hic dicendum; qui quidem, ut plerique alii, nimius esse potest. Neque enim ipsum vivere adeo per se expetendum est, ac beatè vivere. Constat etiam vitam aliquando minime esse exoptandam; ubi scil. cum gravi turpitudine aut ignominia, et scelerum atrociorum conscientia est conjuncta, aut cum gravioribus corporis cruciatibus. Mortem sibi carissimi exoptaret amicus,

ubi non aliter hæc illi effugienda forent mala. Moriendum est omnibus; et id incertum, an eo ipso die: prudentis igitur sæpe est, et sibi consulentis, vitam gravibus periculis ultro objicere, quum hoc postulet sanctum aliquod vitæ officium, ne propter vitam vivendi solam perdere velit causum. Obfirmandus igitur est animus contra mortis terrores; qui enim mortem semper impendentem timet, quî poterit animo consistere? hac autem præcipue ratione est obfirmandus, si ab adolescentia sit seriò meditaturn, post mortem, si modo eâ deleantur animi, sensum fore nullum; certè igitur non molestum: at si non deleantur; quod spondet et Dei benignissimi providentia, et ipsa animi natura pene divina; bonis omnibus sensus erit optandus: atque hanc vitam caducam et ærumnosam, excipiet ea quæ sola vita est nominanda.

In eo igitur conspirant omnia quæ diximus, ut doceatur vitam beatam esse sitam in ipsa virtute, aut in agendo ex virtute præstantissima; quæ tamen complenda est ex modicis saltem corporis et fortunæ bonis, ita ut sanitas saltem adsit, earumque rerum modica copia quibus sibi negatis doleat natura humana. Sufficit per se virtus ad vitam beatam; quæ tamen est cumulanda vitæ perfectæ prosperitate, ut fiat beatissima.

XI. CONFIRMABITUR etiam hæc sententia uberius, si contentio fiat et comparatio malorum, quæ variis hisce bonis contraria, diversos hominum sensus afficiunt. Atque primo, licet corporis dolores majores habeant impetus, quam ejusdem voluptates, ut ad se conservandos acriori stimulo incitentur homines; extremum tamen malorum non sunt censendi. In errorem inducuntur homines, quod sæpe turpitudinem aliquam levio-rem, ipso periculi imminentis metu quodammodo

imminutam, comparare soleant cum corporis cruciatibus gravissimis. Quorundam tamen facinorum tanta est turpitudine, tanti sunt aliquando conscientiae semet damnantis cruciatus, tamque saeva verbera; tanti etiam mœrores et luctus ex eorum qui nobis sunt devinctissimi miseria subnascentes, ut omnes longe superent corporis dolores, et statum efficiant longe miserrimum.

Quod ad diurnitatem attinet, breves fere sunt corporis dolores, ut et ejus voluptates. Si longus sit dolor, aut levior est, aut pluribus intervallis dolore vacuis plerumque distinctus. Gravissimi dolores nequeunt esse diurni, quia mortē delentur. Præteritorum, ubi nihil simile in posterum timetur, haud molesta, immo potius suavis est recordatio, quandoque etiam gloriosa.

Voluptatibus elegantioribus, ex formarum specie perspecta, ex sonorum harmonia, et imitationibus artificiosis, iisque quæ ad vitæ ornatum referuntur et elegantiam, ortis, nulli sunt naturæ dolores contrarii. Voluptatis enim, non doloris, hi sensus nati sunt præbitores et ministri. Ubi quidem acriora sunt harum rerum desideria, aut ubi ex iis gloria captatur, molestum erit homini de spe sua decidere; grave erit absentium desiderium. His vero rebus plane carere, non necessario affert molestiam; cum multis sit vitæ status tranquillus et foelix, qui ea non habent; unde neque curant habere.

Quod vero præcipuè ad rem attinet: corporis doloribus aut damnis neutiquam per se nos obijciunt virtutes, eave invehunt: avertunt potius, iisque medentur. Si quidem casu incurrant dolores aut damna, (de quo haud magis improbis quam probis cautum esse potest;) aut si ipsius virtutis causa dolores aut damna sint perferenda, (quod etiam incidere potest; in graviora tamen et foediora, longè sæpius homines conjiciunt flagitia

et scelera :) ea fortiter sustinere aut obterere docebit virtus, multoque et vario solatio sublevabit : monstrabit enim sapientia, ea esse virtutum clarissimarum materiam, campumque in quo se exercent, sibi que novas adsciscant vires : quodque iis fortiter ferendis nostra in Deum pietas, patientia, et magnanimitas illustrabuntur, firmabuntur et tandem munificentissimè remunerabuntur.

Gravior sæpè est ea quæ ex aliorum infœlicitate oritur miseria, cui neque ulla voluptatum, aut rerum externarum, copia, levamen afferre potest. Nec gravis solum, verum etiam diuturna solet esse ea mœstitia ; quum omnis de amicorum aut dilectorum graviore infortunio aut dedecore cogitatio, semper futura sit molesta. Non alia hujus ægritudinis sæpè restat consolatio, quam quæ depromitur ex stabili in Deo opt. max. omnia gubernante, fiducia, qua solâ prôbi bonique animos suos erigere possunt.

Omniùm tamen malorum gravissimùm est animi depravati, scelerisque sui sensu vexati, turpitudine ; quæ nempe hominem ipsum sibi odiosum facit, suumque ingenium, quod sibi maxime est intimum, vile sibi reddit, et pudendum, immo probrosum et detestandum. Diuturna etiam est ea ægritudo miserrima ; quum omnis scelerum suorum aut flagitiorum recordatio, homini sit gravis et erubescenda ; eamque molestiam vix, ac ne vix quidem, morum emendatione, aut damni dati reparatione, possit tandem exuere. Hanc comitantur sollicitudines, metus, angores : atque prout pessime de aliis fuit meritis, vigeat continua de Deo hominibusque suspicio, ne pro meritis sibi rependant.

Huic naturâ conjuncta est infamia, quæ si modo vera, graviter etiam et diu excruciat animum, omnemque excludit veræ amicitiae, aut gratiae apud alios consequendæ, eorumque studia in nostram utilitatem adsciscendi spem.

Hæc omnia ostendunt, non sine causa placuisse veteri Academiæ et Peripateticis, vitam beatam sitam esse in *Ενέργεια κατ' ἀρετὴν ἀριστὴν ἐν βίῳ τελείῳ*. Quod summum bonum est *formale*, quod dicitur.

Eadem igitur vitæ beatæ summa, quæ et virtutum. Ut nempe Deum toto amemus animo, et homines stabili prosequamur benevolentia, omnesque animi corporisque vires quæ communi inservire possint utilitati, studiose excolamus: in quibus sita est ea vita quæ maxime est secundum naturam.

XII. Ex animis autem nostris hoc nunquam excidere debet, nos totos a Deo pendere, omniaque et animi et corporis bona, ipsasque virtutes omnes, a Deo ad nos pervenisse; et sola Dei provida tutela conservari posse et foveri. Quumque honestum omne ingenium foras spectet, aliorum prospiciens et consulens fœlicitati, quæ omnis a Deo pendet, quamque nullæ hominum vires præstare possunt; nullum certè lætæ spei, tranquillitati stabili, aut solido gaudio, potest substerni fundamentum, præter solam, in Deo, quem optimum novimus et maximum, fiduciam; quâ nosmet, nobisque caros, immo mundum universum ipsius permittimus providentiæ, de omnium rerum benignissimâ administratione securi. Recte igitur dixerunt philosophi scholastici ipsum Deum esse summum hominis *bonum* quod vocant *objectivum*; ex quo cognito, amato et redamante, exsurgit bonis omnibus summa fœlicitas.

CAPUT III.

De variis VIRTUTUM Divisionibus.

I. QUUM igitur vitam secundum virtutem actuosam, ostendimus esse summum bonum; inquirendum est accuratius quænam sint virtutes, quæ ex virtute actiones, et erga quos sint exercendæ.

In recti et honesti explicatione, docuimus animi virtutes præcipuas esse benevolos voluntatis motus, et consilia agendi ex propensa in alios voluntate: præstantiores deinde esse eas animi affectiones benignas, quæ tranquillæ sunt; eamque præstantissimam quæ patet latissime: in præstantissimarum numero etiam posuimus ardentem virtutis ipsius amorem, summam animi in ea delectationem, ejusque excolendi studium; cui conjunctus est erga omnes virtute præditos amor ardentior, et erga honestissimum quemque ardentissimus; unde pietatis in Deum elucebat honestas summa, et quantopere ad eam sanctissime colendam teneamur.

Inter virtutes mediocres aut infimas, recensentur et caritates arctiores, quas vel natura constituit vel consuetudo: clariores tamen illæ, quas morum excitavit bonorum similitudo: unde et amicitia, quam gignit conservatque virtutum significatio, elucet sanctitas. Laudabilis etiam et decora est erga quosvis comitas, moresque mansueti et benigni.

Virtutibus etiam annumerantur illi habitus qui nobiliores animi vires perficiunt; qui cum benigno ingenio sunt natura conjuncti, eique inserviunt; aut qui denique libidines aut perturbationes quasunque virtutibus obstantes reprimunt, cohibent aut excludunt; hosque omnes, tanquam per se

honestos, comprobamus. Solertissimo enim consilio, ita a Deo fabricata est mens humana, ut animi vires et affectiones eo magis comprobet, idque proximè et per se, quo maiorem vim habent ad totius humani generis foelicitatem. Hinc non solum comprobantur arctiores benevolentiae affectiones et caritates, in vita admodum necessariae, ubicunque majori plurium non obstant utilitati; verum etiam animus simplex, ingenuus, et fallere nescius; abstinencia etiam, continentia, et fortitudo; quæ scil. animum ostendunt honesti sensu acriore imbutum, atque voluptatum, dolorum, et utilitatum externarum despicientia confirmatum. Quædam etiam decori species cernitur in eo corporis motu et statu, qui virtutum exhibet indicia: contrariæ autem omnes sive animi sive corporis affectiones displicent, odioque dignæ censentur.

Quid, quod sensu quodam, a jam memorato quidem diverso, at non prorsus dissimili, comprobantur et animi et corporis vires habitusque, a virtutibus voluntariis omnino diversi. Quas homini dedit Deus vires, earum usum qui maxime est secundum naturam, vitæque humanæ utilissimum, nobis etiam natura commendavit. Unde et comprobantur studia cognitionis, atque artium elegantiorum; diligentia item et industria, et in laboribus preferendis patientia. Hominem etiam magis decere videntur exercitationes illæ, quæ vel ingenium ostendunt acrius, et sublimius; vel corporis vires augent et confirmant. Voluptatum, contra, humiliorum confectatio ardentior, animique aut corporis mollities, honestis laboriosisque officiis inutilis, quæque eam produunt omnia, ea hominis præstantia parum digna, parumque decora.

II. GENERALI hac virtutis informatione ex-

D

posita, profuerit etiam varias ejus partes et genera recensere, ut eorum quodque lumen suum ostendens nos magis ad se alliciat.

Virtus, voce laxius acceptâ, omnem notat in re quacunque vim, quæ naturæ sentientis foelicitati inservire potest: arctius accepto vocabulo, notat habitum aliquem vires animi perficientem: quo sensu dividuntur virtutes in *intellectuales*, quæ omnem in artibus et scientiis ingenuis animi culturam continent; et *morales*, quæ κατ' ἐξοχὴν virtutes vocantur, et voluntatem perficiunt; quæ præcipuè sunt ethici fori. Ethico tamen haud prætereundæ virtutes intellectuales, non ideo solum, quod ex iis oriatur homine dignissima voluptas, cui animus assuetus, sensumque nactus sublimiorem, humiles et vitiosas spernet voluptates; quare et scientiæ ψυχῆς καδάσματα jure censeantur: verum etiam quod virtutibus voluntariis plurimum auxilii afferant. Ex altiore enim naturæ totius mundique cognitione, elucebunt Dei conditoris virtutes, accendetur pietas, rerumque humanarum parabitur despicientia; quæque virum bonum plurimum ornabit et perficiet, sive modestia, sive ταπεινοφροσύνη, quæ ex tenuitatis et imbecillitatis humanæ conscientia oritur: neque sine multiplici rerum vulgarium peritia, rebus gerendis necessaria prudentia adesse poterit. Ad alias tamen disciplinas hæc omnia pertinent. De toto genere moneamus, hæc duo vitia esse fugienda, unum, ne incognita pro cognitis habeamus, iisque temere assentiamus. Quocirca ad res considerandas et tempus, et diligentia, et animus præjudicatis opinionibus et perturbationibus vacuus est adhibendus. Alterum est ne nimis magnum studium in res obscuras et difficiles, easdemque non necessarias, conferamus.

Quod ad virtutes Ethicas et voluntarias attinet:

earum alii alias tradiderunt divisiones. Aristotelici hoc præcipue spectantes quod variis animi perturbationibus, sive passionibus immoderatis, a recto tramite abripiamur, quum interea hi omnes naturæ impetus sive instinctus, provido Dei consilio, in aliquam vitæ utilitatem insiti fuerint; virtutem definiverunt “ habitum deliberativum in “ mediocritate situm, secundum rectam rationem.” Ex hoc virtutis haud levi officio, quod ab extremis excessuum aut defectuum, animi motus, qui sæpe solent esse immodici, cohibeat; in virtutibus explicandis percurrerunt varias passionibus, earumque varios gradus, justo vehementiores, aut languidiores; medios monstrantes esse tutissimos et utilissimos, et maxime decoros; quos volunt esse virtutes. Habitus autem qui eam conservant mediocritatem, celebrem apud antiquos partitionem persequentes, ad quatuor reducunt capita, quæ *cardinales* appellantur virtutes; *prudentiam, justitiam, temperantiam, et fortitudinem*: ex quibus animi affectionibus præstantissimis, tanquam ex fontibus, manare voluerunt reliquas omnes virtutes.

III. PRUDENTIAM volunt esse attentum et sagacem dijudicandi habitum, inter ea quæ in vita prodesse possunt aut nocere, rerum usu et meditatione comparandum, et conservandum; qui quidem ad omnia fere officia rite obeunda est necessarius; in intellectualium potius quam moralium numero habendus. Veram tamen solidamque prudentiam assequetur nemo, nisi cui animus virtutibus voluntariis excultus est, rectique et honesti sensu acriori imbutus, pectusque generoso honesto incoctum. Cæteros decipit prava quædam solertia aut astutia, veræ prudentiæ imitatrix, quæ ab ea tamen abest distatque plurimum.

Huic virtuti contraria sunt *temeritas, imprudentia, ingenii confidentis arrogantia, astutia.*

Fortitudinem dicunt virtutem animum contra omnes in officio obeundo labores et pericula obfirmantem; quæque metus omnes aut vanos aut nimios reprimat; rerumque humanarum parit despicientiam, perspectâ earum natura; omnes scilicet utilitates externas præ ipsa honestate, et læta recti conscientia, cujus Deus testis erit et comprobator, sordere: nihilque hominem tantum timere aut fugere debere, quam vitia omnia, et animi depravati turpitudinem: quumque omnibus brevi sit moriendum, mortem, vel immaturam, cum honestate conjunctam, esse vitæ inhonestæ et ignominiosæ longe anteponendam: unde et excelsus dicitur animus, et magnus, nulla re externa concutiendus.

Hic animus magnus et excelsus in tribus præcipue cernitur, in honesti amore studioque eximio; in ea rerum humanarum, quam diximus, despicientia; atque animi ab omni perturbatione liberi tranquillitate. Fortitudinis igitur laudem neutiquam assequitur qui vitia, turpitudinem, aut justam non metuit infamiam. Fortis est potius et prudentis, hæc omnia studiosè declinare, pericula item qualiacunque quæ nulla officii ratio subire suadet. Quoniam vero duplex est appetitus *αλογός, επιθυμία* et *θυμός*: atque huic modum ponere volunt fortitudinem, illi Temperantiam; fortitudinis partes, præter *magnanimitatem, constantiam, tolerantiam, patientiam*, recensent etiam *lenitatem* et *clementiam*, ita tamen ut reipub. causa adhibeatur *severitas*, et *nemesis* justa, vitia omnia et injurias expellens et coercens.

Fortitudini adversantur hinc *timiditas, ignavia*, earumque comes *sevitia*; illinc *audacia* et *teme-*

ritas; quacum sæpe conjuncta est superba *pertinacia* et *ambitio*, sive nimia cupiditas principatus, æquo civium juri contrariæ.

Temperantiam describunt, virtutem quæ humiliores omnes appetitus, corporis voluptatem consecretantes, cohibet et regit; quibus nempe voluptatibus, tanquam esca, ad turpia plurima allciuntur homines, honestaque officia deserere coguntur. Huic præcipue adjungunt decori et pulchri in dictis, factis, consiliisque, conservandi studium, cui maxime obstant humiliorum voluptatum illecebræ. Temperantiæ partes sunt *Modestia*, *verecundiâ*, *castitas*, *frugalitas*, *σωφροσύνη* sive animus tenui et simplici victu cultuque contentus, atque in omni morum spurcitie coercenda *severitas*. Huic virtuti adversantur *luxus*, *ingluvies*, *temulentia*, *impudentia*, *lascivia*, *obscœnitas*, *mollities*, et delicatum in victu cultuque *fastidium*.

Omniū vero virtutum principem, cui inserviunt cæteræ, volunt *justitiam*; quæ est, "habitus animi, communi utilitate conservatâ, suam cuique tribuens dignitatem." Hujus ambitu includunt omnes animi affectiones benignas, quibus amica conservari potest hominum consociatio; aut aliquid conferri in aliorum hominum utilitatem: quales sunt *liberalitas*, *beneficentia*, *magnificentia*, *amicitia*, bene merentium *grata memoria*, *comitas*, *mansuetudo* *veritas*, *fides*, *hospitalitas*, *patriæ caritas*, *pietasque omnis*, præcipue *erga Deum*, qui civitatis antiquissimæ et sanctissimæ, cujus cæteræ sunt partes, rector est et parens. Priorum trium virtutum natura, ex iis quæ de summo diximus hominum bono,* et earum rerum quas appetimus

* *Lib. I. Cap. 2.*

comparatione, innotescet : iustitiæ natura, ex iis quæ de vario hominum jure sunt dicenda.

Has quanquam virtutes volunt esse inter se necessario conjunctas, in gradu etiam *temperantiæ*, sive medio, æque ac in *heroico* ; ex singulis tamen quædam propria deducunt officia, idque non inconcinne. Sed hæc hæc hactenus.

IV. SUBORITUR hic quæstio subdifficilis, de virtutis origine, an scilicet : naturâ hominibus obveniat, an consuetudine et institutione, an instinctu quodam divino. Qua de re breviter monendum ; quæ naturâ eveniunt ea omnia Deo accepta referenda : neque minorem beneficio gratiam habendam, ideo quod, pro larga ipsius bonitate, eadem quamplurimis dederat beneficia ; vel quod stabili quadam ratione, certaue naturæ lege ab ipso constituta, ex ea eventuum serie, cujus ipse moderator fuerat et dispensator, hæc commoda nobis obvenerint ; vel etiam interventu aliorum, quibus ipse usus est ministris aut legatis. Ob ipsas igitur virtutes omnis Deo gratia habenda. Neque incredibile videatur, Deum mundi universi moderatorem suo numine homines ad honesta et præclara ducere et instigare ; incredibile potius, eum in bonis præcipuis largiundis, quam in vilioribus, esse restrictiorem. Cunctis quidem quæ a fortuna pendent opportunitatibus plus pollet natura, atque multo magis instinctus divinus. Vires tamen insitas plurimum promovebit doctrina, institutio, et exercitatio. Ut omnes hæc causæ conspirent præcipuè optandum. Sine doctrina non nunquam valebit ipsa natura instinctusque divinus : sine aliqua *εὐφροσύνη*, sive naturali virtutis indole, quæ saltem virtutes capere possit, (quam nemini ferè prorsus negatam videmus,) nihil valebit disciplina : sine qua tamen rarius in ulla arte quicquam præclari sperare licebit.

Neque moramur in Aristotelis mediocritate ex-

aminanda, quæ quamvis cognitione haud indigna sit, primariam tamen virtutis aut honesti notionem non attingit. Atque licet non solum in appetitionibus humilioribus, aliisve nobilioribus, quibus quisque suam tantum spectat utilitatem, verum etiam in arctioribus benevolentiae vinculis, mediocritas quædam, ab extremis excessus aut defectus utrinque reducta, sit laudanda; nullus tamen potest esse excessus in iis animi propensionibus quæ sunt honestissimæ; amore nempe et veneratione Dei opt. max., caritate illa quæ totum complectitur humanum genus, aut in ipso veræ virtutis amore.

V. UTILIOR forte, et magis a natura petita, et facilior, alia videbitur divisio, pro eorum erga quos virtutes sunt exercendæ diversitate, in *pietatem erga Deum, et bonitatem erga homines*: tertium adjungi potest genus, earum virtutum quæ suam cujusque respiciunt perfectionem. Atque licet nihil sit in ipsa philautia præclari aut honesti; hominisque erga se officia ita sint venusta et laudanda, si vel ad pietatis vel ad bonitatis officia referantur; horum tamen consideratio non est omittenda, cum, aliis omnibus officiis peragendis, homines magis reddant expeditos et idoneos.

Hanc divisionem persecuturis, prima se offert pietas erga Deum; quæ consideranda est, ut ipsius innotescat et natura, et ad vitam beatam momentum: proxime veniunt virtutes erga homines alios: et denique, ea sui cultura quæ et pietati et humanitati exercendæ inserviet.

CAPUT IV.

DE VIRTUTIBUS et OFFICIIS erga DEUM.

DUABUS partibus absolvitur omnis erga Deum pietas, ut scil. vera de Deo sentiamus, et cultum præstemus veris sententiis consonum. Veras de Deo sententias docet philosophia prima, aut ea pneumatologiæ pars, quæ theologia dicitur naturalis. Deum nempe esse Ens primum, et a nullo alio pendens; omni perfectione absolutum; potentissimum, sapientissimum, et optimum sive benignissimum; mundi universi creatorem, fabricatorem, moderatorem, omnisque boni fontem inexhaustum. His, in ethicis utimur ut concessis, anquirentes de iis animi affectionibus, et cultu sive interno sive externo, qui sint his sententiis consoni.

Monstrabit cujusque sensus, tantam naturæ primæ præstantiam, et amplitudinem infinitam, omni admiratione, et celebratione, summaque animi submissi veneratione, esse accipiendum. Quumque nulla homini sit appetitio magis naturalis illâ veri cognoscendi, rerumque causas perscrutandi maximarum, et cognitione dignissimarum; nullum erit hominis opus, Dei cognoscendi studio, virtutumque divinarum venerabunda contemplatione, aut honestius aut jucundius. Neque quidem, sine ea naturæ præstantissimæ cognitione, eximiæ intelligendi vires, a natura datæ, satis exerceri possunt aut expleri.

II. QUOD ad attributa attinet quæ *moralia* dicuntur: numen omnium primum et benignissimum, quod pro infinita sua vi, bonitate, et sapi-

entia, omnia solertissime fabricavit, suam rei cuique dans naturam, vires, sensus, appetitus, rationem, ipsasque virtutes; largaque manu suppeditans quibusque ea omnia quæ secundum suam cuiusque naturam, ad voluptatem, beateque vivendum facere possunt; animo agnoscendum est gratissimo, amore gratuito, comprobatione et laudatione, lætaque spe et fiducia, ab omni arrogantia et superbia purgata.

Si plenior habeatur bonitatis divinæ et sanctitatis ratio; quod omni virtute et bonitate delectetur; quod bonos omnes comprobet et amet; omnibus hinc effulgebunt bonis spes lætiores, major et lætior fiducia, cum ardentiore virtutis et Dei ipsius amore; stabilique securitate et tranquillitate, animi se suaque omnia divinæ permittentis providentiæ. Existet etiam Dei imitandi studium, iisque qui in Deo sunt similes fovendi animi affectiones; et stabile simul consilium ea omnia pro virili agendi, quibus explere valeamus munus quod nobis imposuit Deus et natura, sive cadat fortuna secunda, sive adversa.

Hæc Dei ob omnem virtutem et bonitatem gratuitam venerandi colendique, contemplatio, quem bonus quisque testem animo intuetur, et comprobatores, nos perducet ad καλλοκλήκον illud, summum purissimæ virtutis apicem, ut in ipso Deo imitando et amando, munusque nobis assignatum obeundo; in ipsa denique virtute, et officiis, omnem, aut longe præcipuum, officiorum fructum petendum censeamus. Neque sine ea Dei agnitione, eoque in Deum animo, poterit vir bonus et benignus quicquam fidenter sperare, vel de se, vel de suis quos habet carissimos, aut de rerum universitate. Neque satiari potest aut expleri ipsa virtus, omni hominum generi benigne prospiciens, aut ipse honestissimus virtutis amor et comproba-

tio, nisi aliqua natura reperiatur, virtute omni perfectissima; in qua cognita, amata, et redamante, possit vir bonus conquiescere; seque suos omnes, et totum hominum genus, illius providentiæ benignæ securus committere.

Atque quamvis nemo sit qui imbecillitate animi varia, morbisque et vitiis non laboret; quique vitæ suæ actæ tenorem examinans, plurimis gravissimisque erroribus se implicatum, plurima turpia et fœda in Deum hominesque admisisse, non inveniet, unde et pœnas haud leves sibi irrogandas jure metuet: tanta tamen Dei conspicitur bonitas et clementia; tantâ lenitate mitique indulgentia, in homines imbecillos et depravatos, per tot secula imperium exercuit; ut iis quibus ipsum pie colere, ejusque præceptis, quantum hominum infirmitas contendere potest, parere cordi est, haud quaquam desperandum videbitur, quin seriâ pœnitentia, virtutisque studio conantibus, Deus futurus sit propitius et placabilis; quippe qui pro sapientia sua immensa, eam clementiam, et imperii sui legumque majestatem, inter se amicè conciliandi, rationem aliquam excogitare potest. Idque nemini dubium esse potest, quod nobis satis est, in pietate perfecta vim ad beate vivendum esse maximam, ejusque assequendæ studia sincera, vel ad fœlicitatem consequendam, vel ad miseriæ levationem plurimum valitura.

Ad Deum suâ naturâ referuntur sublimiores animi vires; a Deo ortae, ad Deum nos revocant et retrahunt rationis vires egregiæ, animi affectiones et caritates omnes latius diffusæ, ipse etiam decori et honesti sensus et amor. His vinculis ad Deum aptatur et alligatur natura omnis ratione prædita, cui nobiliores animi sui partes curæ est excolere. Neque Deum tantum ideo amat, quod ex eo sibi speret fœlicitatem: ex ipsa enim vir-

tutis omnisque præstantiæ comprobatione, sensu-
que quem homini inseruit natura, per se, et sua
sponte, gratuitus efflorescit amor et veneratio
eorum in quibus conspiciuntur virtutes, nulla
suæ utilitatis habita ratione.

Quum vero voluntatis motus, et propensiones
omnes vegetiores, sua sponte se exerant, atque
vicissim exercitatione vigeant et augeantur; sæ-
pius, et stasis temporibus, exercenda est pietas,
in officiis honestissimis et laetissimis, Deum con-
templando, et laudando, gratias ei agendo, de-
lictorum veniam obnixè rogando, nos nostraque
ipsi secura cum fiducia permittendo; ejus et aux-
ilia implorando, ut animos virtutibus excolere, et
mores emendare, omniaque honesta vitæ officia
obire valeamus. Quinetiam perfectissimum illud
omnis virtutis exemplar sæpius recolendo, ac-
cendetur omnis honestatis studium ardentius.

Cavendum autem ne vana quadam opinione
abrepti, pietatem nostram cultumve, Deo utili-
tatem aliquam afferre putemus, eumve sui causa
cultum a nobis flagitare. Nostra in eo præcipue
vertitur utilitas; nostri causa eum Deus exigit, ut
summa fruamur foelicitate et virtute, purissimis-
que animi gaudiis. Qui hanc de præceptis reli-
giosis fovet sententiam, ab utroque extremorum
pariter abhorrebit; *impietate* scilicet: quæ in reli-
giosi cultus omnis neglectu aut contemptione sita
est; et *superstitione*, quæ sævum quoddam, im-
mane, aut morosum horret quod sibi finxit nu-
men, cultu ritibusque inanibus aut inhumanis
placabile.

III. HACTENUS de cultu Dei interno. Natura
autem nihil amat solitarium; sua sponte coram
aliis prorumpunt animi motus, et quasi contagio
alios afficiunt. Non secretò solum, verum palam
etiam, et publice colendus est Deus, ut magis
vigeat nostra pietas; similisque in aliis sensus ex

citetur; eamque beatitudinem et perfectionem cum aliis communicemus.

Commendantur et hæc officia sua utilitate: cuique profunt, quod suam cujusque augeant pietatem; ex communi vero omnium pietate, omnes ad omnia vitæ munera obeunda promptiores longe fiunt et alacriores, et ab omni improbo et iniquo coërcentur. Atque inde est quod semper apud homines invaluit hæc persuasio, ad homines in officio continendos, atque ad eorum conjunctionem et consociationem tuendam et conservandam, plurimum posse religionem.

Quum Dei cultus omnis externus sit piorum animi affectuum declaratio; patebit, in his cultum eum præcipue versari, ut Dei laudes celebremus, easque aliis illustremus; ut gratias palam agamus, nostramque in eo fiduciam profiteamur; ut precibus in solemni hominum cœtu invocantes, ejus potentiam, providentiam, et bonitatem agnoscamus: ut delictorum confessione, misericordiam imploremus et veniam; nos denique totos ipsi ducendos, regendos, et emendandos permitamus. Ubi pia foveantur istiusmodi dogmata quæ memoravimus, iisque convenientes voluntates, accendetur etiam studium anquirendi de omnibus quæ dederit Deus suæ voluntatis documentis; cujus quæcunque eluxerit significatio, sive per ipsam rerum naturam, sive alio quovis miro et clariori, supra vulgarem naturæ sortem, indicio, quod sperasse videntur philosophorum principes, eam lubens lætusque amplexabitur.

CAPUT V.

De OFFICIIS erga alios HOMINES exercendis.

I. QUÆ erga homines exercendæ sunt virtutes et officia, eodem recti honestique sensu cernuntur et commendantur; atque ad eas virtutes fovendas et exercendas, variis impulsionebus naturalibus incitamus. Inrita sunt cuique benigniorum plurima affectionum genera, pro diversis hominum conjunctionibus et necessitudinibus, a natura constitutis. Maribus et fœminis mutuos inferuit natura amores, animos miris modis accendentes; neque tam beluina respicientes voluptatem, quam amicam vitæ societatem, summa ea caritate devinctam, quam virtutum opinio utrinque accenderat; quarum indicia edere solet et ipsa corporis pulchritudo. Inritum est sobolis procreandæ desiderium, et procreatæ præcipua cura, et amor eximius et singularis: hæc subsequuntur fratrum, sororumque germanorum et patruelum, consobrinorum, sobrinorumque, quin etiam affinium, caritates.

Quin et subtiliora quædam sunt societatis vincula. (1.) Boni bonos, moribus inter se similes necessario diligunt, quasi propter unitatem conjunctos et natura. (2.) Beneficiis ul. ro citro datis acceptisque, magis inter se devinciuntur homines. (3.) Serpit etiam latius benevolentia in familiaritatibus et viciniis, ubi virtutum vel vulgarium facta est significatio. (4.) Porrigit se etiam ad cives; ubi plures, ratione monstrante, communis utilitatis causa, sub uno imperio sunt conjuncti. (5.) Atque tandem complexu suo totum continet genus humanum, et siqua sunt alia animantium genera

superiora. (6.) Hisce conjuncta est miserorum commiseratio, et sublevandi studium; atque cum foelicio-ribus, ubi nulla intervenerat simultatis causa, læta congratulatio.

Per se et sua sponte comprobantur hi motus benigni; in iis quisque sibi placet; lubens iisdem, tanquam naturæ accommodatis, indulget; et similes quosque in aliis comprobat et veneratur. Contrarii autem motus, qui sæpe in homines cadunt, ira, odium, invidentia, ultionis appetitio, et malevolentia omnis, sunt proximè et per se molesti; in iis recordandis nemo sibi placere, aut similes in aliis comprobare potest; sæpe sunt erubescendi et detestandi: quumque videntur et iusti et necessarii, nihil in se continent aut lætabile, aut gloriosum.

II. SATIS docuimus quantum hæ affectiones benignæ, cum officiis quæ ex iis fluunt, ad vitam beatam conferant. Norunt omnes, qui non exuta humanitate induerunt beluæ feritatem, sine mutuo amore, benevolentia et beneficentia, vix ullam percipi posse foelicitatem: neque vitam solitariam, quantumvis copiosam, homini esse vitalem. Stabiliiores etiam et latius patentes quasque animi affectiones benignas, diximus esse honestiores. Neque tamen ad vitam beatam sufficient, sine actione, voluntates ignavæ, quamvis benignæ: vires enim insitas excolere et exercere est lætissimum; propensamque voluntatem naturâ sequuntur actiones et officia benigna.

Hæc igitur est virtutum sociarum summa, ut quisque humani generis fovens caritatem, communi omnium pro viribus consulat prosperitati: atque interea, arctiores omnes, in variis vitæ necessitudinibus, propensiones foveat, singulorum quorumvis, quod patitur communioris ratio, inserviens utilitati et foelicitati.

III. QUUM autem paucis, communi omnium utilitati propius inserviendi, vires et occasiones suppetant; quisque tamen aliquid in propinquorum, amicorum, vicinorum, aut civium utilitatem, afferre queat; (qua ratione etiam communi humani generis inserviet *foelicitati*;) in arctioribus hisce officiis rectè versamur, ubi communiori non adversantur utilitati, neque officiorum latius patentium adest *opportunitas*. Immo in eo naturam sequimur et Deum, qui arctioribus hisce naturæ vinculis, alios aliis fecit nobis longè cariores, nostræque curæ et benevolentiae præcipuæ commendavit.

Haud igitur reprimendi, aut imminuendi, arctiores hi diligendi sensus, in vita, et jucundi sæpe, et necessarii. Immo omnes fovendi potius et augendi, ut cujusque est momentum ad communem omnium utilitatem. Quæ tamen latissime patet benevolentia, ea præcipue fovenda; ipse etiam honesti amor, atque stabile Deo in omnibus obsequendi studium; quibus moderatoribus subjectæ caritates arctiores, virtutis carmen optime absolvent. Hoc etiam sua cujusque utilitas postulat: quum, ut plenius mox docebitur, ita nati sint homines, ut sine aliorum ope et auxilio, sine mutuo officiorum commercio, singuli neque suæ salutis, nedum vitæ *foelicitati* aut jucunditati, consulere valeant. Atqui, amicis præcipue officiis et beneficentia, concilianda est aliorum benevolentia; eorumque studia, ad nostram utilitatem amplificandam, adsciscenda. Contrario autem animi habitu, sordidâ philautiâ, multoque magis vi et injuriis, alienantur a nostra utilitate vicinorum animi; nascuntur odia, et dissidia; mala insuper omnia ab omnibus nobis infensis merito metuenda. Immo existunt in animis nostris affectus tetrici et molesti, continuæ vigent suspiciones, et metus non vani; quum, ad injurias propulsandas et ul-

ciscendas, incitentur non solum hi quos injuriæ proxime tetigerunt, verum intacti, quibus super conditione communi est cura.

Neque alia prætereunda quæ, mirâ solertia, hominum conjunctioni amicæ tuendæ, injuriisque et damnis avertendis, machinata est natura. Quanta enim vultui venustas accedit ex amica lætitia et hilaritate moderata, lætâque sympathia et gratulatione! Quanta pulchritudo ex animo constante, sibi que recti conscio, atque ex interna sui comprobatione! In amici, ejusve qui grato beneficii sensu movetur, vultu, quæ gratia, quamque mitis flamma ex benignis emicat oculis! Intentatâ autem injuria aut noxa, ubi ejusdem propulsandæ spes est, in vultu torvo se prodit ira, trucibus ex oculis ignes existunt terribiles. Ubi, contra, nulla mali avertendi spes est, quanta eloquentiæ vi instruxit natura, non homines solum, verum et muta penè animantia, premente tristitia, dolore, metuque graviore? Qualis illa vox flebilis et querula! Qualis vultus oculique mœsti et dejecti, suspiria, lachrymæ, gemitus! Quanta eorum omnium vis ad commiserationem apud omnes excitandam, quò promptius opem ferant, maturiusve ab incepta injuria abstineant?

IV. AMICITIAM hoc loco indictam transire, vetat et ipsius honestas et utilitas: quam admirabilem benevolentiae magnitudinem qui ab indigentia ortam volunt, ut quod quisque minus per se consequi possit, id accipiat ab alio, humilem illi tribuunt et minimè generosum ortum, et fundamentum parum firmum: quum, commutatâ utilitate, tolleretur omnis ex hoc fonte profluens amicitia: quæ omnis etiam fucata foret simulatio, non vera benevolentia.

Oritur igitur amicitia ex naturali ea honestatis, quam sæpius memoravimus, comprobatione: cujus ubi fit significatio, inter eos quibuscum vivi-

mus, per se efflorescit summa caritas et benevolentia. Sua enim sponte bonos boni diligunt adsciscuntque sibi, quasi propinquitate conjunctos et natura. Quæ caritas, studio perspecto, beneficiisque ultro citro datis acceptisque, ita augetur, ut nulli naturæ conjunctioni cedat; atque ea omnia quæ nobismet, amicis etiam, ipsorum causa, exoptamus.

Quum autem mali, naturâ mobiles et varii, neque aliis, neque sibi diu placere possint; solos inter bonos stabilis esse potest amicitia; quippe quam sola virtus aut gignere potest aut continere. Unde constabit, honesta tantummodo ab amicis postulanda, aut amicorum rogatu facienda; ne subducto fundamento, corruat amicitia. Est igitur amicitia, “animorum moribus et honestate similitum, mutua cum caritate arcta conjunctio;” quæ, cui contigit, ei est optimus et jucundissimus, ad virtutem et vitam beatam, comitatus. Quid enim dulcius, quid utilius, quam habere virum probum et prudentem, quicum omnia audeas sic loqui ut tecum? Quis esset tantus fructus in prosperis rebus, nisi habeas qui illis, æque ac tu ipse, gauderet? Adversas vero ferre difficile esset, sine eo, qui illas gravius etiam quam tu ferret: et in utrisque, prudentia sua et consilio tibi opituletur. Amicitia quoque te verteris præsto est: nullo loco excluditur, nunquam intempestiva est aut molesta: nam et secundas res facit splendidiore; et adversas, partiens communicansque, leviores.

V. DE benignis autem omnibus animi affectionibus sedulò observandum, quod, quamvis nimia esse nequeat, quæ latissime patet erga omnes, benevolentia; neque nimius Dei opt. max. aut veræ virtutis amor; amores tamen arctiores, quos vel accendit sanguinis conjunctio, vel consuetudo, quantumvis per se venusti, nimii aliquando esse

possunt, neque viro bono penitus probandi. Duplex est amor, alter *benevolentiae*, quo aliis bene esse volumus; alter comprobationis aut dilectionis; quæ dicitur *complacentia*; quo moribus aliorum delectamur, et eorum frui cupimus consortio. In priore, non adeo facile extra oleas vagamur; si modo semper adsit debita divinæ providentiæ animi submissio, et iusta in Deo fiducia; atque si, pro dignitate suâ, magis vigeat ea quæ ad omnes pertinet benevolentia; ita ut nunquam amici utilitati, majorem plurium, aut digniorum, aut omnium communem, posthabeamus. De complacentia vero, qui locus magis lubricus, et amicitiae vicinior, sedulo cavendum ne in indignos feratur; ne ad turpia nos alliciat; nevé ita totum occupet hominem, ut amico amisso, aut gravioribus calamitatibus implicito, concidat planè animus, cæterisque omnibus humanitatis aut pietatis officiis fiat impetus. Præcaventur autem optimè hæc incommoda, non reprimendo amores hosce sanctos, etsi arctiores; sed potius summam erga Deum venerationem et amorem fovendo, spemque præcipuam in eo locando, et fiduciam; simul et curas cogitationesque, animo æquiore, porrigendo, ut in aliis etiam similes cernamus virtutes, iis haud inferiores, quas in amicis tanta cum delectatione admirabamur.

C A P U T VI.

De OFFICIIS cujusque erga se, et de ANIMI CULTURA.

I. QUUM pleraque erga se officia, suæ cuique utilitatis ratio commendet, ea non aliter honestam

et laudabilem induunt speciem, quam si ad Dei cultum, aut aliorum utilitatem referantur: quod si fiat, nulla erunt sanctiora aut magis laudanda.

Animi cultura in his præcipue vertitur, ut mens veris imbuatur sententiis circa res ad officium pertinentes; atque quam maximam sibi comparet rerum digniorum scientiam; quæ omnis est frugifera, conferens aliquid ad bene beateque vivendum, cum sua jucunditate non levi, tum quod ducat ad virtutes divinas illustrandas, et faciliorem officiorum cognitionem et functionem. Species enim ab intellectu repræsentatas sequuntur fere voluntatis motus. Uberiori igitur scientiæ parandæ, ab iis opera danda quibus adsunt ingenii vires et opportunitates; omnium vero officium est, studio et diligentia prudentiam vitæ moderatricem parare. Addiscendum igitur, recte ea æstimare quæ appetitus stimulare solent; perspicendumque quid quæque ad bene beateque vivendum afferant, et qui sint fines bonorum et malorum; quibus cognitis, inventa est totius vitæ ratio. Altè igitur infigendum, quod supra attigimus, summum hominis bonum esse situm, in ipsa pietate erga Deum, et erga homines benevolentia et beneficentia.

Natura idcirco divina, omnesque ejus virtutes immensæ, pro viribus explorandæ; præcipue quæ venerationem nostram, amorem, fiduciamque alliciunt. Delendæque omnes opiniones aut suspensiones voluntatis cujuspiam aut consilii in Deo, quæ summæ ipsius sapientiæ, aut bonitati humano generi consulenti, adversentur.

Sedulo etiam discendum est, quid homines simus, quos Deus esse velit, quod munus, quam personam, communem aut cuique propriam, imposuit; ut Deum sequamur, et naturam, unicum ad vitam beatam ducem.

Intrandum est in naturam humanam; aliorum etiam indoles, agendi principia, et consilia, perspicienda; ne deteriora fingamus aliorum ingenia, quam recta monstrabit ratio. His enim perspectis, præceduntur plurimi motus animi tetrici et maligni, ira, odium, et invidia; fovebitur humanitas, commiseratio, placabilitas denique omnis, et clementia.

II. PROFUERIT etiam sæpius hoc reputare, quod ex animo excidere nunquam debet, Dei providentiâ, vel efficiente, vel sanctissimè permitte, omnia evenire: quæque aspera videntur et injuriosa, aut contumeliosa, ea materiam esse virtutibus bonorum diviniorem obiectam, in qua se exerceant et augeant; in ipsis autem virtutibus summum est bonum.

Rerum autem aliarum adhibenda est despicientia; quam comparabit quicumque sedulo perpenderit, quam viles, sordidæ, fluxæ, et caducæ, sint corporis voluptates, quæque res iis inserviunt, atque ipsa quidem corpora! Quam exigua sint gaudia, quam parum necessaria, quæ ex vitæ cultu et splendore percipiuntur; quamque etiam incerta; quot curis paranda et servanda, et quam cito satietatem aut nauseam allatura! Deinde, quam imperfectæ sint omnes scientiæ, ad novas obscuritates, ancipitesque cogitandi curas, et tenebras, animum subinde ducentes impeditum; nostramque, de rebus fere cunctis, detegentes cæcitatem aut hebetudinem! Quantula itidem res sit gloria, ab ignaris sæpe immerito collata; ævi brevis et incerti spatium fruenda, per exiguum terræ partem permeans, cum omni laudatorum et laudantium memoria, æterna nocte mox obruenda! Eadem etiam brevis ævi memoria et meditatio, animum ad aspera omnia et adversa ferenda aut spernenda confirmabit: præcipue hoc adjuncto, animum fortiter perpetientem

perferentem, vires suas amplificaturum; atque instar ignis validi, omnia coniecta in suam naturam convertentis, æstuque ardentiore prorumpentis; se ea ipsa mala in insignioris laudis virtutisque materiam convertere posse. Ut brevi præcidamus; humana omnia fluxa, incerta, putida, brevis dieculæ spatio interitura, in immenso et utrinque porrecto æternitatis oceano, mox absorbenda. Quid enim est in hominis vita diu? cedunt et dies et menses et anni: cuique moriendum est; et illud incertum, an hoc ipso die: quumque advenerit supremum tempus, omne quod præteriit effluxit: tantum remanet quod virtute et recte factis consecutus sis; beatæ immortalitatis spem præbens lætam, quæ sola animum vera fortitudine confirmare, et divini imperii iustitiam et bonitatem illustrare potest.

Quemadmodum autem in cæteris artibus, præcepta percepisse parum est, neque quicquam magna laude dignum, sine usu et exercitatione, consequi possumus; in ethica, quæ est ars vitæ, multo magis, rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Suum igitur arrogant sibi justum imperium mens et ratio, viresque animi pæne divinæ, in appetitus omnes humiliores; eosque regere et reprimere assuescant. Quod quidem continuam ferè, in degenerare hoc humani generis statu, flagitat meditationem, attentionem, et disciplinam interiorem; cui plurimum conferent officia pietatis erga Deum, adoratio, preces, delictorum confessio, et pia vota.

III. Ad virtutes plenius intelligendas, et a vitiis secernendas, atque ad animum virtutibus exornandum, haud parum conferet virtutes recensere, earumque characteres et nomina signata; atque ostendere vitia illis opposita, ubi peccatur in appetituum naturalium vel excessu vel defectu, inter quos mediocritatem servant virtutes. *Passionum*

Intrandum est in naturam humanam; aliorum etiam indoles, agendi principia, et consilia, perspicienda; ne deteriora fingamus aliorum ingenia, quam recta monstrabit ratio. His enim perspectis, præcidentur plurimi motus animi tetrici et maligni, ira, odium, et invidia; fovebitur humanitas, commiseratio, placabilitas denique omnis, et clementia.

II. PROFUERIT etiam sæpius hoc reputare, quod ex animo excidere nunquam debet, Dei providentiâ, vel efficiente, vel sanctissimè permitte, omnia evenire: quæque aspera videntur et injuriosa, aut contumeliosa, ea materiam esse virtutibus bonorum diviniorem objectam, in qua se exerceant et augeant; in ipsis autem virtutibus summum est bonum.

Rerum autem aliarum adhibenda est despicientia; quam comparabit quicumque sedulo perpenderit, quam viles, sordidæ, fluxæ, et caducæ, sint corporis voluptates, quæque res iis inserviunt, atque ipsa quidem corpora! Quam exigua sint gaudia, quam parum necessaria, quæ ex vitæ cultu et splendore percipiuntur; quamque etiam incerta; quot curis paranda et servanda, et quam cito satietatem aut nauseam allatura! Deinde, quam imperfectæ sint omnes scientiæ, ad novas obscuritates, ancipitesque cogitandi curas, et tenebras, animum subinde ducentes impeditum; nostramque, de rebus fere cunctis, detegentes cæcitatem aut hebetudinem! Quantulumcunque res sit gloria, ab ignaris sæpe immerito collata; ævi brevis et incerti spatium fruenda, per exiguam terræ partem permeans, cum omni laudantium et laudantium memoria, æterna nocte mox obruenda! Eadem etiam brevis ævi memoria et meditatio, animum ad aspera omnia et adversa ferenda aut spernenda confirmabit: præcipue hoc adjuncto, animum fortiter perpetientem

et perferentem, vires suas amplificaturum; atque ad instar ignis validi, omnia coniecta in suam naturam convertentis, æstuque ardentiori prorumpentis; se ea ipsa mala in insignioris laudis virtutisque materiam convertere posse. Ut brevi prædicamus; humana omnia fluxa, incerta, putida, brevis dieculæ spatio interitura, in immenso et intrinque porrecto æternitatis oceano, mox absorbenda. Quid enim est in hominis vita diu? cedunt et dies et menses et anni: cuique moriendum est; et illud incertum, an hoc ipso die: quumque advenerit supremum tempus, omne quod præteriiit effluxit: tantum remanet quod virtute et recte factis consecutus sis; beatæ immortalitatis premium præbens lætam, quæ sola animum vera fortitudine confirmare, et divini imperii iustitiam et bonitatem illustrare potest.

Quemadmodum autem in cæteris artibus, præcepta percepisse parum est, neque quicquam magna laude dignum, sine usu et exercitatione, consequi possumus; in ethica, quæ est ars vitæ, multo magis, rei magnitudo usum quoque exercitationemque desiderat. Suum igitur arrogent sibiustum imperium mens et ratio, viresque animi bene divinæ, in appetitus omnes humiliores; ipsque regere et reprimere assuescant. Quod quidem continuam ferè, in degenerare hoc humani generis statu, flagitat meditationem, attentionem, disciplinam interiorem; cui plurimum conferent officia pietatis erga Deum, adoratio, preces, deceptorum confessio, et pia vota.

III. Ad virtutes plenius intelligendas, et a vitiis secernendas, atque ad animum virtutibus exornandum, haud parum conferet virtutes recensere, eorumque characteres et nomina signata; atque ostendere vitia illis opposita, ubi peccatur in appetituum naturalium vel excessu vel defectu, inter hos mediocritatem servant virtutes. *Passionum*

sive perturbationum explicatio ad pneumatologiam pertinet. Singulas enumerare, earumque diversos gradus laudandos aut vituperandos, eorumque characteres præcipuos et signa, longam exigeret disputationem et variam. Quinetiam optime colitur omnis virtus, ubi veræ foveantur, quas diximus, circa res omnes humanas, quæ appeti solent, opiniones; eæque crebra meditatione alte sunt infixæ; atque usu et disciplinâ, partes animi præstantiores humilioribus imperare assuescunt.

Hoc interim monemus de appetitibus sive perturbationibus, earum nullam esse, simpliciter et in toto genere damnandam; nullam esse, quæ non insignem aliquando vitæ hominum afferat utilitatem; quum sæpè ipsius cui inest, sæpe aliorum ad quos forte attinet, inservire possit commoditati, fœlicitati, aut virtute augendæ et conservandæ. Fieri quidem potest, ut naturæ præstantiori, cui majores sunt animi vires, inutiles essent futuri motus istiusmodi perturbati; hominibus tamen sæpe sunt necessarii. Est cujusque appetitûs status quidem medius, sæpe et utilis et venustus. Qui ad eam mediocritatem non perveniunt, homini ipsi, hominumve societati minus sunt utiles. Qui verò exultantes, sive cupiendo sive fugiendo, finem et modum transeunt, sunt ipsi homini cui insunt, et molesti et turpes, vitæque hominum inimici, et sæpè pestiferi. Mediocritates autem plurimas non solum innocuas, verum et virtutum ministras et satellites, virtutumque authôres, ad officia plurima honestissima instigantes, immo ipsas esse virtutes merito arbitramur. His animi impulsione motibusque, sive cupiendo sive fugiendo, vitâ sensuque fruimur pleniore, augentur animi vires, cursusque incitatur: unde easdem *animæ alas*, aut *quadrigas*, appellavit Plato.

Neque dubiis signis monstravit natura quid velit postuletque. Dum enim moderati sunt hi mo-

tus, ratione in consilium adhibita, omnia manent venusta et decora. Quum vero motu turbido et effrænato abripimur, nihil mente agitare, nihil ratione, nihil cogitatione consequi possumus; atque a proposito sæpius aberrare necesse est, neque interea ulla decori conservatio. Licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum qui libidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut voluptate nimia gestiant: quorum omnium vultus, voces, status, motusque, a natura recedunt.

Mediocribus igitur appetitionibus, et ab extremis utrinque reductis, honesta virtutum nomina sunt imposita, ut et extremis, vitiorum inhonesta. Mediocribus tamen quibusdam, defunt signata nomina; unde incauté statuerunt quidam, quosdam esse animi motus toto genere malos, et per se damnandos. His tamen vitiosis affectibus respondent et innocui quidam ejusdem generis gradus, et necessarii.

Modicum, exempli causa, vitæ conservandæ studium, est et necessarium, et haud molestum. Ubi hoc deficit, existit ingenium audax, temerarium et incautum, ipsi homini sæpè inquietum, sæpe pestiferum, et humanæ etiam societati. Ubi nimium est hoc studium, existit metus, et pusillanimitas, et ignavia; qui mentis habitus et hominum societati sunt inutiles, et ipsi cui insunt molestissimi; eum omnibus injuriis, et contumeliis, et dedecori objicientes.

Modicæ voluptatum appetitiones sunt et utiles et necessariae, neque homini molestæ. Ubi existit ἀναισθησία, parum vitæ jucunditati prospicitur: rarius tamen ab hac parte peccatur. Ubi nimia est cupiditas, quæ *luxuries* aut intemperantia dicitur, excluduntur fere omnia vitæ gaudia honestiora; neque famæ et honestati, neque sanitati, aut rei familiari, aut ipsi vitæ conservandæ, con-

fulitur; ipsaque hæc indoles tantum non continuus obnoxia est molestiis.

In rebus utilibus duæ versantur virtutes; *frugalitas* nempe, quæ prudens est rei familiaris cura; et *liberalitas*, quæ nos ad bene faciendum faciles efficit. Illa huic omnino est necessaria: utraque est jucunda, et utilis, et honesta; prior tamen utilitati magis inservit, posterior honestati. Prioris excessus, et posterioris defectus, est *avaritia*; qua vix ullum est animi vitium aut foedius aut molestius; rerum copiam appetens neque necessariam, neque unquam utendam; summis sæpe malis comparandam, curaque majore et metu servandam. Frugalitatis defectus et liberalitatis excessus, est *profusio* aut *prodigalitas*; rei familiari pestifera, neque vitæ jucunditati, aut salutis consulens, neque ipsi, quam præcipue appetere solet, famæ.

Liberalitatis apex est *magnificentia*, ubi prudenter, honesta de causa, magni fiunt sumptus. Ab hac deficit parci et avari, sibi ingrata, et molesta, liberalitatis affectatio. Modum superat, hominum parum elegantium aut ornatorum omnia profundens ἀπειροκαλία, et inutilis et indecora.

Fortitudinis, ad eundem modum, apex est *magnanimitas*; sive animus altus, constans, et rebus externis inconcussus, solam in omnibus spectans honestatem. Cui ab una parte opponitur audax superbia et arrogantia; animi affectio homini ipsi molestissima; neque aliorum, neque suæ, aut salutis, aut libertatis, aut famæ satis consulens: ab altera, opponitur *pusillanimitas*, aut formidolosum ingenium, inutile et molestissimum.

De potentiæ appetitione, eadem fere omnia dicenda; modicam utilem esse viro bono, minimèque molestam; nimiam autem, molestissimam et turpissimam; sibi et aliis periculosam. Ubi

justo languidior est, opportunitatibus oblatis, deferitur et honestatis locus, et virtutis.

Laudis appetitus modicus, nihil ferè dicere attinget, quantam præstat utilitatem, si simul major sit virtutis. Nimius tamen est inquietus et molestus, omnemque ipsius virtutis veram imminuit gloriam et inquinat: ubi abest omnis, deest etiam stimulus, ad officia honesta suscipienda, sæpe haud inutilis.

Neque ira omnis et iracundia damnanda; licet nulla admodum sit venusta. Injuriarum, quæ rarior esse solet ἀναισθησία, fatis foret homini incommoda, eum nempe contumeliis et petulantiae objiciens; neque suæ prospiciens famæ, neque suorum saluti. Iracundia quæ nimia, est et ei cui inest molestissima, et sæpe pestifera; neque ullus est animi affectus hominum societati perniciosior.

Iusta quædam, et homine libero digna est indignatio, cum ad opes aut honores provehuntur indigni. Cui nulla inest hujusmodi affectio, parum sibi, aut suis, aut patriæ est prospecturus: ubi tamen est nimia, aut non iusta de causa, (quæ invidia dicitur, unde nascuntur odia inveterata;) deterrima est animi rubigo, ei cui inest et molestissima, et turpissima, omnia sæpe miscens divina et humana.

De his autem omnibus quæ iræ sunt affines, aut malignæ videntur, animi affectionibus, hoc omninò tenendum, iis non amplius indulgendum quam exigit sui aut suorum conservatio, aut communis utilitatis cura: quibus quidem, si absque irâ satis consuli possit, nihil in ira erit laudabile aut venustum. Contra, lenitate et mansuetudine, placabilitate et clementia, nihil amabilius, nihil honestius.

Inter virtutes quæ *homileticæ* dicuntur prima est *veritas*, animique candor : de quibus fusius alias *. His contraria sunt mendacia, fallaciæ, fraudes ; simulatio itidem dissimulatioque omnis malitiosa.

In eodem genere sunt virtutes aliæ, eorum quibuscum vivitur voluptati, aut gratiæ apud eos in eundæ inservientes, *comitas*, *urbanitas*, *concinnitates*, *suavitas*, *Εὐπαιδεία*, *facetiæ* ; omnino laudandæ et decoræ, hominum conjunctioni conservandæ aptissimæ. His opposita sunt utrinque vitia. Ab una parte, servile scurræ ingenium, omnia ad voluptatem aliorum loquentis, et assentantis, atque ad obscænos aut illiberales descendentis jocos ; ab alterâ, gravis, inconcinna, et agrestis rixantium asperitas, quæ nullam iis, quibuscum vivitur, exhibet reverentiam, quæque inani libertatis specie commendatur. Horum vitiorum incommoda non attinet dicere ; quum sint et per se invenusta, et sæpe pestifera : omniumque una cautio est, ut cum mores nostri puri sint et emendati, eos quibuscum vivimus et vereri et diligere videamur.

De *verecundia* breviter monendum, eam ex ipso recti et honesti sensu acriore subnasci ; et in junioribus spem dare ingenii foelicioris, ad omnem virtutem optime subornati. Ubi nimia tamen est in ætate matura, hominem ab officiis honestis capeffendis sæpe cohibet : ubi aut exigua est aut nulla, deest virtutis et honesti custos potentissimus.

Qui hæc omnia uberius explicata legere cupit, consulat Aristotelem, et Aristotelicos †. Hoc obi-

* *Lib. II. Cap. X.*

† *Utilissima congeffit vir sanctissimus Henric.*

ter monemus, quum tot veræ virtuti utrinque immineant fata, summa opus esse cura, attentione, et disciplina; ut cohibeantur aut regantur hi animi motus perturbati; ut vigeat semper decori et honesti sensus, et recta ratio; nobiliores etiam et tranquillæ voluntatis affectiones, quæ et suam cujusque, et humani generis communem spectant felicitatem.

IV. NEQUE corporis omittenda est cura, cuius vires et valetudo, temperantia et exercitatione conservandæ atque augendæ; ut rationi obedire possit, in omni labore perferendo, quem exigunt officia honesta.

Quumque parum humano genere prodesse possunt hi, qui non artem aliquam maturè didicerunt, in qua se exerceant; eligenda cuique est ars ingenio apta, aut vitæ institutum licitum, et humano generi profuturum. Neque hoc munere eximendi sunt illi, quibus tantæ suppetunt facultates, ut quæstus faciendi causa hoc non sit necessarium. Enimvero illorum præcipuè est, publicæ consulere utilitati, juris legumque peritiam, aut politicam prudentiam comparare, aut eam rerum humanarum notitiam, quibus, vicinis omnibus, consilio, opibus, gratia, et auctoritate prodesse possint; ne inutilia sint terræ onera, frugibus tantum consumendis nati.

Artium autem quæque, quo major ei inest prudentia et ingenii solertia, et quo major ad vitam communem quæritur utilitas, eo est honestior. Ob utramque causam commendantur doctrina rerum honestarum, jurisprudentia, medicina, stu-

Morus, in *enchiridio ethico*; virque non magis genere quam ingenio nobilis, Comes de Shaftsbury in sua de virtute disquisitione, et *Rhapsodia*.

dia militaria, et cæteræ elegantiores. Ob utilitatem, et non levem ingenii solertiam, commendantur mercatura copiosior, et artes quædam mechanicae. Agriculturâ vero, nulla innocentior, nulla dulcior, nulla homine, nulla libero dignior.

In arte eligenda, totâque vitâ constituenda, ad uam cujusque naturam et ingenium, consilium est omne revocandum. Ad hanc autem rationem, quoniam maximam vim natura habet, fortuna proximam, utriusque omnino ratio est habenda, in deligendo genere vitæ, sed naturæ magis; multo enim est firmior et constantior.

C A P U T VII.

DE VIRTUTIS Studio excitando et retinendo.

I. **V**IRTUTI strenuam operam esse navandam, vix opus est ut pluribus doceamus. Cognito enim et persuaso, in ea præcipue sitam esse vitam beatam, cæteraque omnia incerta, infirma, fragilia, caduca, hominisque præstantia parum digna; ea vitæ via ingrediunda videbitur, quam intimus cujusque sensus ratioque monstrabit esse maxime secundum naturam, quæque ad veram hominique propriam ducit foelicitatem: quo pacto etiam quod in homine summum est maximeque divinum exercebitur et perficietur, munusque a Deo impositum explebitur.

Quorsum enim animos nobis largitus est Deus tot virtutibus capiendis exercendisque aptos? Quorsum tributæ tot egregiæ vires, tantumque ad optimas artes instrumentum; rationis orationisque facultates eximiæ, cognoscendi studia, rerum innumerabilium memoria, conjectura consequentium non multum a divinatione differens, humiliorum appetituum moderator pudor, tot propensiones benignæ aliorum utilitati prospicientes, sensusque honestum turpi æquum iniquo discernens, atque in laboribus perferendis animi robur et magnitudo? Quorsum ea veri investigatio quæ ad cælum ipsum penetravit, Deum mundi rectorem, ejusque virtutes immensas agnovit, vitæque æternæ post corporis interitum spem lætam ostendit?

Quid loquor de sapientiæ studiosis? Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, apud quos de numine aliquo, officioque ipsis præscripto, personæque aliqua imposita, et de animorum immortalitate, pro ipsorum meritis, beata aut misera, non maneat firma omnium consensus? Hæc igitur naturæ judicia merito æstimamus, naturæ apta, firmisque et apertis rationibus subnixæ, quæ una cum seculis ætatibusque hominum inveterarunt, quum ficta omnia et vana diuturnitate extabuerunt.

Aliæ ex philosophia prima petantur rationes; hoc sedulo monemus: Quæ validissima docent argumenta, ex solertissima mundi structura petita, naturam sagacem et artificiosam hunc mundum corporeum in initio constituisse, omnique tempore regere et movere; iis prorsum simillima pariter ostendere, *qualitatum moralium*, virtutum vitiorumque, habitam fuisse rationem; naturasque omnes rationis participes justo regi imperio, ita

ut tandem bonis omnibus benè sit, malis male. Quumque in hac vita non raro aliter eveniat, alia speranda est totius divinæ administrationis explicatio, Deo op. max. usquèquaque digna. Quod uberius confirmabit ipsa animi natura penè divina: tanta enim animorum celeritas, tanta memoria præteritorum, futurorumque prudentia, tot virtutes, tot artes, tot scientiæ, tot inventa, vetant eam naturam, quæ res eas continet, putare esse mortalem: Immortalitatis autem spes, gravissima suggeret virtutum invitamenta, atque ab omni turpitudine maxime deterrebit.

II. Quo autem alacrius virtuti operam demus, hæc semper in promptu sint; quod animum studiis rebusque honestis intentum vires raro deficient: aderit opitulator Deus: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedent: novas indies vires mens adipiscetur, humilioribus appetitibus reprimendis pares: quæque primo dura et difficilia videantur, ea usus facillima faciet et jucundissima: laboris cujusque honesti, brevi effluxerit omnis molestia, lætaque semper manebit memoria.

2. Ne autem a virtutis studio, rerum externarum avidæ cupiditates, aut voluptatum illecebræ nos avocent, solida et stabilia quæ honestatem comitantur gaudia et spes lætissimæ sæpius pensitandæ. Multum etiam profuerit, res humanas attentius introspicere, earundemque despicientiam, sæpius antea memoratam adhibere, vitæque brevitatem, mortemque omnibus instantem sæpius intueri.

3. Sed quoniam utilitati externæ et voluptati, cujus modus quidam est et naturalis et necessarius, aliquid dandum; dummodo meminerimus alia longe esse præstantiora: ne illi omni bellum

indicendum videatur, singulas virtutes animo percurramus, ut videamus quantum earum quæque ad vitæ prosperitatem ipsamque voluptatem afferat.

Prudentia, eaque animi vis, qua motus inconsultos et improvidos regere valet, in omni pariter vitæ institutione est necessaria, ut finem qualemcunque expetitur assequamur, neque in ea quæ præcipue averſamur libidinibus occæcati præcipientes feramur.

Quæ *justitiæ* partes sunt, ad pacem colendam, ad offensiones declinandas, ad incolumitatem, gratiam, famam, fidem, opes, authoritatem parandam plurimum valent, atque etiam amicitiam et caritatem, vitæ sine metu degendæ præsidium firmissimum. Eæ enim virtutes semper alunt aliquid, tum vi sua et natura, quod tranquillet animos; tum spe, nihil earum rerum defuturum quas natura non depravata desideret. Cujus, contra, in mente confedit vis et injustitia, hoc ipso quod adsint, turbulenta non potest non fieri; suspitioneque, solitudine, metuque, noctes atque dies exesa. Quid loquar de pietate? qua propitius fit Deus mundi rector, omnisque fortunæ dispensator; qui piis et bonis si non jucunda, apertissima cuncta dabit et optima; unde etiam vitæ beatæ et æternæ spe læta, mortalium animi erigentur.

Quæ *temperantiæ* subjiuntur virtutes reliquarum omnium faultrices fidissimæ, corporis sanitati et viribus inserviunt; quinetiam pulchritudini; quum animi sedati, ut fere omnium virtutum, insit in ipso vultu significatio. Bonis externis etiam augendis, manifesto utiles sunt frugalitas, victus cultusque tenuis, diligentia et industria: hisque omnibus adversatur luxuria omnis et intemperan-

tia; corporis vires, valetudinem, formam, labe-
factans, infamiæ et contemptui objiciens, animi
aciem obtundens, omnesque appetitus humiliores
effrænatos reddens et intractabiles.

Nostræ et nostrorum saluti prospiciunt *fortitu-
do*, virtutesque fortitudini affines. Ignaviâ autem
et timiditate non solum virtutis locum deferemus,
verum in ea nosmet nostrosque sæpe conjiciemus
pericula, unde facile eripuisset fortitudo, animus-
que præsens. Hujus virtutis expertem, penes
alios erit, malorum graviorum comminatione, im-
pium efficere et sceleratum: qua servitute nihil
fævius aut turpius. Si quis autem gravioribus
malis sit obnoxius, iisve virtutis ipsius causa obji-
ciatur; illi magnum illud et difficile certamen
inituro, et cum capitali adversario dolore depug-
natura, omnes patientiæ et fortitudinis rationes
excitandæ, legesque in memoriam revocandæ,
quæ vetant effoeminari virum, debilitari, dolore
frangi, succumbere. Præcipue vero reputet, nunc
esse certamen honestissimum; adesse Olympia;
omnia Dei numine evenire: Deum certaminis esse
spectatorem, judicem, et remuneratorem; igna-
vumque et stolidum, propositâ laude et honestate,
vitæ caducæ, morborum vi alioqui, et sæpe cum
fæviori cruciatu, et sine honore perituræ, quin
etiam redituræ, parcere. Virtutis, magnitudinis
animi, pietatis, patientiæ fomentis hujusmodi, do-
lores mitigari, mortisque terrores imminui so-
lent.

III. Virtutes omnes a Deo ad homines perve-
nisse, sæpius dictum. Ipsorum igitur Philoso-
phorum monitis, Deus precibus supplicibus ob-
nixè invocandus, ut divinis illis donis nos exor-
net; nobisque strenuam dantibus operam vires
animosque sufficiat: neminem enim censuerunt vi-

rum magnum sine afflatu divino unquam fuisse. Quid quod et per se, suaque vi, virtutum immensarum quæ in Deo sunt venerabunda contemplatio, gratiarum actiones, laudationes, delictorum confessiones, preces, non solum pietatem erga Deum augent foventque, verum etiam omnem morum probitatem et bonitatem. Ad Deum igitur in omni περιστάσει confugientes, ejusque auxilio freti, animis præsentibus, honestoque et decore retinendo semper intentis, in memoriam revocemus, quibus virtutibus exercendis nunc adsit occasio? quibus animi viribus nos instruxerit Deus et natura, ut cum istiusmodi casibus conflictemur? Quam læta et gloriosa futura sit victoriæ, officiique conservati memoria? quamque pudendum, si levi aliqua dulcedine aut dolore victi, nosmet turpitudine et dedecore conspurcemus?

Omnia virtutis colendæ præcepta fusius exponere, ab instituto nostro alienum. Consulantur Philosophi Græci, Romani, alique qui eam materiam copiosius tractarunt: atque de singulis vitæ officiis, quicquid ἀψιχάειον, animumque excitans occurrerit, condatur componaturque, ut in vitæ usus depromatur.* “ Extruamus denique
 “ animo magnitudinem excellentiamque virtutum,
 “ tum, atque non dubitabimus quin earum compos quisquis est, sibi ipse placatus, ut nec
 “ tabescat molestiis, nec frangatur timore, nec
 “ sitienter quid expetens ardeat desiderio, nec
 “ alacritate futili gestiens deliquescat, is sit sapiens quem quærimus, is sit beatus: cui nihil
 “ humanum aut externum intolerabile ad dimit-

* *Ciceronis Tuscul. II.*

“tendum animum, aut nimis lætabile ad effe-
“rendum videri potest. Nam quid aut in stu-
“diis humanis, aut in tam exigua brevitæ vi-
“tæ, magnum sapienti videri potest, qui semper
“animo sic excubat, ut ei nihil improvisum ac-
“cidere possit, nihil inopinatum, nihil novum.”

IV. Quandoquidem verò, hoc viro bono præ-
cipue propositum est, ut vitam agens secundum
naturam, in communem aliquid afferat prosperi-
tatem, quæ citra varias plurium conjunctiones
et consociationes conservari nequit; studiose etiam
anquiret de omnibus rectæ rationis præceptis,
quibus singulæ vitæ partes ad naturam confor-
mentur, quibusque servatis, hominum conjunc-
tionem munifice pro virili tueri possit et conser-
vare. Hæc præcepta verò collecta et composita
Jus Naturale conficiunt: quæ altera Philoso-
phiæ moralis pars est vitæ regendæ utilissima.

Philosophiæ Moralis.

L I B. II.

JURISPRUDENTIÆ NATURALIS ELEMENTA.

C A P. I.

DE LEGE NATURALI.

QUO melius ad naturam conformentur singulæ vitæ partes, hominumque inter se officia et jura intelligantur, prius exponenda est doctrina generalior, complicatas quasdam, in ethicis, notiones evolvens et explicans; quam breviter exhibemus.

Primas honesti et turpis notiones, in libro superiore, ex hominis conformatione deduximus; ex quibus constiterit, ea omnia *recte* sive *jure* fieri, possideri, aut ab aliis postulari, quæ vel ad communem omnium faciunt utilitatem, vel singulorum propriam, nemini nocentem, communique

utilitati non repugnantem. Unde dicitur quisque *jus* habere, ad ea omnia agenda, habenda, aut ab aliis consequenda: quique alium quemvis impediret ita agere aut habere, aut quod ita postulatur præstare recusaret, *injuriam* facere diceretur.

Altius verò rem repetenti patebit, hanc naturæ nostræ fabricam, clara continere indicia voluntatis Dei, alias hominum actiones jubentis, alias vetantis. Atque licet *legis* notio, cui congruant aut non congruant voluntates aut actiones, sit *artificialis* et factitia; ita tamen ubique gentium et in omni tempore hominibus familiaris et facilis fuit, ut meritò naturalis etiam dicatur. Etenim *justæ potestatis* cognitio facillima est, ex ea quam in liberos immaturos, ipsis utilissimam, parentibus natura tribuit. Idque usu etiam omnibus compertum, homines adultos non semper suo Marte, sed aliorum monitis sæpius scire quæ sint vitæ profutura aut nocitura; (prudentiorum enim judicio et monitis, cognitionis et prudentiæ humanæ bona pars innitur:) quumque hominum quosdam cæteris multò esse solertiores, fatebuntur et ipsi qui minus sapiunt; jubebit semper *ἡγεμονικόν* illud cuique infixum, ut cœtus hominum numerosiores, in communem conjuncti utilitatem, prudentioribus quibusdam rectionem omnium permittant, cogantque retinentes, ut eorum jussis obsequantur qui hoc legitimum nacti sunt imperii jus. Hinc pervulgata est *justi imperii* notio; ubicunque scilicet ex ipsa imperii delati forma et modo satis constat, nulla fore imperantibus ad peccandum invitamenta, aut spem saltem nullam aut exiguam, imperio sibi permissio in populi perniciem impune abutendi. Cuique notissima igitur est *legis* vis et natura, quæ est “ jure imperantis voluntas,

“ subditis declarata, actiones alias jubens, alias
“ vetans, præmiis propositis et poenis.”

II. QUUM autem constet, Deum esse et optimum et maximum, constabit etiam, ad omnium communem, et cujusque propriam pertinere foelicitatem, ut omnes Deo, sive jubenti, sive vetanti, pareant; cui sanctissime devinciuntur ab ipso creati, conservati, bonisque plurimis munificentissime cumulati. Constabit itidem, omnia jussis Dei adversantia, communi etiam adversari foelicitati, animumque prodere ingratisimum. Unde et manifestum est, Deum jure pleno, virtutibus suis perfectissimis inixo, imperium sibi in omnes vindicare.

Sed quum homo, ne suæ quidem prudentiæ, nedum stabilis et sinceræ bonitatis, fidem satis firmam apud alios facere queat; quippe quam sæpe imitaretur obscura malitia, nullo certo indicio a verâ bonitate secernenda, siquidem ea ratione ad imperia ascendere daretur: quumque nulum imperium suspectum et formidatum, populo de sua salute dubio, utile aut lætum esse possit; non ex prudentiæ suæ aut bonitatis opinione eximia, recte imperium sibi arrogabit homo, si absit eorum consensus qui imperio subjiciuntur, neque ipsis satis cautum sit, ne potestas assumpta in populi perniciem convertatur.

III. QUUMQUE porro rerum omnium rector et fabricator Deus, eum recti et honesti sensum nobis inferuit, easque rationis vires, quarum ope, observatâ nostra rerumque aliarum naturâ, facile intelligimus quænam communi omnium, et propriæ cujusque inserviant utilitati, quænam eidem obsint; et simul perspicimus, benigna vitæ officia, ipsi qui iis fungitur, fore plerumque utilia, contraria vero inutilia; obtinebunt hæc omnia

rectæ rationis præcepta, † sive *dictata practica*, vim legis a Deo jussæ, sancitæ, et promulgatæ.

In omni lege duæ sunt partes *præceptum* et *sancitio* : illud jubet aut vetat ; hæc monstrat præmia iis tribuenda qui lege paruerint, pœnasque eos manentes qui eam violaverint. In legibus civilibus, præter præmia quibusdam propria, hoc commune est, ut qui paruerint, omni civium jure, et communibus vitæ civilis commodis, fruantur. Pœnæ verbis disertis plerumque sunt annexæ. Legum naturalium sanctiones innotescunt, quo modo et præcepta. Omnia nempe animi gaudia, spesque lætæ, quæ virtutes suâ natura comitantur ; omnes item utilitates, sive sponte ab honestis officiis nascentes, sive ab hominum comprobatione et benevolentia, sive ab ipso Deo sperandæ ; sive in hac vita, sive in illa quæ infecutura est, sunt legum naturalium præmia. Pœnæ sunt, mala omnia interna aut externa, ex vitiis sua sponte nascentia, animi morsus, inquietudines, ipsique metus molestissimi ; omnia denique quæ a Deo hominibusque infensis, recta docet ratio esse metuenda.

IV. *LEX* etiam divina, pro varia promulgandi ratione, vel est *naturalis*, vel quæ *positiva* dicitur. *Naturalis*, per rationem rerum constitutionem observantem innotescit ; *positiva*, signis institutis, voce nempe aut scripto, promulgatur.

Leges voce promulgatæ aut scripto, sunt ratione materiæ, vel *necessariæ*, vel *non necessariæ*. Utilitatem quidem aliquam communem spectare debet, et solet, omnis lex : Aliæ tamen leges mon-

† *Hac de questione totâ legantur Cumberlandi prolegomena, et caput I. libri De lege naturæ, contra Hobbesium.*

strant ejus consequendæ rationes unicas et necessarias, adeo ut contrariæ leges inutiles essent aut pestiferæ; aliæ contra inter diversas rationes, quarum nulla omnino incommoda, optimas eligunt; aut inter æquè commodas, unam; ubi hoc exiget vita communis, ut in unâ quadam plures convenient. † Quod usu venit in locis, temporibus, aliisque ejusmodi constituendis, ubi pluribus commune negotium simul est obeundum. Hæ dicuntur etiam, ratione materiæ, *positivæ*; illæ *naturales*.

V. LEGES fere omnes, præcipue naturales, totum respiciunt populum, vel omnes ex certo ordine. Inter homines nonnunquam feruntur *privilegia*; eaque vel in gratiam, vel in odium. Est *privilegium*, “lex privata, unum aut paucos respiciens.” Si ob merita præclara, in gratiam feratur privilegium, neque communi obsit utilitati, est justum. Incidere potest etiam, licet rarius, ut in odium scelerati et malitiosi, justum irrogari possit privilegium.

Æquitas, sive *Επιαιμία*, est “legis correctio et emendatio, ubi verba legum causis non sunt “adæquata;” magis, utpote, aut minus quam par est porrecta. Locum habet hoc æquitatis genus, tantum in legibus quæ verbis enunciantur. Lex enim naturalis, non verbis, sed ratione duce, omnia ex æquo et bono determinat.

VI. *Dispensationes*, quas vocant, invexit *jus canonicum*, quibus aliquis legibus solvitur. Harum varia sunt genera; dantur enim *exemptiones*, sive immunitates, vel a præcepto, vel sanctione. Ubi quidem ita delicti admissi datur venia, aut

† Illæ, ratione materiæ, necessariæ dicuntur leges; hæ non necessariæ.

tollitur sanctio, ut communi interea fatis consulatur utilitati, legumque conservetur vis et majestas, nihil est in eo iniqui. Istiusmodi dispensationes nonnunquam largiendi potestas, summis plerumque permittitur civitatum rectoribus. A præcepti verò iusti vinculo immunitas, ægerrimè admitenda.

At (1.) nulla intelligitur esse *dispensatio*, si quis eo usus jure quod ipsi leges tribuunt, aut potestate quavis sibi per leges permiscâ, vicini perimat obligationem, aut novam ipsi imponat. Ut si creditor debitum remittat; aut civitatis rector ea agat quæ jure potest, per se, vel per alios suo mandato instructos.

(2.) Legibus aliquando minimè iniquis, sive divinis, sive humanis, datur quibusdam immunitas a pœnis externis, quas actionibus parum honestis promeruerunt; ubi pro populi hebetudine, vel moribus pravis, non alia ratione, graviora præcaveri possunt mala. At neque hoc volunt esse *dispensare*.

(3.) Nulla rectoris cujuscvis permissione, aut jussu, vel pravi animi motus fieri possunt boni, vel ex bonis mali: neque magis immutari potest actionum, ex animi virtutibus aut vitiis manantium, natura. *Dispensationes* igitur a præceptis, quas volunt canonici, tantum sunt justæ, quando leges ipsæ sunt aut improbæ aut stolidæ: quarum ingentem farraginem invexit jus canonicum.

VII. Jus naturale, quum legum multitudinem in corpus quoddam compositam sonat, aliud dicitur *primarium*, aliud *secundarium*: hoc mutabile, illud immutabile volunt. Non tamen ex propositionibus evidentibus et noeticis, constat prius; neque ex dianoeticis solis, posterius: quæque etiam ex certis sequuntur præmissis conclusiones,

pariter sunt certæ et immutabiles. Neque alio sensu est utilis hæc distinctio, quam si præcepta, quæ ad vitam tolerabilem sunt omnino necessaria, dicantur primaria; quæ autem ad vitæ ornatum, et uberiores felicitatem faciunt, secundaria. Neque in foro Dei, sunt hæc prioribus mutabiliora; quamvis violentibus sæpius detur immunitas a pœnis externis.

Ex iis quæ in libro superiore sunt dicta, patebit officia nostra omnia, prout lege quadam naturali a Deo præcepta sunt, duabus monstrari legibus primariis: quarum prima est, *Deum esse colendum*; cum quo conjunctum est, quod ei in omnibus sit obsequendum.

Altera est, *communi omnium utilitati et felicitati, et singulorum quorumvis, dummodo ea communiori aut majori non adversetur, esse prospiciendum.*

C A P U T II.

DE JURIS NATURÆ ET DIVISIONIBUS.

I. QUUM communi omnium salutis et prosperitati conservandæ, amica hominum societas conjunctioque sit omnino tuenda et conservanda, quod per se satis patet; atque simul hæc sit officiorum erga homines summa ut omnium salutis et felicitati prospiciamus, constabit actiones omnes, quibus quisquam sibi, aut suis ita benefacit, ut alio-

rum utilitati non obsit, esse omnino licitas; quum, qui uni prodest parti, cæteris inviolatis, toti etiam proffit societati. Deinde, quum sint utilitates plurimæ et voluptates; quas, nemine læso, sibi aut suis, in certo rerum statu, comparare possunt homines, studioseque appetere solent, quasque iis salvas præstari, nec ab aliis hominibus impediri, auferri, aut intercipi, humanæ interest societatis; quum id et ad singulorum foelicitatem, et ad amicam hominum conjunctionem conservandam pertineat; ad has utilitates aut voluptates capiendas, censentur homines habere *jura*, eâ altera, quam diximus, lege naturali planè constituta, aut munita: quippe quæ jubeat et confirmet omnia quæ quicquam ad communem omnium, aut singulorum, ubi nemini nocetur, conferunt utilitatem: hæc igitur omnia jurè fieri dicuntur. Quinetiam quæ cujusque sunt erga alios officia honesta, ea et cuique sensus animi sublimiores commendant; eademque isti, in amica vitæ conjunctione, suo merito, aut *jure* aliquo, postulare possunt, et expetere solent: vix igitur commodius *officiorum præcepta*, aut *naturæ Leges*, quæ dicuntur, *speciales*, sive jurisprudentia naturalis, tradi poterunt, quam explicando omnia quæ vel singulis hominibus, hominum cœtibus, aut denique humano generi competunt, aut competere possunt *jura*; ea quippe omnia lege aliqua speciali muniri censentur.

Varia igitur hominum jura monstrant primò sensus appetitionesque naturales, ea exposcentes quæ ad suam cujusque aut suorum utilitatem faciunt, aut officia erga alios amica commendantes: quæ tamen omnia, secundum rectam rationem, communi utilitate ita dirigenda, ne quid contra eandem admittatur aut ab aliis postuletur.

Hæc altera est *juris* notio præter eam modò explicatam, quando legum collectionem sonat: notat enim sæpius *qualitatem quandam moralem*, aut facultatem homini rectè concessam. Qua autem ratione, ex recti et honesti sensu, oriatur hæc *juris* notio, nulla legis cujusslibet habita ratione, fatis est dictum *. Cognita autem legis naturalis, quæ omnia continet rectæ rationis præcepta, sive *dictata practica*, notione, expeditiores erunt, et breviores rerum moralium definitiones, quum ad legem referuntur; atque eundem præstabunt usum, si modo hoc teneamus, leges omnes naturales, communem omnium utilitatem, et singulorum, communiori utilitati non adversantem unicè spectare.

Jus igitur est, "Facultas homini lege concessa, ad aliquid agendum, habendum, aut ab alio consequendum." Non tamen, quod antea docuimus, *juris* omnis notio prima includit vel legis concedentis rationem, vel communis utilitatis ab eo proventuræ. Recti enim et honesti sensu, atque sensu cujusque communi, comprobabitur, quicumque, nemine læso, vel sibi vel suis prodest, sive agendo, sive occupando, ante legem ullam, aut communio rem utilitatem spectatam. Ex singulorum foelicitate exsurgit communis omnium foelicitas: atque in suam cujusque, et suorum utilitatem, cuique inferuit Deus naturales appetitus et caritates; comprobantur etiam, aut saltem non damnantur, conatus ex his orti, idque per se; ubi nec alterius adversantur utilitati, neque sensui aut appetitui nobiliori obstare videntur. Hinc et jure suo quisque ea agere aut occupare censetur, ex quibus nullum aliis oritur damnum: ipsi vero qui

* *Lib. I. Cap. I. 12. et Cap. præcedente Lib. II.*

agit aut occupat, iisve quos caros habet, nascitur emolumentum.

Hoc tamen omnino tenendum; nullum esse jus privatum ad quicquam agendum, habendum, aut consequendum, quod communi omnium utilitati est contrarium: hæc enim omni sive singulorum, sive cœtuum juri modum ponere debet.

II. QUUMQUE hominum saluti, ne de vita dicamus copiosa et jucundâ, necessaria sit plurium conjunctio, ubi vigeant commercia, et mutua auxilia; (quod quidem satis notum est omnibus, neque disputatione eget;) quæ ad hominum conjunctionem amicam, et consociationem, tuendam sunt necessaria, ea lege naturali omninò jubentur: quæque societatis tuendæ ratio exigit, ut cuique permittantur agenda, habenda, aut ab aliis consequenda, ea dicitur quisque *jure suo* agere, tenere, aut postulare.

Ut juri omni respondet lex quædam, jus illud constituens aut confirmans, ita etiam *obligatio*. Dicimur obligari ad aliquid agendum, aut alteri dandum faciendum, cum internus cujusque sensus eas actiones aut præstationes esset comprobaturus, omniaque contraria, tanquam turpia et foeda, improbaturus. Eâdem ratione intelligitur *obligatio* ad abstinendum: atque hoc sensu, separatâ legis notione intelligitur obligatio. Alia vocis acceptione, omnis referenda est ad legem obligatio, et præcipuè ad divinam; quum scil. notat “gratissimum, ex suæ utilitatis ratione, invitamentum, ad aliquid agendum, aut omittendum, homini propositum:” quod legibus præcipue fieri potest divinis. Atque huc recidunt fere omnes obligationis definitiones, quas afferunt illi, qui ea omnem ex legibus ortam volunt: neque aliud sonant metaphorica illa, *vinculum juris*, ne-

cessitate astringens; aut, necessitas absoluta homini imposita.

III. JURA, pro diversa ad societatem tuendam et excolendam necessitate, dividuntur in *perfecta*, et *imperfecta*: illorum tanta est necessitas, ut iis communiter spretis et violatis, disturbanda foret omnis hominum societas et conjunctio. Sunt igitur hujusmodi jura omnibus per vim conservanda et defendenda; eorumque violatio poenis gravissimis est coercenda.

Imperfecta quæ dicuntur jura, ad societatem excolendam et ornandam, plurimum nonnunquam conferunt; atque eorum quæ jure imperfecto exiguntur, sanctissima sæpe est obligatio: sunt tamen ejusmodi, ut graviora sequerentur incommoda, nisi cujusque pudori et honestati ea permittantur præstanda, aut negligenda; in iis cuique religiose præstandis, elucent illæ bonorum virtutes, quibus præcipue laus et gloria comparatur.

Non vero facile definiuntur limites inter jura omnia perfecta et imperfecta. Sensim enim, et per innumeros gradus, ascendimus a levissimo quoque jure imperfecto, per graviora et sanctiora, ad ea quæ a perfectis vix secerni possunt; prout varii sunt hominum necessitudines, et merita, et dignitates, quibus innituntur jura imperfecta. Debentur viro cuivis innocenti, licet alienigenæ, quædam humanitatis officia; quæ sanctiore jure postulari civis, aut vicinus; multò sanctiore propinqui, amici, fratres, parentes; hæc tamen omnia censentur jura imperfecta.

Tertium addi potest juris, fucati potius quam veri, genus; quod dicitur *externum*; quum scilicet utilitatis cujusdam remotioris ratio exigit, ne impediantur homines quædam agere, possidere, aut ab aliis deposcere, quæ tamen parum honeste, aut

non sine turpitudine, in ea causa, agi, possideri, aut flagitari possunt. Hæ juris species inanes, nulli viro bono placituræ, sæpe oriuntur ex contractibus temerariis, aut ex legibus nonnunquam civilibus minime damnandis.

Patet interea, nullam esse posse pugnam inter vera jura, five perfecta, five imperfecta: sæpe tamen juri imperfecto ob stare potest jus externum: imperfecta autem non sunt per vim asserenda, aut vindicanda; cumque juris tuendi tantum causa suscipienda sint bella, nequit esse bellum utrinque justum.

IV. IN duo etiam genera dividuntur jura, prout *alienari possunt*, aut *non possunt*. Prioris generis sunt ea, quæ et verè transferre valemus, quæque translata aliquem præbent in vita usum. Ubi alterutra deficit conditio, alienari nequeunt jura. Patet igitur internas animi, de religione et cultu Dei, sententias, et affectus internos, quum utraque deficiat conditio, ab omnibus pactis et legibus esse immunes: suo enim cuique judicio necessario utendum; neque utile esse potest, quemquam contra animi sui sententiam quicquam profiteri; aut in Deo colendo ea agere, quæ ipse putat esse impia aut vana.

Ex generali hac de jure doctrina, efficitur duo esse primaria in societate tuenda præcepta. (1.) “Nequis alterum lædat;” aut dolorem aliquem vel molestiam, hominum societati neque necessariam neque utilem, alteri creet. Dein (2.) “ut quisque pro virili, in communem utilitatem aliquid conferat;” suorum saltem, aut vicinorum utilitati consulens. Atque qui societatis aut systematis parti cuivis prodest, nullo aliis illato detrimento, toti etiam prodest societati.

CAPUT III.

DE VIRTUTUM et VITIORUM Gradibus,
inter se comparatis: iisque quæ speciem
moralem afficiunt.

CONSCIENTIÆ nomen decantatum, primariò denotat ipsum honesti et turpis sensum; aut saltem in omni conscientiæ notione includitur necessariò hic sensus, sine quo nulla cerneretur honesti aut turpis species. Hoc autem posito, ratio monstrabit, quænam sint actiones externæ, quæ laudandas aut damnandas indicant animi affectiones. Vulgo definitur conscientia, “judicium hominis de actionibus suis, quod ad moralem attinet speciem,” sive de actionibus ad legis præscriptum examinatis. Dicitur vero actio homini *imputari*, sive laudi aut vitio verti, quia ex ipsius voluntate orta, ingenium ejus indicat esse honestum aut turpe.

Conscientia est vel *certa*, vel *probabilis*; *dubia* vel *scrupulosa*; quæ ex ipsis vocabulis satis innotescunt. Quum de agendo deliberamus, dicitur *antecedens*; quum de præteritis est judicium, dicitur *subsequens*.

Viri boni conscientia antecedens, anquirat de momento quod habet actio quævis, ad omnium, aut singulorum utilitatem; quæ *bonitas* dicitur *materialis*. Ea enim ratione materiæ est bona actio, quæ lege præcipitur, aut communi inservit utilitati, quocunque demum animo fuerit suscepta. *Conscientia subsequens* spectat etiam quo animo,

quo consilio, actum erat; in quo sita est *bonitas*, quæ dicitur, *formalis*. Actio enim legi in adjunctis omnibus consentanea, vel quæ ex honestis animi affectionibus profecta est, *formaliter* est *bona*.

II. QUÆ in virtutibus et vitiis comparandis spectantur adjuncta, vel ad *intellectum* referuntur, vel ad *voluntatem*, vel ad *rei ipsius* quæ agitur momentum, una cum *agentis viribus* pensitatum.

Hic autem ante omnia constat, eas solas actiones laudi verti aut vitio, sive imputari, quæ ab homine fiunt sciente et volente, quæque si nolle, non fierent: easque tantum omittas imputari, quæ si studium non defuisset, fieri poterant: cujusmodi omnes etiam *liberæ* dicuntur, et solæ ingenii vel honesti vel turpis sunt indicia. Necessaria igitur, quæ nobis vel insciis, vel nolentibus, eveniunt, non imputantur: neque *impossibilia*, quæ dicuntur, omittas: quæ, nempe, etiamsi quis maxime voluisset, fieri non poterant. Non tamen idem de iis dicendum, quæ ipsum tantum hominis ingenium, aut animi motus vehementiores, fecerunt necessaria; aut quæ ideo tantum impossibilia sunt, quod ea sit hominis indoles, ut ea neutiquam velle possit. In ipsa enim voluntate, animique habitibus præcipue sita est honestas aut turpitudine: quinetiam suam sibi indolem moresque sponte sibi homines effingunt; aut ea saltem plurimum immutare valent.

Quæ inviti agere dicuntur homines, ea vel *vi adacti*, ubi valentior renitentis membra impellit vel *ignorantiâ* et *errore* inducti agunt, ubi non norunt quid agitur: quædam denique sunt *mixta*; ubi quod minime per se gratum est, ad gravius aliquod malum avertendum suscipitur. Quæ ab invitis vi adactis fieri dicuntur, ea soli cogenti im-

putantur: quæ ab ignaris, tunc tantum imputantur, quum ignorantia est culpanda. Mixta omnia imputantur; sunt enim libera, quippe ab agentis voluntate profecta. Imputantur autem in malam partem, aut bonam, prout quæ ex actione nascuntur mala, sunt iis quæ avertuntur majora, aut minora. Mala verò turpia, malis physicis sunt multo graviora.

III. QUAMVIS autem in ipsa voluntate, ejusque motibus, præcipuè sita sit omnis honestas aut turpitudine; ipsius tamen rei, quæ agitur, ignorantia, actionis speciem moralem afficiet. Licet enim mala appeteret vir optimus, siquidem ipsi boni videantur, et honesta; error tamen aut ignorantia sæpe haud culpâ vacat, si modo *voluntaria* sit, et *vincibilis*; quum, nempe, diligentia, ut a viris probis fieri solet, adhibitâ, verum innotuisset. Quæ quidem *involuntaria*, et invicta est ignorantia, ab omni culpa vacat.

Voluntaria, deinde, vel est *affectedata*, quam dicunt, sive sponte arcessita, ubi licet erroris adsit suspicio, de industria tamen verum exquirere nolumus; vel *supina*, ubi socordes, et de officio præstando improvidi et incauti, animum ad eam rem non advertimus. Prior turpitudinem neque tollit neque imminuit: posterior paulum imminuit; idque prout major minorve fuerat socordia et negligentia; faciliorque, aut minus facilis officii cognitio.

Involuntaria est ignorantia, vel *in se, sed non in sua causa*, vel *et in se, et in sua causa*. Prioris generis est ubi verum inter agendum scire nequit homo; poterat tamen scivisse, si debitam antea adhibuisset diligentiam, qualem solent viri probi: posterioris, quum ne eâ quidem adhibita, verum scire poterat. Hæc autem sola, non illa, ab om-

ni crimine excusat. Quamvis, enim, in eo nulla sit turpitudine, quod ea nunc agat homo, quæ sibi recta videntur; hic tamen error, eum antegressæ arguit negligentia, quæ ingenium prodit parum honestum.

Ignorantia est vel *juris*, vel *facti*. Quæ divisio in legibus positivis præcipuè locum habet: prout ignota est aut lex, aut rei quæ agitur natura. In lege naturali, ipsa rei naturâ probè perspectâ, cum effectis, et eventuum consecutione, utilibus aut nocituris, lex ipsa innotescit.

IV. QUÆSTIONIBUS, quæ de conscientia errante moveri solent, hinc responderi poterit.

(1.) Ipse error, aut legis naturalis ignorantia, non rarò est culpanda; variè tamen, pro variâ hominum perspicacia, et solertia; diversisque veri cognoscendi opportunitatibus; et perinde ut facilior est, vel minus facilis, ipsarum legum cognitio.

(2.) Quæ turpia credimus, reclamante conscientia agere, aut quæ videntur honesta omittere, quia pravum indicat ingenium, in quo non dominatur honesti amor, semper est damnandum; variis tamen gradibus, pro delicti admissi turpitudine varia, aut officii omissi dignitate, rationum insuper, quæ ad peccandum impulerunt, gravitate aut dignitate. Sæpe enim gravissimorum malorum metus, sæpe amicitia, et parentum amor, *σφοδρὰ* dicta, sæpe ipsa patriæ caritas, homines ad iniqua impellunt; quæ omnia non parum actionis turpitudinem imminuunt.

(3.) Quanquam qui conscientia erranti morem gerit non in eo peccat quod id faciat; non tamen est a crimine penitus immunis; quum ipse error sæpè sit culpandus. Culpa tamen gravior est aut levior pro ipsa errorum natura. Alii enim erro-

res per se animum produnt turpem, odio, superbia, aut sævitia agitatum: alii vero negligentiam solum, aut honestiores animi propensiones haud satis valuisse, indicant.

(4.) Magis plerumque peccat qui conscientiae renititur erranti, quam qui ei obsequitur. Uterque erroris culpâ tenetur; prior vero, etiam prodit honesti curam exiguam, et magnam legum divinarum incuriam. Ubi vero humaniores animi motus, conscientiae obstabant erranti, imperia aliorum, non veram rei honestatem aut bonitatem spectanti, confusâque et fallaci ejus umbra deceptæ; ingenium nonnunquam videbitur minus depravatum, ex eo quod egerat homo, contra quam istiusmodi conscientia monuerat, quam si ei paruisset.

V. QUÆ ad voluntatem pertinent adjuncta, in actionibus inter se comparandis spectanda, ex supra dictis intelligi possunt: quum honesti sint animi motus benigni; turpes, maligni; immo nimia philautia, aut nimiae humiliorum voluptatum appetitiones: interque affectiones benignas, laudabiliores sint stabiles magis et tranquillæ; et tranquillarum honestissimæ, quæ patent latissimè.

1. Officia igitur deliberata, consilioque stabili suscepta, iis quæ ex perturbato quovis, et brevi amoris æstu nascuntur, sunt honestiora.

2. Turpiora pariter sunt delicta et injuriæ, quæ destinato consilio, aut odio fiunt inveterato; quam quæ ex ira, metu, aut vehementiore fluunt cupiditate. De ira metuque observandum, quod, quia ad beate jucundè vivendum hoc imprimis exigatur, ut antè amoveantur dolores ferè omnes, atque virtus prima sit vitia fugisse; idcirco et acriores sunt animi motus omnes mala adspernantes, iis quæ bona consèctantur. Actionum igitur

turpitudinem plerumque magis imminuunt vehementiores istiusmodi perturbationes, quibus haud facile obsistitur; non tamen omnem penitus tollunt: quum, cui cordi est honestas, quique serio hoc ageret, motus etiam hosce reprimere possit, eoque saltem ne in actiones prorumpant externas.

3. Eadem benefaciendi studia, aut æque latentia, ab omnibus, quamvis virtute paribus, non sunt expectanda: quum adeo diversa sint hominum ingenia, vires, opportunitates, otia, aut negotia.

4. Inter arctiores animi affectiones benignas, non leve est discrimen, pro variis amoris causis, quarum aliæ aliis multo sunt honestiores. Quæ ex nostrâ cum alterius utilitate conjunctâ, oritur benevolentia, quamvis turpitudine vacet, nihil tamen habet præclari; quum cadere in hominem turpissimum, et erga turpissimos exerceri queat. Neque per se præclara est ea caritas quæ inter sanguine conjunctos, aut amantes, intercedit. Perturbati fere sunt hi motus, arctisque limitibus inclusi: atque ita nati sunt homines, ut qui nihil altius sapiunt his non careant. Nihil tamen magis contra naturam, nihil turpius, quam ut hæc inter necessarios omnino desiderentur. Durus sit omnino et ferreus oportet, qui ne ex causis quidem hisce naturalibus, omniumque validissimis, concipit animum benignum.

Præclarior paulo ea quæ ex beneficiis acceptis oritur benevolentia, et gratiæ referendæ studium, ubi abest fucata omnis novis beneficiis captandis amicitiae simulatio. Huic affinis est miserorum commiseratio, et sublevandi studium. Arctiores tamen sunt et hæ animi propensiones: qui validis hisce causis non commovetur nemo est, nisi om-

nem simul exuerit humanitatem. In hujusmodi officiis vulgaribus non admodum elucet virtus; in iis tamen neglectis aut detractatis, summa turpitudine.

Præclarius longe est ea benevolentia et caritas, quam morum similitudo bonorum allexit. Ostendit enim acriorem honesti sensum, et amorem; qui etiam sua sponte ad plures pertineret, in quibus similis virtutum esset significatio. Hujc autem præstat amor patriæ alte infixus. Omnium tamen pulcherrima, ea stabilis animi prudentis affectio, quæ universum benevolentia complectitur humanum genus; et singulis oblata occasione consulit.

Exigit autem, quod facile patet, communis utilitatis ratio, animi appetitionibus et naturæ instinctu commendata, ut quisque, quantum patitur communis utilitas, sui, eorumque quos sibi commendarunt necessitudines arctiores et naturales, curam habeat præcipuam; utque in officiis huic curæ consentaneis plerumque occupetur; quibus nempe solis fere, hominum pars longe maxima, communi utilitati inservire possint.

VI. Hæc in universum tenenda; quo arctiore et validiore naturæ vinculo adstringimur ad officia quævis, eo minor erit in iis fervatis honestas, et major in neglectis turpitudine. Quo sanctiore juris vinculo tenemur, quo pleniore jure postulatur officium, eo minus laudabile est præstitisse, magisque vituperabile prætermisisse, aut detractasse. Quo debiliore jure postulari poterat officium, eo minus est flagitiosum detractasse, eo honestius ultro præstitisse; si modo adsit sanctiora officia præstandi cura major, pro eorum sanctitate.

In actionibus et consiliis damnandis, minor, cæteris paribus, erit turpitudine, quo speciosiores

causæ ad peccandum impulerunt. Patriæ amori posthabuisse eam justitiam, quæ et exteris omnibus consulit; aut patriæ utilitatem, amicorum aut bene de nobis meritorum utilitati posthabuisse, non perinde foedum, ac si quis suæ hæc utilitati posthabuisset, aut voluptati; quæ causa est omnium infima.

Quantum ad actionem simpliciter bonam hominem incitaverit suæ utilitatis appetitio, tantum præclaræ speciei deteritur; et nulla alia re expectatâ, nulla manet laus, licet actio sit licita.

Ubi suæ utilitatis ratio, quæ ejusmodi est ut virum etiam bonum non parum commoveret, hominem ad peccandum incitaverit; turpitudinem, eâ de causa imminuitur. Animi autem motus perturbati, quos excitare solent mala graviora, nobis nostrisve imminetia, virum bonum magis concutunt, quam qui spectant utilitatem novarum aut voluptatum adeptionem: multo igitur magis delicti turpitudinem elevant. Voluptatum quidem appetitiones nimis sunt per se turpissimæ, indicantes levissimam et vilissimam animi partem cæteris prorsus dominari.

Quæ suscipimus officia præclara, si nobis damnoſa sint, aut multo cum labore et periculo juncta, ea tanto sunt honestiora. Quum vero aliorum utilitatem præcipuè spectent viri boni virtutes præclaræ, non ea gaudia interna ex suæ virtutis opinione eximia, aut gloriâ, oritura; ad suæ voluptatis, aut utilitatis, aliorum spectantes illecebras spernendas, animum suum confirmare conabitur vir bonus: quod optime fieri potest, ubi hæc altè menti insident, Dei opt. max. providentiâ mundum administrari, bonisque omnibus optimè consuli; unicamque, ad vitam beatam et immortalem, per virtutem patere viam. Has igitur

tur spes eximias, ex animo minimè ejiciet vir bonus: eas vero fovebit et confirmabit, ut in omni virtute sit perfectior et constantior.

VII. QUOD ad rei quæ agitur naturam, agentisque vires, attinet; hæc vera videntur. (1.) Pro ratione momenti, quod actio quævis ad communem affert utilitatem, quamque expetebat agens, eam, cæteris paribus, esse honestiorem.

(2.) Cæteris item paribus, posito quovis actionis momento, ejus honestas, pro virium ratione *inversa* quæ dicitur, major erit aut minor: id est, majorem ostendit is virtutis indolem, qui in re tenui, opibusque exiguis, beneficentiâ opulentos æquat.

(3.) Eadem ferè de actionum malarum turpitudine dicenda: eam scil. cæteris paribus, servare rationem detrimenti secuturi *directam*, et virium *inversam*. Id est, turpiora sunt quæ graviora post se trahunt damna; quæque ab imbecillioribus, contentis tamen nervis omnibus, perpetrata, animum produnt ad nocendum obfirmatum.

(4.) In æstimando autem actionis momento, spectanda est omnis eventuum consecutio, qui provideri poterant, quique citra actionem non evenissent; idque sive sua sponte et consecutione naturali sequantur; sive intervenientibus aliorum actionibus, quas elicuerat hæc actio, aut provocarat. Prospiciet enim vir bonus ea omnia, quæ ex actionibus suis evenire possunt; cavebitque, ne quid temerè agat, contra communem utilitatem, aut quod ad damnum publicum aut privatum inferendum, ansam est præbiturum, aut irritamentum non necessarium.

De actionum eventibus hæc tenenda: Commodum publicum, etsi provisum, nisi etiam inter agendum expetitum fuerat, neutiquam actionem

honestare, aut laudi verti posse; quum honestam non indicet voluptatem. Damnum vero publicum, quod provideri poterat, quamvis neque expetitur erat, neque provisum, actionis turpitudinem augere: quum ipsa de publicis commodis aut incommodis incuria et negligentia sit turpis, debilesque ostendat fuisse affectiones animi benignas.

(5.) Neque tamen mala est omnis actio unde damna oritura praevidentur; neque mala omnia quae ex actione eveniunt, quamvis praevisa, eandem turpem reddunt, nisi et propter se expetita fuerant. Ex bonis quippe et malis eventibus, mixtum est omnium ferè actionum externarum momentum. Nullum est vitae institutum, quod non sua habeat et commoda et incommoda; quae omnia ad calculos vocanda. Eae igitur actiones ratione momenti sunt bonae, ubi commoda, quae sine istiusmodi incommodis parari non poterant, haud parum praeponderant: Eaeque malae, unde incommoda oriuntur commodis plura et maiora; aut ubi haec sine illis parari poterant.

(6.) In foro Dei tamen, et conscientiae, imputantur haec omnia, non prout re verà eveniunt; verum prout eorum spes erat probabilis. Non enim in ipsis eventibus sita est honestas aut turpitudine; sed in animi consiliis, et voluntate. Unde pari saepe sunt in culpa hi, quorum alter casu, aut aliorum cura impeditus, nemini nocuit, alter verò gravissime. Neque minus laudandus qui honesta pro viribus, etsi frustra, conatus est, quam quibus omnia ex voto contigerunt.

VIII. INTER ea quae voluntatem et agendi vires afficiunt numerantur habitus, et consuetudines: quae licet *praesentium voluntatum* sensum imminuant, absentium tamen augment desiderium mo-

lestum, hominesque ad eas infectandas propensiores reddunt, agendique dant facilitatem. Habitus hi, ut sponte fuerant adsciti; sic actionum intermissione, cautioneque et diligentia, reprimi potest eorum vis, et penitus deleri. Quomodocunque igitur, actionis rectæ honestatem minuant virtutum habitus, hominis tamen et ingenii laudem augent. Habitus, contra, pravi, utcunque actionis cujusque turpitudinem minuant, hominem tamen ipsum turpiorem faciunt, magisque damnum.

Homini denique laudi dantur aliorum actiones, quin et causarum naturalium et inanimarum effectus exoptati; quatenus, actionibus suis honestis, aliquid ad eos attulit. Imputantur et damna, ex aliorum vitiis, aut rerum etiam inanimarum motibus orta; quatenus, vel faciendo, vel non-faciendo, secus quam debebat, ad ea quicquam attulit.

C A P U T IV.

DE JURE PRIVATO NATURALI.

PROPRIA singulis officia, jam diximus, vix expeditius declarari posse, quam percurrendo diversa quæ hominibus competunt *jura*, una cum iis quæ cuique respondent *obligationibus*; pro diverso hominum statu, variisque vitæ necessitudinibus.

Status est, “ Hominis conditio permanens, “ varia jura, et longam obligationum seriem includens.” Estque vel *solutus et liber* quem constituit ipsa natura; vel *adventitius*, ab aliquo hominum instituto ortus.

Libertatis soluta et naturalis status est, “ eorum “ qui nulli communi hominum imperio subjiciuntur.” Qui quidem primus erat inter adultos, parentum potestate solutos: quem et quoddam hominum genus semper retinebit; summi saltem civitatem diversarum rectores, ipsæque inter se civitates.

Denominantur autem status a jure et legibus in eo vigentibus, non ab iis quæ, pro hominum pravitae, contra leges fiunt. Est igitur libertatis naturalis status, amicus et pacatus; innocentiae et beneficentiae status, non rapinae, violentus et hostilis. Quod recti et honesti sensus, et suae utilitatis ratio, cuique satis monstrabunt. Etenim absque plurium consortio, (quod observasse profuerit estque in promptu,) absque plurium auxiliis, officiorumque amicorum commercio, neque nasci poterant homines, neque conservari, nedum ulla vitae commoditate aut jucunditate frui. Constat etiam, nemini eas esse vires, ut sibi polliceri possit, se alios quosvis devicturum, quos lædere cupiverit, aut spoliare; quosve injuriis intentatis, pro eorum super conditione communi curâ, sibi hostes concitaverit. Vix fere quisquam est cui ad ulciscendum defunt vires, ubi indignatione justa commovetur: hominumque vires sunt ad lædendum plerumque longè efficaciores, quam ad alios beatos conservandos. Quæ in rebus externis sita est prosperitas, a corporis, ejusque partium omnium, valetudine pendet; quæ infirma et fragilis, vi quantulacunque facile turbatur; resque exigit

complures, quæ lædi, interverti, aut corrumpi possunt. Perspecta hæc hominum conditio infirma, et incerta, bene sano cuique monstrabit, pacem et amicitiam, quantum fieri potest, cum omnibus esse colendam.

II. JURA, prout lege naturali proximè constituta sunt vel in utilitatem singulorum, vel *universitatis* aut populi, vel in omnium communem, dividuntur in *privata*, *publica*, et *communia*. Jura cujusque privata primò indicant ipsi cujusque appetitus naturales, et sensus, ea feligentes quæ ad cujusque faciunt fœlicitatem: recti etiam honestique sensus, animique motus benigni, satis docent hanc facultatem, sibi utilia aut jucunda parandi, cuique permittendam; eamque defendendam omnibus commendant.

Primò, igitur, spectanda sunt naturæ cujusque principia: ‡ deliberatio dein revocanda, secundum rectam rationem, ad aliorum majores quasque utilitates, et omnium communem: ut, his non repugnantibus, cuique ea agere, habere, exigere, permittatur, quæ nemine læso, ipsi sunt commoda aut grata.

Singulorum jura sunt vel *naturalia*, vel *adventitia*. Naturalia, nullo hominum facto aut instituto præeunte, cuique tribuit natura. *Adventitia*, ex aliquo hominum facto aut instituto nascuntur.

III. SINGULORUM jura naturalia, sunt vel *perfecta*, vel *imperfecta*. Inter jura cujusque naturalia et perfecta, hæc sunt præcipua: (1.) Jus ad *vitam*, et corporis integritatem; (2.) Jus *pu-dicitia* conservandæ; (3.) et *existimationis*, quæ dici solet, *simplicis*, sive famæ viri probi et homi-

‡ Vid. Grot. de J. B. et P. I. 2. 1.

num societate non indigni. (4.) Jus ad libertatem; sive jus suo arbitratu agendi quæcunque nulla lege prohibentur. (5.) Jus etiam in vitam suam, eoque ut possit quisque se non solum periculis quibuscvis, verum et certæ morti objicere, ubi id exegerit sanctum aliquod officium, unde major humano generi, aut præstantioribus quibuscvis, orietur utilitas, quam quæ ipsius vitam compensabit; quod et recti honestique sensus, et virtutis amor, cuique commendabit.

(6.) Est etiam cuique jus, cujus sensus altè a natura est infixus, suo utendi judicio, quod sine ulla alteri illata injuria fiat, in omnibus quæ ad officium, præcipue vero ad Dei cultum, spectant. Contra suum de officio judicium, nemo quicquam recte agit: neque in simulatione, aut dissimulatione, ulla est virtus; immo sæpe maxima turpitudine. Non igitur in commercia veniunt, animi, de religione aut virtute, sententiæ. Nullus est ejusmodi commercii usus: neque fieri potest, ut ea judicet quisquam que alter voluerit. Patet igitur alienari non posse hoc jus; eosque nihil agere, qui sententias pacisci velint, easve aliorum arbitrio permittere. Finge aliquem temerè judicasse, falsasque fovere de religione sententias: is, dummodo nemini noceat, suo utitur jure externo; id est, graviora longe sequerentur incommoda, si alteri illum pœnis coercere, aut malorum metu ut contrariam profiteatur sententiam cogere, permetteretur.

(7.) Est etiam jus cuique naturale, rebus communibus communiter utendi; atque, ut is ipsi pateat aditus, qui cæteris, ad jura adventitia acquirenda; utque cum æqualibus æqualiter excipiat. (8.) Est etiam jus connubia ineundi, cum omnibus qui volunt, si modo sui sint juris, nullo-

que priore contractu, aliove justo impedimento prohibeantur; neque est tertio cuivis, aut homini aut cœtui, prohibendi jus. Neque cuiquam qui nullum nactus est imperium in alios, jus est volentes prohibendi, ne societates quasvis, sui commodi causa ineant, aut commercia exerceant innoxia.

Hæc cuique competere jura perfecta, monstrabit sensus cujusque, et naturæ prima: neque iis violatis constare posset vita inter homines socia et pacata. Ea etiam confirmabit communis utilitatis ratio, animique affectiones omnes honestiores.

IV. Hoc vero sunt omnes pares et *æquales*, quod adultis omnibus jura hæc naturalia pariter competant, et lege naturali muniantur; quæ jubet ut cuique consulamus, quantum communis patitur utilitas: utque tenuioribus et hebetioribus sua tueamur exigua; æquè ac ampliora sua, potentioribus aut solertioribus. Communis etenim hoc exigit utilitas, idque sanctissimè, ne quis mortalium ratione præditus, nisi sponte sua, aut ob delictum, alienæ subjiciatur voluntati, nulla suæ utilitatis habita ratione: dummodo magna aliqua populi utilitas, in casu quodam rariore, id non flagitet. Nemo enim adeo est hebes, aut de suis suorumque rebus adeo securus et improvidus, cui non sit mortis instar, se suosque ex aliena pendere voluntate, et alterius inservire libidini, gravissimis contumeliis semper obnoxios. Naturâ igitur nemo est servus, nemo dominus. His tamen non obstantibus, plura sunt prudentioribus et melioribus jura imperfecta, quæ aliis non competunt; majorque iis cultus debetur, et officia præstantiora.

Quum vero nulla sint indicia certa, aut criteria, quorum ope inter omnes convenire possit,

quinam hominum sint cæteris solertiores et meliores; quumque et hebetiores, præstantem sibi sæpe arrogant prudentiam; omniumque pessimi malitiosè sæpe simulent probitatem et bonitatem, a verâ haud facilè secernendam; patet, nullo prudentiæ aut probitatis obtentu, posse quemquam, jure, in alios invitos imperium sibi arrogare. Hoc enim communi maxime obesset fœlicitati.

V. OMNI singulorum juri imperfecto, respondet obligatio aliqua aut officium, recti et honesti sensu, et communi omnium utilitate, sæpe sanctissime commendatum. Hæc sunt præcipua. Cuique jus est exigendi ea ab aliis officia, quæ accipienti profunt, danti vero neque sunt molesta nec damnosa. Est et cuivis innocuo jus ad humaniora ea officia, quæ ipsi multo magis sunt profutura, quam præstantem gravatura. Quæ causâ præcipuè est calamitosi cujusque, aliorum egentis auxilio. Honestioribus, licet non calamitosis, jus est ad aliorum officia majora, ad suffragia, præsertim, quibus ad honores altiores promoveantur. Jus etiam est cuique, non suo merito infami, ut legibus æquis, in societates aut civiles aut religiosas, ad vitam commodiorem, aut magis piam degendam, recipiatur. Jus denique est cuique innoxio, ut humanis et benignis, pariter cum paribus, excipiatur officiis; atque cum imparibus, pro ratione dignitatis.

VI. DE beneficentia et liberalitate constat, beneficii momentum ad accipientis utilitatem, esse pro ipsius beneficii ratione, accipientisque indigentiâ, majus vel minus: danti vero graviora esse, aut leviora, beneficia, pro eorundem pretio, dantisque inopia. Unde accipienti egeno sæpe sunt

utilissima, quæ danti opulento sunt minime gravia.

Beneficientia, quæ virum bonum maxime decet, et in qua præcipue elucet virtus, has habet cautiones: (1.) ne obsit benignitas et iis ipsis, quibus benigne videtur fieri, et cæteris. (2.) Deinde ne major sit quam facultates, suumque fontem exhauriat. (3.) Tum ut cuique pro dignitate tribuatur. In dignitate æstimanda spectandi sunt.

1. Mores hominum; 2. Animus erga nos; 3. Vitæ communitas et conjunctio; 4. Et denique officia ante in nos collata. Horum nullum est negligendum; minime quod ultimum posuimus, quum nullum sit officium gratiâ referenda magis necessarium, aut vitæ hominum magis utile; ingrato autem animo nihil turpius aut inutilius. Gratiae igitur referendæ, ubi simul cætera præstari nequeunt, cedunt pleraque liberalitatis officia.

C A P U T V.

DE JURE ADVENTITIO REALI et RERUM DOMINIO.

ADVENTITIA, quæ ex hominum instituto aliquo aut facto oriuntur, jura, sunt vel *realia*, quæ dicuntur, vel *personalia*. Illa “rem aliquam certam et definitam proxime spectant:”

hæc vero "certum hominem sive personam :"
de his plenius alias.

Inter jura realia, prima veniant in medium *rerum dominia* : quorum origo et causæ declarandæ. Monstrant primò externi hominum sensus et appetitus, certas res in victum et amictum exposcentes ; mutorumque animalium sensus similes, et appetitus, (ad quos regendos aut cohibendos, nullam aliam habent facultatem superiorem,) monstrant, res inanimas, animalium causâ, a Deo benigno fuisse fabricatas, ut vita foret ipsis læta et copiosa: animalium autem terrestrium præcipui sunt homines. Hoc etiam confirmabit ratio, docens, quæ gignuntur è terra, citò sua sponte interitura, non in alium usum, divinâ bonitate et sapientia digniorem, destinata esse, quam ut animalium, præcipue vero hominum, utilitati interserviant aut fœlicitati.

II. QUAMVIS autem, homini innata quædam bonitas, et commiseratio, ad ipsas pertineat bestias, ab omni in eas retrahens sævitia quam non exigit gravior hominum utilitas, quorum cuique major longe erit cura, et commiseratio : cernent tamen homines, vitam sibi duram omnino et laboriosam futuram, nisi jumentorum laboribus sublevantur. Cernent etiam, jumenta omnia, atque animalium mitiora, quorum hominibus præcipuus est usus, sine hominum provida curâ, conservari non posse ; hiberna nempe fame, et frigore, aut ferarum vi peritura : neque hominibus, in se conservandis semper occupatis, siquidem nullum a jumentis accederet auxilium, mutis animalibus conservandis aut protegendis vacaturum. Monstrat igitur ipsa ratio, animalia mitiora, præcipue quæ laboribus ferendis sunt idonea, hominum fidei et imperio esse permissa, ut hominum

solertiâ conservata, curæ hujus et custodiæ, laboribus suis, persolvant, mercedem : atque hac ratione communitatem quandam, aut societatem, in communem utriusque generis utilitatem, esse constitutam ; ubi imperant animalia ratione prædita, et serviunt rationis expertia.

Quæ laboribus ferendis inutilia sunt animalia muta, ab iis, alia ratione, hominibus persolvenda est merces defensionis et custodiæ, cum haud levi hominum labore conjunctæ ; quibus nempe silvestres agri sunt in pascua mitigandi, atque feræ et rapaces beluæ abigendæ. Lacte nempe aut lana, hominibus persolvenda est ea merces, qui, aliâ lege, labores, iis conservandis necessarios, perferre nequirent.

III. QUIN et si victûs, pro hominum numero, ita maligna esset copia, ut plurimis fame pereundum foret, nisi mutorum animalium carne vescerentur ; monstrabit ratio, illa animalia haud graviore morte perire, inopinatò in hominum cibum mactata, quàm omnibus, ab hominum tutela exclusis, pereundum esset : immò fame, frigore, aut ferarum vi, immaturiùs pleraque perirent et sæviùs. Non igitur iniquè aut crudeliter, at potius prudenter et benigne, agitur, ubi homines hanc leonum, urforum, luporum, canum aut vulturum prædam, sævius perituram, in suos usus intervertunt.

Videmus insuper mutorum animalium genera debiliora, in fortiorum et sagaciorum cibum a natura esse destinata. Quo eorum usu hominibus negato, et pauciora istorum generum propagarentur et conservarentur ; eorumque animalium vita minus foret tuta aut copiosa. Exigit etiam univerforum animalium utilitas, ut conservetur et augeatur genus ratione præditum, nobilioris fœ-

licitatis aut miseriæ, et diuturnioris, capax; quamvis generum inferiorum imminutionem exigeret ea præstantiorum conservatio. Hæc omnia satis docent et confirmant jus illud humani generis commune, ad omnem ex rebus inferioribus, etiam animatis, fructum capiendum. Omnis tamen in bruta animalia sævities, hominibus inutilis, est omninò vituperanda.

VI. DOMINI vero privati alia est ratio. Dominium primum et integrum, "Jus omnem rei usum capiendi, eamque domini arbitrato alienandi," notat. Insitæ sunt cuique solertia quædam et vires, ad res aliquas occupandas idoneæ; atque ad agendum proclives sunt homines. Arctiores animi affectus benigni, una cum philautia, quemque incitant, ad res, sibi et suis necessarias, anquirendas et occupandas: in istiusmodi solertia et industria delectatur gnavus quisque, et strenuus; et in eo sibi plaudit, quod suo labore, amicorum officiorum materiam comparavit. Docet etiam recti honestique sensus, inhumani esse et maligni, alteri, res ejus labore partas aut excultas eripere, cum possit quisque suo se labore sustentare. In promptu est, fructus sponte nascentes ne vel centesimum quemque alere posse: omnium igitur labore et diligentia conservandum est humanum genus. Quod igitur est diligentiae fovendæ necessarium, est et humano generi conservando necessarium: citra vero dominium, ex labore in rebus occupandis et excolendis impenso, oriundum, non amplius philautia, aut arctioris caritatis stimuli, homines ad labores perferendos incitabunt; neque quidem ipsa quæ latissimè patet benevolentia: quum omnium intersit, ut omnes, pro virili, labores vitæ necessa-

rios ferant. Nemo autem impenderet labores, nisi ipsi proprius esset rerum suo labore partarum usus; aliter enim, ignavis et nebulonibus, operum patientes omnes et strenui, prædæ essent et ludibrio.

Neque quidem alia ratione jucunda erit hominum vita, aut vigebit omnium diligentia et patientia, quam cuique permissio omni, rerum, quas suo labore paravit et excoluit, usu; et facultate libera, iis quos habet carissimos, de eo quod ipsi superest, gratificandi. Hinc et jucundi fient labores et honesti; vigebunt amicitiae, et mutua bonorum officia; atque suâ inopia, et ipsi ignavi, ad labores perferendos cogentur. Neque sperari poterit in vita civili, ea continua magistratuum cura et fides, quæ cunctos, ad labores debitos in commune conferendos, adigat, atque res communes, cuique, pro indigentia et meritis, sine gratia aut odio, distribuât. Neque, si ita se res haberet, in imperantium fide et prudentiâ ea esse posset civium fiducia, quæ æque jucundos redderet labores, ac si cuique, suo arbitratu, res suo labore partas, suis impertire permittatur.

CAPUT VI.

DE DOMINII ACQUIRENDI RATIONIBUS.

DOMINIUM est vel *primum*, vel *derivatum*. Primum, quod ex rerum antea communium occupatione oritur et culturâ. Derivatum, quod a priore domino, ad novum est translatum.

Qui res sua sponte, sine culturâ, homini utiles aut jucundas, sive pro naturali sui conservandi appetitu, sive animo in alios benevolo, primus occupavit, primus eas oculis cernendo, manu aut instrumento quovis mox arrepturus; vel sua solertia et labore includendo; aut quacunque ratione, humanis usibus propius admovendo; ideo censetur earum dominus, quoniam si alius quispiam, qui suo se labore sustentare posset, res ita occupatas huic eriperet, ipsiusque spes et conatus redderet irritos, ab omni humanitate recederet, societatem vitæ abrumperet, et perpetuis contentionibus materiam esset præbiturus. Si quis enim, huic aliquid occupanti, illud rectè nunc posset eripere; simili jure poterit et aliud denuò. Quodque huic eripienti est jus, alii cuivis, in simili competet causâ: qua ratione omnis occupantium labor irritus fieri posset, ipsique ab omni rerum usu excludi, nisi perpetuis se bellis defenderent.

Nugantur illi, qui somniantes rerum dominia phyzicas quasdam esse qualitates, aut vincula inter

res et dominum, in eo disputant, non tantam esse primò videndi, tangendi, feriendi, aut includendi vim, ut sancta constituat dominii jura; quique quæstionem movent, quænam harum rationum vim habeat maximam. Etenim dominii causas investigantes, non aliud quærimus, quam ut cognoscatur, in quibus causis et adjunctis, quove rerum statu, humanum sit, et erga singulos æquum, et simul hominum consociationi tuendæ idoneum et necessarium, ut uni permittatur omnis quarundam rerum usus, cæterique ab eo arceantur; quo ipso cognito, munitur via facilis, ad dominii acquirendi rationes et regulas cognoscendas.

II. DE diversis occupandi rationibus, ita statuendum videtur; inhumanum esse et iniquum, nulla premente necessitate, aliorum innocuos labores, inchoatos, nec dum intermissos, impedire; eorumve fructus, præmatura nostra occupatione, intervertere. Si quis igitur res sibi anquirens necessarias, rem aliquam prior vidit, confestim arrepturus, aut persecuturus; qui in simili non fuerat causa, inique ageret et inhumaniter, si celerius currendo rem prius arriperet, quam antea non quærebat. Si plures simul, res sibi necessarias anquirentes, eandem rem viderint, quam eorum quisque facile capere posset, ea erit his omnibus communis, quamvis unus primus attigerit vel arripuerit, nisi legibus civilibus, aut moribus, aliter sit constitutum. Si unus prior viderit, confestim arrepturus, alter vero prioris consilii gnarus, similes tamen ipse res anquirens, rem prior arripuerit, ea res videtur communis. Nullæ enim stant ab una parte causæ magis humanæ, quam quæ ab alterâ. Si quis suo labore aut solertia feras incluserit, irretiverit, aut captu

faciliores fecerit, eas huic eripere, nulla premente graviore necessitate, iniquum esset et inhumanum; licet neque primus eas vidisset, neque attigisset. Si pluribus innotuerit rem quandam esse dominio vacuam, et cuivis occupaturo patere; pluresque, non hujus consilii sibi mutuo conscii, eam occupare simul statuerint, et conati fuerint; eo quidem more, qui communi hominum consensu invaluit, dominus erit qui primus advenerit: ubi autem nihil in mores est inductum, istiusmodi res omnibus citius aut serius occupantibus, erit communis, aut communiter habenda, aut inter hos plures, pro ratione operarum et impensarum, quas prudenter et bona fide, in ea occupanda singuli contulerunt, dividenda; siquidem eorum nulli defuit bona fides, aut justa diligentia. Immo, etsi plures consilii hujus mutuo sibi conscii fuerant, recte tamen omnes occupant, et dominium obtinent commune. Neque tardioribus citra culpam; aut iis qui strenuam navantes operam, casu quodam impediébantur, aditus ad rem communem est præcludendus.

In causis hujusmodi spectandum, primo, si quæ humaniores suadeant rationes, ut uni præ cæteris faveatur; hæc imprimis, ne innocuorum aut honestorum laborum fructus intervertantur, aut prohi et industrii spes et conatus fiant irriti. Si omnibus faveat hæc ratio, res debet esse omnibus communis. Si qui casus rariores ancipiti ansam præbeant disceptationi; atque res quædam neque communiter haberi, neque sine dispendio dividi, aut commode distrahi possint, hominum conventionem aut more instituto, dominium illi assignandum, cui favent istiusmodi adjuncta, quorum ea est vis, ut lites inextricabiles et bella præcavere valeant. Atque ideo tantus ubique favor comi-

tatur prius occupantem, aut qui rem palam emerat, et cui palam fuit tradita: atque hæc publica exigit utilitas.

Si inter se plures pacti fuerint, rem fore illius qui primo occupaverit; et de occupandi modo etiam pacisci oportebat: de quo si nihil convenerat, plures occupandi rationes censerī possunt pares, et commune erit dominium. Hæc ad pacem tuendam sunt aptissima.

De eo quidem quod in variis istiusmodi causis, singuli summo jure sibi arrogare possint, lites fortè incident inextricabiles: semper tamen qui virtuti student, quid postulet æquitas et humanitas, quidque viro bono dignum, nisi se nimium amaverint, facile perspicient. Neque querendum, quod in his aliisque causis quibusdam, non satis clare docuerit natura, quam propè ad injurias et fraudes, sine tamen turpitudine et infamia accedere possimus; quum tam clarâ, voce nos ad omnem honestatem, liberalitatem, et beneficentiam cohortetur.

III. QUUM autem homo sit naturâ sagax et futuri providus, non solum in præsentem sui aut suorum usum, recte res occupabit, verum et in futurum, ubi alii gravi non premuntur necessitate. Quumque res plurimæ, ut hominum usui uberius et diutius inserviant, longa egeant et laboriosa cultura; ut ad eam adhibendam incitentur homines, ipsis perpetuus earum rerum permittendus est usus, sive dominium perpetuum, laboris et solertiæ naturale et justum præmium. Quâ in causa sunt arva, pascua, vineæ, oliveta, pomaria, horti, jumenta, et his similia plurima.

Inchoatur autem dominium, inchoatâ rerum prius communium cultura; plenum est, quum designavit occupator quousque, per se, vel per

alios sibi adsciscendos, excolere et velit et possit. Iniquum enim est aut impedire labores innocuos, aut eorum fructus intervertere.

Terminatur vero dominium, aut occupandi jus, occupantis, eorumque, quos sibi adsciscere potest, excolendi viribus. Neque primo appulsu in vastam insulam, plurium familiarum capacem, plurimumque cultura egentem, fieri potest unus paterfamilias totius insulæ dominus. Quisque recte occupat quantum poterit excolere: inculta manent communia. Neque primo classis suæ appulsu domini fit civitas vastæ continentis, plurium civitatum capacis, cui excolendæ unius civitatis coloniæ neutiquam sufficerent. Recte occupat hæc civitas quantum spes est se posse modico et justo tempore excolere; suosque jure porrigunt coloni limites, ultra id quod possunt quinquennio primo aut decennio mitigare; neutiquam vero ultra quam ulla est excolendi spes. Justum autem excolendi tempus, primis occupantibus concedendum, virorum prudentium arbitrio definiri debet, vicinarum, æque ac hujus civitatis, habita ratione, prout numerosiores sunt, novisque magis indigentes sedibus; aut minus numerosæ, civesque laxius habitantes. Ubi novis plures indigent sedibus, rectè istius continentis partes incultas, a cultis remotiores, occupabunt aliæ civitates, ea inconsultâ, aut invitâ, quæ prima partem occupaverat. Neque ea exigere potest, ut hi advenæ civili ipsius imperio se subjiciant. Satis est si æquæ pacis legibus consentiant. Veruntamen prout in libero populo justæ aliquando sunt leges agrariæ, paucorum opes nimias, et civitati periculosas, cohibentes; civitatibus ita vicinis jus est, mature præpedire eas unius occupationes, ex quibus, ipsi earum libertati aut majestati, periculum imminere

videatur; nisi alia ratione satis sibi cavere poterint. Communi enim utilitati adversatur quam maximè, ut unius civitatis superbix, avaritiæ, ambitioni, aut luxui, aliarum jura, majestas, libertasque, permittantur pessundanda.

Singulis tamen hominibus, ut et hominum cœtibus, permittenda sunt rerum quarundam dominia jure acquisita, supra eum modum, quem exigit ipsorum usus; quum eæ commerciis præbeant materiam, cum aliis rebus quibus indigent commutandæ.

IV. Ex his dominii causis patebit, *res usus inexhausti*, ita occupari non posse, ut ab earum usu alii arceantur; præcipue etiam, quod nullo hominum labore res istiusmodi meliores fieri possint. Si quidem ad tutiorem earundem usum, sumptus exigantur aut labores, recte hoc exigunt hi, qui utiles eos sumptus aut labores impenderant, ut iis compensandis cæteri, pro rata parte, aliquid conferant. Aer igitur, lumen solis, aqua profluens, et oceanus, omnibus manent communia; quin et freta. Transeuntibus autem recte imponi potest tributum aliquod, ab ea civitate, cujus propugnaculis, aut navibus armatis arcentur piratæ, tutumque omnibus per ea freta munitur iter: quod tamen tributum non est augendum, ultra rationem sumptuum, omnibus transeuntibus utilium. Cunctis autem permittendus omnis rerum communium usus, qui non etiam vicini soli, ab aliis occupati, usum includit.

Hinc constat, res a Deo hominibus fuisse relictas, in ea communione quæ dicitur *negativa*, non *positiva*. Illa est "status rerum in medio positarum, ut occupationi pateant:" hæc vero "status rerum quæ sunt in plurium dominio indiviso," ad quas nempe sibi sumendas, sine dominorum omnium consensu, nemini jus est. Recte igitur quivis, cæteris inconsultis, res prius *negative*

communes occupabit; neque in dominio primo constituendo, omnium de rebus dividendis conventionibus opus fuit.

Quæ nullius dicuntur res, occupationi tamen non patentes, neque omnibus communes, sunt in dominio cœtus, aut *universitatis*: ut res *sacra*, *sancta*, et *religiosa*; quarum nonnullæ quidem sunt res familiares; quamvis legibus quibusdam superstitionis, prohibeatur aliquando, ne quis res istiusmodi ad alios usus convertat. Neque enim res istæ usum aliquem Deo præstare possunt; neque ipsius jus dominii in omnia, ullo hominum facto augeri potest, vel imminui.

Res publica, quamvis extra singulorum patrimonium et commercia, veniunt tamen in populorum commercia, sive inter se, sive cum privatis: ut *theatra*, *porticus*, *viæ*, *balnea*.

Res olim occupatæ, communes fieri possunt, si a domino sint projectæ, aut postquam vindicare eas poterat diu neglectæ; quod etiam animum abdicandi satis indicare potest. Diuturna earum possessio quemvis constituet dominum. Ubi dominus rei, invitè licet amissæ, non apparet, cedit possessori. Sunt autem aliæ causæ, haud iniquæ, cur alia *usucapio*, legibus civilibus, in communem utilitatem, et ad fraudes præcavendas constituantur.

Cum solo occupato, occupantur et ea, quorum nullus aliis potest esse usus, sine usu soli; ut *lacus*, *stagna*, et *flumina* ripas occupatas interfluentia: immo et ea, quorum ex usu promiscuè permissio, rebus nostris periculum immineret; ut *sinus*, longius a mari in agros occupatos recedentes, partesque maris littoribus propiores, unde bellicis tormentis lædi possint res nostræ. Non tamen occupantur fera animalia, quæ sponte se subducere

possunt, et in quibus custodiendis, aut includendis, nullus est impensus labor. Licet recte alios ab aucupio, venatione, aut piscatu, in solo nostro, possimus arcere.

V. *ACCESSIONES* appellantur, omnes *fructus, incrementa, alluviones, commixtiones, confusiones, specificationes*, quæ dicuntur, et *meliorationes*: de quibus hæ regulæ facillimæ.

1. *Rei nostræ accessiones* omnes, quæ nullam alterius rem aut operam includunt, sunt nostræ; nisi quis alius jus aliquod recte acquisivit, nostro derogans aliquid dominio.

2. Ubi citra dolum malum, aut culpam, plurimum res aut operæ, ad rem aliquam conficiendam, aut confluendam concurrerunt, aut rem fecerunt meliorem; dominium est hisce pluribus commune, pro rerum aut operarum quas singuli contulerunt ratione. Res igitur ipsa est his communiter, aut vicibus alternis, in eadem ratione, utenda; aut inter hos ita dividenda, si sine dispendio hoc fieri possit.

3. Quorum si nullum possit fieri, qui minore cum incommodo, re communi carere possunt, eam cedere debent magis indigenti, acceptâ compensatione, a viro probo definiendâ.

4. Ubi *dolo malo*, aut *culpa lata*, res aut opera aliena rei meæ est immista, unde mihi fit minus utilis; ejus pretium ab eo, qui dolo aut culpâ, rem meam contractavit, est mihi præstandum; immo præstandum quod mea interesset, salvam habuisse rem meam et intactam: atque rem meam mihi inutilem ipse sibi habeat. Si vero res mea mihi facta fuerit utilior, mea erit; tantumque illi a me præstandum, quantum ipsius opera factus sum locupletior.

Plenum igitur Dominium continet hæc quatuor. (1.) Jus rei possidendæ. (2.) Jus omnem ejus usum capiendi. 3. Jus alios ab eo arcendi. (4.) Jus, prout domino libuerit, eam transferendi, vel absolutè, vel sub conditione quavis licita, et in quemcunque eventum; sive totam, sive mutilam; aut quemcunque ejus licitum usum, alteri permitendi. Jure sæpe civili imminuuntur domini jura, sæpe priorum dominorum factis aut contractibus.

C A P U T VII.

DE JURE DERIVATO, ejusque Causis.

DERIVATA jura adventitia sunt vel *realia* vel *personalia*. Juris realis materia, sunt ipsa rerum dominia; personalis materia est libertas naturalis, jus scil. cujusque pro sua voluntate et judicio agendi, suasque res administrandi. Hujusmodi juris parte aliqua, ad alterum translata, subnascitur eidem jus personale.

Ad hanc distinctionem, cui et in lege naturali est locus, explicandam, primo monendum, quod mutua officia, et junctos plurium labores, sæpe communis exigit utilitas: quodque, aucto hominum numero, multò foelicius suppetent cunctis res utiles, ubi quisque sibi artem aliquam eligens, in ea se exercet; ejusque peritus, magnam comparat rerum quarundam copiam, quas rebus alio-

rum, diversas artes exercentium, commutare poterit; quàm si quisque, per vices, omnes artes utcunque exerceret, in earum nullâ ad insignem perventurus solertiam.

Constat etiam, post homines multiplicatos, agros omnes ferè, brevi ita fuisse occupatos, ut non paucis, unde se alere possint, nulli restarent occupandi. Illis igitur relictæ erant vires suæ et artes, ut suis operis, vulgaribus aut artificiosis, pro aliis rebus commutatis, sibi res compararent necessarias. Locupletiores vero aliorum operis et artificiis, plerumque maxime indigent; quæ salvo pudore, ab aliis gratis expectare haud possunt: crebris igitur semper opus erat *pactis*, (quorum natura deinceps plenius explicanda,) quibus et *dominia* sive *jura realia* transferrentur; et *jura personalia*, ad certam mensuram aut *quantitatem* ab aliis exigendam, sive *debita*, constituerentur.

Conveniret autem non raro inter paciscentes, ut dominus, omni rei suæ dominio neutiquam translato, eam creditori ita subjiceret, ut nisi ad diem præstitutum aliunde solutum fuerit debitum, ex ea re distracta, aut vendita, solveretur: hac ratione constituebatur creditori *jus reale*. Aliquando patrifamilias assiduo et industrio, ita fidem haberet creditor, ut nullam posceret *hypothecam*, contentus jure personali, non unam aliquam debitoris rem, præ alia, respiciente. Ex damno item dato, simile oriretur jus tantummodo personale. Commerciorum vero gliscentium fides sanctissimè servanda, formulas quasdam semper exigebat solennes et publicas; quibus adhibitis, plena intelligebatur dominii fieri translatio, contractu nullo priore, qui latuerat, eludenda. Quod nisi obtineretur, nemo quicquam emere vellet, sibi forte, ex contractu aliquo latente, cum

tertio quodam prius inito, mox eripiendum. Obligationes suas quascunque, vir bonus sanctissime spectabit, etiam personales: commerciorum autem fides necessario servanda hoc exigit, ut pactis, bona fide et publicè, ad jura realia transferenda initis, jura cedant personalia, quamvis priora.

II. *JURA realia derivata*, sunt vel pleni domini partes quædam, a reliquis separatæ, vel ipsa dominia ab uno ad alterum translata. Partes quæ separatæ solent manere, sunt quatuor; scil. 1. Jus possidendi rem alienam, quæ sine vi aut dolo, ad aliquem pervenerat. 2. Jus hæreditarium. 3. Jus pignoris aut hypothecæ, et servitutes.

Qui rem alienam, sine vi aut dolo possidet, vel novit eam esse alienam; vel ex causa probabili, credit eam esse suam: atque hic proprie dicitur *bonæ fidei possessor*.

Qui vi aut dolo, sine justa causa rem alienam possidet, ei nullum est jus: quum domino, aut ejus nomine reposcenti cuilibet, jus sit eam possessori injusto eripiendi, ut domino reddatur. Qui tamen sine vi aut dolo possidet quod novit esse alienum; ut qui res amissas aut naufragas invenit; ei jus est eas retinendi, quod valebit contra omnes præter dominum, per se, aut per alium, reposcentem. Qui si nullus vindicet, res cedit possessori. Tenetur autem possessor publicè denunciare, res eas apud se esse, domino repetenti reddendas: eas enim celasse, crimen habet furti. Recipere tamen a domino exigit impensas, in iis conservandis aut denunciandis, prudenter erogatas.

Bonæ fidei possessor, primo, rem tenetur cum fructibus extantibus domino reddere. 2. Dein si res, ejusve fructus sint consumpti, tenetur domino præstare quantum ex rei alienæ usu factus est locupletior, quòd rebus suis interea peperce-

rat; vel quantum, pro sua conditione, ipsius interfuit tam diu lautius vixisse. Iniquum enim est hominem, hominis non consentientis incommodo, suum augere aut commodum aut voluptatem.

3. Ubi res ipsæ, earumve fructus periere; ea præstare non tenetur bonæ fidei possessor, aut fructus quos percipere neglexerat; utebatur enim rebus tanquam suis. Cessat autem bona fides, ubi primum possessori innotuit probabilis suspicandi causa, rem esse alienam: eaque cessante, omnia *latâ culpa*, neglecta aut omissa, præstare tenetur.

4. Quum rem oneroso partam titulo, domino reddit bonæ fidei possessor, pretium ab auctore suo recte reposcit.

5. Ubi auctor solvendo non est, haud æquior est domini causa, quam bonæ fidei possessoris. Neque enim sanctius est domini jus, quam quo res emptione, successionem, testamentis, aut donationibus partæ tenentur; quippe quibus plerumque constituuntur ipsa dominia. Quumque certum alteri aut utrique damnum sit ferendum, neque ulla publicæ utilitatis ratio, uni præ altero faveat; nisi quid aliter suadeant humanitatis aut liberalitatis rationes, damnum inter eos dividendum videtur: idque eo magis, quod sæpè bonæ fidei possessor rem alienam sibi parando, domino negotium gesserat utile, quippe cui aliter nulla rei suæ vindicandæ fuisset copia. Si quis dixerit hoc esse utile, ut caveant emptores, ne res emant furtivas. Res suas, contra, diligentius custodiant domini; ne in eas, ipsorum negligentia amissas, aut raptui expositas, incidant viri probi, tanquam in laqueos.

6. Rem suam, a bonæ fidei possessore alteri

donatam, a donatario recte vindicat dominus, neque illi ullum est repetendi jus.

III. DE jure *hæreditario* certum est, eum qui pleno jure est dominus, posse rem suam ad quemvis, in quemcunque eventum, et sub conditionibus quibuscunque licitis transferre. Hæredis igitur cujusque substituti non minus sanctum est jus, quam donatarii. Neque minus inhumanum est, cohibere dominum, ne ad hæredem substitutum, sibi carum, rem suam in certum eventum transferat; quam prohibere ne amico vivus donet, aut ad hæredem proximum, in mortis eventum transferat. Non minus inhumanum est, hæredis secundi aut tertii spem, sine justa causa præcidere, quam amici dona intervertere. Rectè tamen leges civiles, in communem utilitatem, vetant in infinitum porrigere hæc jura, possessoribus fortè gravia futura, aut ipsæ civitati: prout prodigæ et inconsultæ donationes, æqui judicis sententia, rescindi possunt.

IV. AD eorum jura quibus aliquid debetur confirmanda et munienda dantur *pignora*, ea lege, ut res oppignorata, nisi ante statum diem solutum fuerit debitum, cedat creditori; quæ est *lex commissoria*, nihil iniqui continens, si modo debitori reddendum sit quod superest pretii, ex re vendita, post solutionem illius quod debebatur. Sæpe vero non traditur res creditori; sed ipsi in eam, per formulas quasdam publicas, constituitur jus reale, quod *hypotheca* dicitur. Quod cum sit, huic creditoris juri, cedunt omnia jura adversus debitorem personalia, quamvis priora, quæ ante hypothecam constitutam non publicè innotuerant. Neque recte queruntur isti, quorum jura personalia juri cedunt reali subsequenti: sibi enim imputent quod posthabeantur, minore cautione contenti, iis quos

prioris sui juris non monuerant, quique majorem impetrarunt cautionem, citra quam, fidem debitoris haud fuissent sequuti.

V. INTER jura realia, denique, sunt *servitutes*: “jura scil. certi usus ex re aliena percipiendi;” quæ ex contractu nascuntur; aut ex eo quod, in dominio transferendo, hæc sibi prior dominus retinuit; aut denique ex lege civili. Servitutes omnes sunt jura realia, definitam rem spectantia; pro variis tamen, ut vocantur, *subjectis* quibus competere videntur, non *objectis* quæ spectant, dividuntur in *reales* et *personales*. Hæ in certi hominis gratiam constituuntur, eo defuncto interituræ. Illæ in prædii vicini commoditatem constitutæ, cuicunque ejus domino competent. Personales sunt, *ususfructus*, *usus*, *habitatio*, et similes quædam aliæ. Reales sunt vel *urbanæ*, vel *rusticæ*. Urbanæ sunt *oneris ferendi*, *tigni immittendi*, *altius tollendi*, aut *non tollendi*, *luminum*, *prospectus*, &c. Rustica, contra, spectant prædia, *iter*, *actus*, *via*, &c. de quibus jureconfulti uberius.

CAPUT VIII.

De DOMINII transferendi RATIONIBUS, per
CONTRACTUS, SUCCESSIONES, aut
TESTAMENTA.

AB uno ad alterum transit plenum dominium, vel *facto domini voluntario*; vel absque eo, *vi legis* naturalis aut civilis. Atque utroque modo transit, vel *inter vivos*, vel *in eventum mortis*.

Facto prioris domini inter vivos voluntario, transit dominium, vel gratis, *donationibus*; vel ex causa onerosa, in *commerciis*, ubi pro re datur res pretio æqualis, aut jus aliquod remittitur. Hoc transferendi jus in dominio includi antea monuimus. De pactis erit posthac agendum.

II. **FACTO** prioris domini voluntario, in eventum mortis, transit dominium per *testamentum*, quod jure naturali, est “quævis voluntatis domini, de bonis suis, in eventum mortis transferendis, declaratio, quæ dilucidè probari potest;” de iis enim quæ probari nequeunt, et de iis quæ non sunt, idem est judicium.

Æquum esse ut testamenta valeant, quum nihil continent iniqui, ostendit ipsum dominii jus, et commune omnibus ferè consilium, in rebus ultra suos usus comparandis; ut iis, nempe, gaudeant illi quos quisque habet carissimos. Durum esset et inhumanum, atque industriæ inimicum, prohibere ne suo arbitratu quisque res suo labore innocuo partas, ad quos velit, in quemcunque eventum, transferre possit. Grave, atque admodum

incommodum, homines vivos et validos eo adigere, ut jus aliquod in res suas, ad cognatos aut amicos, plenum et irrevocabile ipsis sit transferendum: crudele foret, morientibus illud quaecunque cognatis aut amicis benefaciendi solatium præripere; crudele et iniquum superstitibus, hæredibus institutis aut legatariis, amicorum morientium beneficia, ipsis destinata, intervertere. Spreta igitur *metaphysicorum* subtilitate, dicentium, absurdum esse *hominem tunc velle aut agere, quum amplius velle aut agere nequeat*; testamenta recte censentur jure naturali confirmari.

Quum vero ex bonis nostris plurima sint præstanda, quæ alii jure perfecto, vel perfectis proximo, postulant; æs scil. alienum dissolvendum, damna sarcienda, soboles conservanda, parentes egeni alendi; irrita erunt testamenta juri istiusmodi contraria. Immo, ubi desunt parentes et liberi, par est ut propinquis inopiâ laborantibus, nisi manifesta obstet causa, detur testamenti inofficiosi querela. Leges naturales, non minus quam civiles, etiam prospiciunt, ne quid testamento contra communem utilitatem sanciat: atque jubent eas, quibus falsariorum artes præcaveantur, in testamentis, ubi fieri potest, adhiberi formulas solennes; citra quas testamenta confirmari nequeunt.

III. *LEGIS naturalis vi*, vel invito priore domino, inter vivos transfertur dominium, ad id præstandum quod alter suo jure postulare poterat, quodque dominus præstare detrectaverat. Hæc plenius erunt explicanda, ubi dicemus de jure quod ex contractu oritur, aut ex damno, sive injuriâ dato, sive absque injuriâ.

Legis item naturalis vi, sine facto prioris domini, in eventum mortis transit dominium, in *suc-*

cessionibus ab intestato. Cujus sunt hæ causæ apertissimæ; quod certum sit homines, in bonis ultra suos usus congerendis, semper hoc spectare, ut iis profint quos maxime diligunt. Hoc hominum propositum omnibus notum, continua est voluntatis testatio, ubi nihil contrarium diserte sunt testati. Liberi autem et cognati, pro communi hominum ingenio, cæteris fere omnibus sunt multo cariores: atque his præcipue comparare student, non solum necessaria vitæ præsidia, verum et quæ ad vitæ copiam, et ornatum pertinent. Quin et liberis et cognatis egenis, ab ipsa natura, quæ sanguinis junctionem benevolentiae et caritatis vinculum esse voluit, tributum est jus, si non perfectum, certe perfecto proximum, ad necessaria vitæ præsidia, et ad ea etiam quæ faciunt ad uberiores copiam, et vitæ prosperitatem, a parentibus et cognatis consequenda, nisi justam iis dederint offensionis causam. Durum est igitur, hominibus eripere hoc mortis inopinæ, quam nemo satis cavere potest, qualecunque solatium, quod soboli et cognatis profutura sint, quæ suâ industria paraverunt. Hæc liberorum et cognatorum, ex sanguinis conjunctione, atque ipsa naturâ orta jura violare, et æquissimas, ex cognatorum benevolentia, spes intervertere, durum est et iniquum.

Quid; quod, ubi certus de cognatorum successione mos invaluit, recte colligitur, defunctum, si modo nihil contra testatus sit, bona eo more descendere voluisse: ea igitur succedendi ratio eodem nititur juris fundamento quo et testamenta.

Ubi nulli sunt liberi aut cognati propinquiore, eadem fere argumenta humaniora suaderent, ad successionem vocandos esse amicos, si qui fuerant defuncto cæteris longe cariores. Ubi tamen, more aut lege, cognati vel remotissimi, amicis

prætermiſſis, ſemper vocantur; ex defuncti voluntate ſatis manifeſta, illorum jus eſt potius; niſi oſtendi poſſit, cognatos hoſce defunctum fuiſſe peroſum. Moris hujus a majoribus traditi, hæ præcipuæ ſunt cauſæ, quod natura plerumque caros faciat cognatos: quod cognationis facillimè cernantur gradus, amicitia vero difficillimè: quodque videamus eos, qui vitam habuerant victumque communem, cum amicis, magis quam cognatis, his tamen præ illis, bonorum hæreditates teſtamenti plerumque relinquere.

Cognati ad ſuccedendum rectè vocantur pro cognationis gradibus, et gradu pares pariter. Primo veniunt liberi, inter quos rectè vocantur nepotes, ſaltem *ſecundum ſtirpes*; humanitas et æquitas aliquando vocarent *ſecundum capita*, ubi gravi plures orphani premuntur inopia. Una cum liberis rectè vocarentur parentes egeni, ad neceſſaria ſaltem vitæ præſidia; non inique una cum his vocarentur fratres probi et egeni. Ubi deſunt liberi parentesque, vocandi ſunt fratres et ſores ſuperſtites; cum quibus defunctorum liberi in *ſtirpes* vocandi, ſi non aliquando in *capita*: qui ubi deſunt, conſobrini rectè vocantur ſobrinique; iisque non ſuperſtitibus, eorum liberi, atque ita deinceps.

IV. QUAMVIS vitæ civilis ratio non raro exigat, ut bonorum inteſtati pars melior maribus deferatur, quam quæ ſcæminis, in eodem gradu; aut inter mares, ſeniori, major, quam quæ juniore: haud tamen inter gradu pares, ingens, his de cauſis, ponet diſcrimen. Jus autem naturale, inter gradu pares, ſexu aut ætate antecedentibus nihil præcipui tribuit: neque novit ſucceſſionem *linealem*; ubi uni, præ reliquis gradu paribus, defuncti perſona eſt gerenda, eique bonorum longe

pars maxima tribuenda. Ea successio est tota juris civilis, a natura et humanitate sæpius longissime recedens. In primo enim gradu, sexus præstantiæ cedunt omnia alia; in secundo gradu et remotioribus, et ea sexûs et ætatis inter gradu pares præstantia, et sanguinis etiam proximitas posthabetur; idque ante omnia spectatur, cujusnam parens defunctus sexu primum, deinde ætate antecesserit. Nepti enim, pronepti, aut abnepti infanti, ex filio seniore defuncto, posthabebitur non solum nepos aut pronepos ex filio juniore; verum et ipse filius secundus, annis et prudentia maturus. Atque similia omnia fiunt inter fratrum et sororum liberos, ad successionem vocandos.

CAPUT IX.

DE CONTRACTIBUS.

QUUM ad hominum salutem, ne de vitæ jucunditate dicatur, necessariae sint rerum permutationes et mutua auxilia; data est iis a Deo benigno, non ratio solum, sed et oratio, sive usus sermonis, quo sententias, desideria, voluntates, consilia, proposita, possint aliis declarare. Facultatis hujus comes est et moderator sensus quidam subtilior, ex veri etiam cognoscendi appetitione naturali non parum confirmatus, quo vera omnia, simplicia, fidelia, comprobamus; falsa, ficta, fallacia odimus. Veritas autem et fides, non so-

lum suâ propriâ nobis se commendant pulchritudine; mendacia vera et fraudes, sua nos turpitudine offendunt; verum et manifesta communis utilitatis ratio ad veritatem et fidem, tanquam communi saluti necessarias, bene sanos invitabit; atque mendacia et fraudes ostendet esse hominum generi pestifera.

In operis aut rebus permutandis, in rebus communi plurium opera gerendis, sententiæ, voluntates, consilia, sunt mutuò declaranda: atque ubi alteri affirmamus nos aliquid ideo datuos, facturos, ut ille vicissim aliquid det aut præstet, pacisci dicimur. Est enim *pactum*, “ duorum aut plurium * consensus in idem placitum, obligationis constitutione aut tollendæ causa datus.” Quod et *contractus* dicitur, jure enim naturali non distinguuntur.

Pactorum usus est omnino necessarius; nec minus necessaria rerum contractarum fides. Egent et locupletiores rebus tenuiorum et operis, quas gratis poscere nequeunt. Colloquiis igitur et pactis opus est, ut de rebus aut operis mutuo præstandis conveniat. Fingantur omnes ad mutuam opem vicinis amicè præstandam vel paratissimi; sine pacto tamen non potero mihi cujusvis opem polliceri. Quum enim ego vicini cujusdam opera indigeo, fieri potest ut ille aliis officiis sanctioribus, alii præstandis, distineatur; aut operâ iis præbenda, qui sibi commodius paria rependere possunt.

Sanctissima esse fidei servandæ jura, non solum ostendit fidei lumen per se elucens, verum et gravissima quæ vitam humanam vexant mala, ex perfidia orta. Fidem enim datam fallere, cæteris paribus, magis est contra naturam, graviorque injuria, et turpior; quam par officium, alia de-

bitum ratione, omittere aut denegare. Fide quip-
pè violatâ, aliorum rationes ea innixæ, gravissime
turbantur; ipsique damno afficiuntur et contume-
lia, quod fidem nostram fuerint secuti, quum alia
ratione sibi prospicere potuissent. Ex commer-
ciorum necessitate patet, jura quæ ex pacto aut
contractu oriuntur, esse perfectâ, et per vim asse-
renda. Perfidus quantum in se est, omnia socia
hominum officia è vita tollit.

II. PRÆTEREA, quamvis vir bonus nullum
sibi ex alterius infcitia aut temeritate, commodum
captaret; immo, sæpe alium quemvis a pacti,
magis illi incommodi, quam sibi commodi, obli-
gatione liberaret, si modo damnum sibi datum
sarcitur; tanta tamen est fidei in commerciis
conservandæ necessitas, atque cavillationes exclu-
dendi, quæ sub levioris cujuslibet incommodi ob-
tentu nascerentur; ut, circa res quæ sunt com-
merciorum materia, hominumque prudentiæ et
potestati lege naturali subjectæ, pactis quamvis
temerariis constituentur. jura quædam externa;
quibus etsi uti nollet vir bonus, communis tamen
utilitatis causa, ea sunt eousque confirmanda, ut,
ubi in iis persequendis perstat is cui quid inde de-
betur, vim etiam adhibiturus, nemo ei recte vim
opponere possit. De pactis hisce tenet hæc regu-
la; "Plurima fieri non debent quæ facta va-
lent."

Commerciorum *materia* sunt operæ nostræ,
aut res illæ, quarum commutationes crebras ex-
igit vitæ communis ratio, quibusque commutatis,
neque violatur reverentia quæ Deo debetur, neque
cujusquam jus perfectum; quarum denique admi-
nistratio, nulla lege speciali nobis præripitur.

III. A PACTIS diversæ sunt nudæ propositi
nostri declarationes, quæ neque in alterum jus

transferunt, neque ad perstandum in eo consilio nos obligant. Ad pacta propius accedunt quæ dicuntur promissa imperfecta; ubi intelligitur, vel ex verbis, vel ex more instituto, nullum nos cogendi jus in alterum transferri; solâ verò probitate, aut pudore nos obligari; atque ea solum lege, nisi is cui promissum est, suâ culpâ, nobis mutandi consilii causam dederit, ita se gerendo, ut beneficio destinato fuerit indignus. Qua etiam de re iudicium sibi reservasse intelligitur promissor; tantumque teneri ad damnum sua inconstantia datum sarcinendum, quamvis sine causa consilium mutasse videatur.

IV. IN contractuum obligatione, et exceptionibus legitimis explicandis, tria sunt spectanda; *intellectus*, nempe, et *voluntas*, actionum humanarum duo principia interna; atque ipsa *materia* in qua versantur.

De intellectu patet, communem hoc exigere utilitatem, atque ipsam humanitatem, ne cui fraus inferatur, ex ipsius circa res suas inscitia quæ culpa vacat. Unde contractus juniorum, qui *minores* dicuntur, quique ob iudicii imbecillitatem, negotiorum suorum naturam nondum intelligunt, rarius obligant: quod de mente captorum, aut delirantium pactis est dicendum; atque etiam de pactis ebriorum, quamdiu omnis consilii et prudentiæ expertes sunt. Quamvis enim ebrietas, non sine gravi culpa, poenis coercenda, arcessatur; dolosis tamen, ea occasione lucrum sibi captare, haud permittendum. De ebriorum criminibus aut injuriis dissimilis est ratio: licet enim non teneantur homines, se semper rebus suis curandis et administrandis idoneos conservare, se tamen semper præstare tenentur innocuos et justos. Ubi alterum latuerat alterius ebrietas; tenebitur

ebrius, discussa crapula, damnum, sua culpa alteri datum, præstare. Ebrietatis vero plures sunt gradus: quorum quidam, licet homines magis solito incautos, aut temerarios faciant, non tamen eos omni rationis usu spoliant. Si quidem ex his omnibus darentur exceptiones, incertum foret omne inter homines commercium. De hisce vero causis, non aliter quam viri probi arbitrio interposito, figillatim judicari poterit.

De immaturo juniorum judicio, ante legis civilis definitionem, idem dicendum: cum aliis citius, aliis ferius, efflorescat commerciis idonea prudentia. Ne vero pacta omnia aut pleraque maneant dubia, et cavillationibus obnoxia; certa ætas, in omni hominum cœtu est determinanda, ad quam qui pervenerit, is sui juris censendus est, et idoneus rerum suarum administrator. Hæc ætas ita est definienda, ut quam paucissimi animo maturi, a rebus suis gerendis cohibeantur, et quam paucissimi improvidi ad eas gerendas admittantur. Non malè ex jure civili receptum est, ut ante annum quartum decimum exactum, in maribus, et duodecimum in foeminis, impuberes, qui et pupilli vocantur, a rebus gerendis arceantur; sintque in naturali parentum tutela; aut, his defunctis, in eorum tutela quos vel testamento parentes, vel leges civiles tutores constituerunt, ad ætatem usque pupillarem finitam: atque dein ad annum vicesimum primum, aut vicesimum quintum, ut olim jure civili, ita sint sub curatoribus, ut sine eorum consensu, nihil paciscendo agere possint *minores*, unde alteri jus nascatur, aut res ipsorum obligentur.

Contractu quidem *minores* non sunt lædendi; neque tamen aliorum damnis sunt locupletandi. Ubi tamen quicquam cum iis pactum fuerit, atque

ab altera parte præstitum, si ipsorum interfit ut pactum confirmetur, tenentur postquam adoleverit ratio, promissa et conventa præstare : si non interfit ; quicquid ex pacto ab altero acceperant, aut ejus pretium, reddendum ; aut denique quantum ulla ratione eo facti sunt locupletiores ; aut quantum ipsorum interfuit, pro sua conditione, id olim accepisse. Non raro quidem, ante annos legitimos, res suas satis commodè administrare possunt *minores* ; quumque ita se res habet, neque ab altera parte intervenerat dolus malus, aut culpa, in foro Dei et conscientiae, quod actum est, æque ac inter adultos, valet.

Ubi quidem adsunt parentes, tutores, aut curatores publicè constituti ; iis inconsultis vix sine culpa aut dolo, de re graviori, cum *minoribus* poterit quisquam pacisci : qui nempe vehementi feruntur impetu et improvido, ad promittendum faciles, cupidi, utilium tardi provisos, liberales, spei pleni, et diffidere nescii.

V. QUI ad paciscendum permotus fuerat *errore* aliquo circa rem ipsam, ejusve *qualitates aestimabiles*, quarum scil. plerumque præcipua in pactis istiusmodi habetur ratio, pacto non tenebitur ; eique, errore deprehenso, quicquid ex pacto solverit reddendum. Non tamen ita censetur errasse, qui alias expectabat qualitates quam præ se tulerat, quæque in rebus istiusmodi reperiri non solent. Si vero tantum erratum fuerat de re alia, aut eventu diverso, quo tamen errore aliquis ad paciscendum permotus erat : deprehenso errore, debet alter, ex humanitate, poenitendi locum dare ei qui erraverat, si is omne damnum inde oriturum, præstare sit paratus. Non vero hoc pleno jure postulandum ; nisi is qui erravit, illud de

quo erratum fuit tanquam pacti conditionem differte pronuncia verit.

Rei, de qua initur pactum, natura, ejusque *qualitates æstimabiles*, earumque defectus quarum causâ pacta istiusmodi solent iniri, pacti *essentiam*, ut dicitur, attingunt. Ubi de his erratum est, errore deprehenso, non tenebitur qui erraverat. Ubi tantum de pretio erratum est; deceptus jure suo exigere potest, ut quod sibi deest suppleatur; aut quod ultra pretium dederat, reddatur: aut altero hoc nolente, ut pactum sit nullum.

Qui culpa sua, aut temeritate, de rebus pacti præcipuis erravit, causamve alterius errori dedit, alteri damnum datum tenetur præstare. Qui vero dolum malum adhibuit, tenetur præstare quantum alterius interest ut pactum bona fide expleatur. Neque eorum quæ, dolo decepti, isti qui dolum adhibuit promissimus, ulla est obligatio: quia istius dolo, nobis defuit ea rei quæ agitur notitia, quæ ad paciscendum aut promittendum est necessaria; atque iste ad damnum injuria datum sarcindum tenetur.

Ubi tertius aliquis dolum adhibuit, eo non coludente, sed infcio, quo cum paciscor; pactum erit ratum. Ab eo tamen, qui dolum adhibuit, exigendum est quantum mea interfuisset, non deceptum fuisse.

VI. IN pactis semper intelligitur, *voluntatem* adesse se obligandi, ubi ejus fit significatio. Neque ulla esset fides, si valeret exceptio ex arcana voluntate, sermoni aut signis editis contrariâ.

Vocibus et scriptis paciscendi animus commodissimè declaratur; sufficit tamen signum quodcunque, de quo inter paciscentes convenit, aut quod pro more consueto consensum indicat. Immo et actionum quarundam ea est natura, ut

nemo nisi infans aut improbus eas suscipiat, qui non certis pacti legibus etiam consentit. Ex hisce igitur, quemvis, consensisse merito colligitur, nisi cunctis quorum interest præmonitis, contrarium testatus fuerit. Ubi per eas actiones consensus indicatur, *pactum* dicitur *tacitum*. Quod eo indicio fecernitur ab *obligatione quasi ex contractu* orta, de qua alias, quod in hac, nulla obligationem tollere potest denunciatio contraria, in illo potest.

Primariis et expressis pacti legibus, ex rei natura sæpe intelligitur, leges et conditiones tacitas esse adjectas, quales negotiis istiusmodi adjici, ex rei natura, aut more, intelligunt omnes sanamente præditi.

Ad rerum dominia aut alia jura transferenda, five gratis, five ex *causa onerosa*, exigitur et accipientis et dantis consensus. Quum rem transferendi, aut amico donandi animus, haud indicet, aut rei suæ projiciendæ, aut alteri nolenti obtrudendæ, voluntatem. Levioribus tamen indicibus colligitur, adesse rei utilis accipiendæ voluntatem; et semper quidem ex præcedente rogatione, si quod oblatum est ei respondeat.

Quum autem in pleno dominio includatur jus, rem, sub licita quavis conditione, aut in quemvis eventum, transferendi, aut amicorum fidei committendi, donec de sperato eventu constiterit; de hæreditatibus et legatis patet, valere testatoris voluntatem, eousque ut manere debeant hæreditates, et res legatæ, apud *fidei commissarios*, donec de hæredum eas adeundi, aut legatariorum accipiendi voluntate constiterit. Quin et recte servantur res in eorum gratiam qui nondum sunt nati. Iniquum enim est impedire testatorem, ne res suas cognatorum aut amicorum soboli, si qua

fuscepta fuerit, conservet. Iniquum est, beneficia, a parentibus, cognatis, aut amicis destinata, nascentibus præripere. Hæredi tamen aut legatario nolenti, nihil recte obtrudi potest. Infantium item, perinde ac nondum natorum, habenda est omnino ratio, et res hæreditariæ, quamvis nullus sit *fidei commissarius*, iis, ab humano genere, aut a quovis occasione oblata, sunt conservandæ.

VII. PENDET contractuum vis ex contrahentium voluntate aut consensu; qui si tantum *sub conditione* dabatur, eâ deficiente, nulla erit obligatio. Debet autem de conditione adjecta utrinque constare, ne commercia omnia fiant incerta. Solæ igitur valent conditiones, quas aut alteruter diserte pacto adjecerat, aut ex negotii natura, utrinque intellectum iri, bona fide putaverat; non eæ quas tacite alter in animo fovebat, in hujusmodi negotiis non semper intelligendæ. Si quid alter inter paciscendum, præstare susceperit, aut alteri affirmaverit, quo ad paciscendum alligeretur, id quidem conditionis vim habere censetur.

Quum contractus dividuntur in *absolutos* et *conditionales*; conditio propriè est “eventus quidam, alteri, aut utrique paciscentium, incertus, atque a pactis præstationibus diversus; qui si non accadat, nullus erit contractus.” Conditio apertè *impossibilis* adjecta, ostendit nihil actum esse. De rebus illicitis, (quæ aliquando dicuntur *moraliter impossibilia*,) ab alterutra parte præstandis, sive de facinore turpi, mox erit dicendum. Facinus quidem turpe, a tertio quopiam, sine ulla paciscentium conspiratione peragendum, potest esse justa conditio; si modo nullæ ex pacto proponantur facinoris illecebræ.

Conditiones, si sint penes alterum paciscendum, dicuntur voluntariæ, siue *poteslative*; si non sint, dicuntur fortuitæ, siue *non-poteslative*; sunt et quædam *mixtæ*. Ad voluntarias aut mixtas præstandas, neuter obligari censetur.

VIII. CONSENSUM voluntarium impedire potest *metus*: cujus duplex est natura. Vel enim est suspicio probabilis, alterum, postquam meam partem explevero, me decepturum: vel denotat timorem ex gravi malo intentato ortum. De priore hæc tenenda videntur. 1. Qui cum improbis et sceleratis, quorum mores antea noverrat, sponte paciscitur, omnino tenetur. 2. At ubi post contractum innotescit alterius improbitas aut scelus; non quidem eo ipso abrumpitur contractus; quod tamen a me præstandum est tantisper differre licebit, donec contra istius perfidiam, mihi, pro viri prudentis arbitrio, satis sit cautum. Omnis quidem fides tolleretur, si nulla cum improbis et sceleratis, iisve qui diversa tenent de religione dogmata, esset servanda; quum nullæ sint notæ manifestæ; aut signa satis certa, quibus honestos a turpibus secernere queamus; atque pro mentis humanæ cæcitate, adeo diversæ, immo contrariæ semper fuerint de religione, atque etiam de hominum moribus, apud diversos, sententiæ.

De secundo *metus* genere, ubi metu mali mihi injuste intentati, ad paciscendum impulsus fui, duplex est quæstio, prout intentatum fuit malum ab eo quo-cum paciscor, vel ab altero. Ubi ab altero, atque pacto inito contra mala mihi intentata, viri cujusquam probi auxilium arcesso; pactum omnino valebit nisi alia de causa, aliquid iniqui contineat. Auxilium enim in periculis aver-

tendis præstitisse, officium sæpe utilissimum est, et mercede dignissimum.

Si quidem ab altero mihi immerito malum intentatum fuerat, ni cum tertio non colludente quiddam paciscar, ego verò ei tertio metum meum celare cogar: pactum irritum erit, postquam ostendero, metu injustè incusso, mihi ademptam fuisse libertatem, negotiis gerendis necessariam; omne tamen damnum huic tertio a me datum, ut a me avertantur pericula, præstare teneor. Idem etiam dicendum, ubi, pro mea timiditate, metus nimis erat et temere conceptus.

Quæ quispiam promittit aut paciscitur legitimæ potestatis metu, ea etiam præstare tenetur: quum huic potestati jure subjectus esse intelligatur.

IX. AT ubi metu mali injustè intentati, aliquid illi qui metum incusserat promissum est; hoc omnino spectandum utrum sub juris specie aliqua probabili, qua vir cætera probus aliquando decipi potest, malum fuerit intentatum; an contra, nulla juris specie obtentâ, quæ hominem istiusmodi fallere posset. In priore causâ, quamvis qui metum incussit, nullum re vera jus acquirat, quo recte uti possit; remotiore tamen communis utilitatis ratione habita, quod actum est jure externo nonnunquam valebit. De jure suo aliquando errare humanum est. Hinc et inter homines haud improbos sæpè nascuntur bella, quæ aut pactis, aut alterius internecone, finienda sunt: ut pactis finiantur longe satius est: eorum tamen nullus esset usus, si semper valeret vis injustæ et metus exceptio, quæ utrique parti semper pateret. Contra foedera igitur pacem reducentia, non admittenda est hæc exceptio, ubi speciosæ utrinque fuerant bellandi causæ, et bellum sub juris tuendi

specie probabili susceptum erat. Si quidem fœderis leges sint omnino iniquæ, humanitati omni contrariæ, parti devictæ, vitæ conditionem miseram omnino et servilem reddituræ; hæc, nulla juris specie munita, non valent; iusta manebit exceptio.

Sin autem, nullâ juris specie, vis scelerata ad pacta extorquenda intentetur; pacta nihil valent. Vi enim istiusmodi adhibitâ, omnia hominum jura abdicantur: omnia quæ ex lege naturali, aut hominum æquitate, poterant a quopiam flagitari, repudiantur et remittuntur. Qui istiusmodi vim adhibet, se humani generis hostem profitetur, nullaque juris societate devinctum. Postulat igitur communis utilitatis ratio, ut hæc hominum monstra, quacunque ratione excindantur. Fingamus insuper hæc promissa obligare. Quantumcumque tamen ei qui vim adhibuit ex promisso debeatur, tantundem et ipse damni injuriâ dati nomine alteri debebit: per *compensationem* igitur, promissi obligatio tolletur. Neque dixeris promissorem, ex ipsâ negotii naturâ, huic vis et metus exceptioni tacito pacto renunciasse: nam ipsum id *renunciasse* coactum, in damno deputandum esset. Tacitonen insuper pacto, is acquireret jus, qui ne pacto quidem, diserte enunciato, in ea causa acquirere poterat; quique hîc ea agit, quæ omnis humani juris abdicationem planissime continent?

Quamvis autem istorum hominum, in omni aliorum jure pessundando, nulla habenda sit ratio; ubi tamen ad faniolem mentem redituri videntur, præteritorum veniam petentes, ex locis munitis descensuri, arma tradituri, atque in posterum satisficere volentes; et ubi non sine innocentium strage, aut sanguine multo, coërceri aut deleri possunt; communis aliquando exigit utilitas, ut

pacta cum iis inita, malis gravioribus avertendis inservientia, sanctissime servantur; civibusque, quibus damnorum pensationem ab iis exigere, aut res suas vindicare, non permittitur, publicè præstandum est damnum.

X. UT pacta aut promissa valeant, ipsorum *materia*, aut res utrinque præstandæ, intra paciscentium vires esse debent. Unde ad ea, quæ a nobis volentibus fieri non possunt, quæ dicuntur *impossibilia*, nulla est obligatio. Si quid promissum fuerat, quod postea casu, aut sine paciscentium culpa existit *impossibile*, omnia istâ causâ data, sunt reddenda, aut pensanda. Ubi alterutrius dolus, aut *lata culpa*, in rei *impossibilitate* celanda, aut efficiunda, intervenerit, hic quod interest præstare tenebitur.

Debet etiam pactorum *materia* esse licita; id est, de iis tantum rebus aut operis paciscendum quæ, commerciis aptæ, alienari possunt, quarumque administratio humanæ committitur prudentiæ, neque lege speciatim homini præripitur. Ad ea enim præstanda quæ vel reverentiam Deo debitam, vel alterius jus perfectum, violant, quæve lege prohibentur *speciali*, neque nostræ subjiciuntur potestati, nulla ex pacto nasci potest obligatio.

1. Si igitur paciscentium uterque, rem esse ita illicitam noverat, aut nosse debuerat, nulla erit pacti obligatio: conductori, ante facinus patratum prænitenti, quicquid ex pacto dederat reddendum est. Facinore autem patrato, neque patratori dandum est præmium, neque datum conductor reposcere poterit: ab utroque poenæ gravissimæ expetendæ.

Si post pactum initum, facinoris turpitude, quæ inter paciscendum latuerat, alterutri innotescat; ei, facinore nondum patrato, poenitentiae locus

est: qui conductus est acceptam mercedem reddere tenetur. Neque facinore patrato, mercedem exigere poterit patrator, nisi ipsius ignorantia culpa caruit: si modo ipsi, æquè ac conductori, turpe fuit facinus. Sin autem conductori soli adhærebat turpitudine, patrator rectè mercedem exigit. Humani generis interest, ut nulla sint ex pactis scelerum invitamenta; nullaque in istiusmodi pactis fides.

Sin autem, eo tantum illicita sit rei cujuslibet promissæ præstatio, quod aliquis incautè, et contra viri prudentis officia, res suæ potestati permixtas administravit; rerum contractarum fides adeò sanctè est servanda, ut “quæ fieri non debebant, facta sæpe valeant.”

Quod de re *impossibili* dictum est, tenet de re aut actione aliena, si quis de iis quæ potestati suæ non subjiciuntur pactus fuerit. Qui in istiusmodi pactis, aut promissionibus, dolo usus est, quod interest præstare tenebitur: qui culpa quemvis decepit, illi damnum præstandum.

XI. Qui de re sua quavis aut opera pactus est, non omnem circa eam confestim amisit potestatem; nisi istiusmodi pactum fuit, quod totum rei dominium transtulit, jus alteri constituens *reale* et plenum, omnemve de operis suis in posterum paciscendi, facultatem sibi adimens. Unde, licet pactum jus tantum *personale* constituens antecesserat, tertio cuivis, prioris pacti incio, constitui poterit *jus reale*, contra jus prius personale valiturum. Interveniente verò hujus tertii haud incii dolo, pactum erit irritum. Dolis enim confirmandis, pacto * itidem qualicunque, ad elu-

* *Matth.* xv. 5. *Mark* vii. 11.

denda quævis officia humana, planè excogitato, quum id neutrum contrahentium latere poterat, lex naturalis maxime adversatur. In aliis autem causis, “pactorum, quæ cum eodem ineuntur, priori posterius derogabit.” In pactis autem quæ eadem de re cum diversis conficiuntur, “quæ jura tantum personalia constituunt, iis cedent quæ jura constituunt realia;” si modo abfuerat illius dolus, aut *lata culpa*, ad quem transferendum erat jus reale. In pactis denique uniusmodi quæ cum diversis ineuntur, “qui tempore prior, jure potior.”

XII. PACISCIMUR etiam per legatos et internuncios, sive *mandatarios*. Ubi plena ipsis permissa potestas, neque ulla sunt mandata mutuò declaranda, legatorum potestatem ejusque potestatis fines monstrantia; ad ea obligari censemur, quæ legati pro sua prudentia gesserint: nisi ostendi possit legatos dolosè egisse, aut præmii spe fuisse corruptos; aut pactum adeò manifestè iniquum sit, ut, viro prudente arbitro, doli mali det indicia. Quas leviores, legati culpa, patimur injurias, eæ in ipsum legatum vindicandæ. Potestatis autem legato permissæ finibus apertè declaratis, quod ultra a legato actum fuerit neutiquam obligabit.

CAPUT X.

De SERMOCINANTIUM OFFICIIS.

DOCTRINÆ de contractibus affinis est illa quæ de usu sermonis versatur. Quum cæteris animalibus eo præstent homines, quod non rationis solum, verum et orationis facultate ornantur, qua præcipuè hominum societas continetur, vigentque commercia, atque officia omnia amica; eo Dei donò eximio ita utendum est, ut exigit officii nostri, communisque utilitatis ratio.

Qua de re haud sanè levi, in ipsa naturæ nostræ structura, non desunt divini consilii indicia. Sensu enim cujusque proxime commendatur is sermonis usus, quem communis exigit utilitas. In prima et tenella ætate, proclives sunt pueri ad omnia quæ norunt palam declaranda. Simulationi omni et dissimulationi natura repugnat; donec rerum usu, incommoda non levia sequi observantur simplicem eam et apertam, omnium quæ animo insunt, declarationem, quam proxime et per se essemus comprobaturi. Suadebit quidem recta ratio, communis utilitatis cura, eaque quæ sibi quisque consulit prudentia, ut nonnulla tegamus, taceamus, eumque primum animi impetum cohibeamus: hoc vero stabile consilium, eo tantum utendi sermone, qui cum animi sententia congruit, quique alios non decipiet, non solum animi sensus per se comprobatur, sive de nostris, sive de aliorum moribus judicemus; verum etiam recta ratio,

communisque utilitatis cura, idem ab omnibus postulat.

Quum enim non solum cognitionis nostræ pars magna, aliorum sermonibus innitatur; verum etiam vitæ negotia et consilia, eâ regantur rerum humanarum notitia, quam ex aliorum sermonibus comparamus, etiam eorum qui nullo proprio juris vinculo, animi sui his de rebus sententias, nobiscum communicare tenebantur; non aliter quam servatâ in sermone fide et veritate, hæc vitæ sociæ commoda, omnisque ea jucunditas, quæ ex mutua in aliorum verbis fiducia oritur, conservari potest.

Quæ de sermone sunt dicta, ad alia etiam signa pertinent, quæ ad animi sententias declarandas adhibentur; scripturam, nempe, vel vulgarem, vel hieroglyphicam, aut symbola.

II. SIGNORUM autem, quorum significatio five ex ipsorum *natura*, five ex *instituto* aut consuetudine pendet, * duplex est usus: unus, ubi is qui signis utitur, neutiquam profiteri intelligitur, se animi sui sententiam cum aliis communicaturum; iste verò qui ea signa cernit, pro sua solertia, quædam colligit esse vera, quamvis nihil causæ sit cur credatur, alterum eo animo signa dedisse, ut se rei cujusvis faceret certiozem. Alter signorum usus eam in se habet vim, ut justam det causam colligendi, istum qui signa dederat, eo fecisse animo, ut nobis rem aliquam indicaret: quod et ipso signorum usu, præ se ferre videtur.

In signorum usu prius memorato, nulla propria est obligatio: ne quis enim, sine justa causa, alterum lædat, est obligatio communis. Ubi tamen

* *Vid. Grot. de J. B. et P. l. III. 1. 8.*

justa est lædendi causa, ut in bello justo, nihil prohibet, quo minus his utamur dolis, quæ confilia imperatoria, five *stratagemata* dicuntur. Immo, si nemini noceatur, hoc signorum usu, vel amicissimum fallere licebit.

De altero signorum usu longe aliter statuendum: nullo enim sive inter omnes, sive inter eos qui colloquuntur, præeunte pacto, hic signorum usus, pacti taciti vim in se continet. Qui enim ea alteri dat signa, cum eo recte intelligitur pacisci, se animi sui sententiam, per hæc signa, ei declaraturum, secundum interpretandi modum, vel naturalem, vel usu institutum, nisi subsit causa aliqua utrinque cognita, cur ab eodem deflectat. Si enim nulla istiusmodi subsit pactio, frustra quisquam alterum alloqueretur, frustra alloquenti auscultaret. Atque idem de aliis signis tenendum, sive naturalibus sive institutis, quorum similis est usus.

Hæ igitur de sermone scriptisque leges. I. Prima; "Ubi aliis est jus qualecunque, veras loquentium sententias sciendi, non solum vera sunt quæ dicuntur, verum nihil celanto." Quæ testium in judiciis est causa, eorumque qui artem aliquam totam, aliis tradere sunt polliciti.

2. Altera lex est. "Quamvis aliis nullum sit jus proprium, ubi tamen eos alloquimur, nihil dicendum, quod non animi sententiis congruat, secundum interpretandi modum, qui apud probos et prudentes invaluit." A mendacii igitur crimine non est immunis, qui sermonem ab animi sententia discrepantem profert, quamvis insolita quadam interpretandi ratione, aut per adjectionem quandam in mente suppressam, inter se congruere possint. Permissâ enim artium istiusmodi licentia, omni dolo et fraudi patebit via.

III. Quo plenius cernatur hac in re officium,

hæc sedulò observanda: 1. Signa omnia, verba præcipue et scripta, ea ratione quæ in morem abiit, adhibenda esse, non spectata etymologia, aut antiqua quavis significatione, et inusitata. Verborum formulis, honoris aut urbanitatis causa vulgò usurpatis, nemo decipitur; neque enim ea significare intelliguntur, quæ in aliis rebus adhibita significarent.

2. Si omnibus quorum interest innotuerit, in quibusdam rebus concessam esse fallendi licentiam; neque eum qui decipitur, ubi verum resciverit, de injuria queri solere; quæ in iisdem versantur simulandi, aut dissimulandi artes, omni vitio carent. Quod non solum in rebus ludicris, verum et seriis quibusdam, obtinetur; ubi nos aliorum prudentiæ regendos permisimus; ut medicis, ægroti; imperatori, milites.

3. Quin etiam, si mos inductus fuerit, ut hostes fictis sermonibus se invicem, ubi possunt, decipiant; neque decepti ea de causa querantur, jura gentium humaniora, fuisse ab hoste violata; censeri potest, nova quadam pactione tacita, remissum esse jus illud ortum ex pactione ea tacita, quam in se continet ipsum alloquium. Haud tamen, sine causa gravissima, vir animi candidi et probi, ea arte uti vellet; quum turpitudinis non levis speciem habere videatur.

4. Pactis autem vel foederibus quibusvis hostem decipere, neque unquam receptum fuit, nec recipi debet. Absque foederibus enim, neque conservari possunt mitiores et humaniores belli gerendi rationes; nec maxima hominum sævitia præcaveri; nec denique, sine alterutrius partis internecione, vel miserrima servitute, pax bello mutari potest.

5. Hæc vero, in sermone, verborum obligatio, ut et cæteræ omnes in conventionem tacitam fundatæ,

tempestivè omnes quorum interest præmonendo, tolli potest aut præcaveri.

6. Præter exceptionem vis et metus, antea memoratam, aliam dandam volunt nonnulli, hinc ortam, quod nonnunquam non alia ratione quam mendacio, a viris innocentibus et optimis, aut a populo fortè universo, averti possunt mala gravissima. Qualiscunque sit hujus exceptionis vis, patet eam non huic loco soli convenire, quum in aliis fere cunctis legibus, quæ dicuntur speciales, ut postea † docebitur, ei itidem sit locus.

7. Ubi insidioso et maligno consilio, explorantur hominis cujusquam de certa re sententiæ, easque captiosis quæstionibus eliciunt inimici, nullo suo utentes jure; ubi et ipsum silentium totam rem aperiret, et malis gravioribus causam præberet; si quidem homini occurrat istiusmodi responsio, quæ viris probis, nullo præjudicio aut affectu pravo in ea interpretanda occæcatis, veram indicaret sententiam, quæ tamen responsio aliud longe insidiosis hisce significare videbitur; eâ licebit viro bono uti, quamvis inimicos ea ratione deceptum iri prævideat.

8. Quum fides in omni sermone conservata, tantam hominum vitæ afferat utilitatem, haud levioribus de causis, quales sæpe occurrunt, mendacio uti licebit: veluti ad iratos demulcendos, mœstos consolandos, aut levius aliquod commodum consequendum, aut malum, minimè gravissimum, effugiendum. Alia enim ratione, verâ nimirum et simplici, istiusmodi bona comparari, eaque mala vel averti, vel fortiter ferri, plerumque possunt. Atque licet semel prosperè cedere potest

mendacium, quum nondum innotuit, nos in istiusmodi causis nulla sermonis religione teneri; ubi tamen hoc palam factum est, passimque vagatur hæc mentiendi licentia, nemini ulla erit auctoritas, omnisque tolletur fiducia. Haftenus de fide in verbis servanda.

IV. ALIA autem sunt sermonis sanctissima officia. Illud imprimis, ut quisque sermone aliis prodesse studeat, verâ virtute laudanda et fovenda, vanisque hominum de fœlicitate, et vitæ prosperitate, opinionibus et somniis corrigendis: utque docendo, monendo, hortando, consolando, quandoque et objurgando, benefaciendi amicam exerceat voluntatem. Inter quæ officia sunt hæc honestissima, aversos componere amicos, inimicitias præcavere, et dissidentes inter sese conciliare. Neque quicquam cautiùs vitabit vir bonus, quam alterius cuiusquam famam lædere. Immo non solum a falsis abstinebit criminibus; verum, ubi nulla major utilitas, aut innocentium ne a recto tramite seducantur cura, contrarium exegerit, arcana aliorum celabit vitia. Famâ enim amisâ, difficilius ad meliorem revocantur frugem, quorum vita vitiis est mendosa: et quo plures vitiis conspiciantur cooperti, eo aliorum flagitia fiunt impudentiora.

Observarunt grammatici, plurima rerum nomina, præter rem primario loco denotatam, adsignificare etiam loquentis affectus: inde fit ut res plurimæ triplici notentur nomine; uno medio, rem nudam exhibente; altero, loquentis etiam delectationem, amorem et cupidinem, notante; tertio denique, contrarios odii et offensionis motus. Hinc constabit, quamvis nullum sit Dei aut naturæ opus viri boni cognitione et sermone indignum, magna tamen in ipso sermone prodi posse animi

vitia, ubi de hominum agitur vitiis et libidinibus; quum scil. adhibentur voces quæ loquentis indolem flagitiosam produnt, atque in audientium animis, similes incendunt libidines. Hic vero est sermo obscœnus et detestandus.

CAPUT XI.

De JUREJURANDO et VOTIS.

AD hominum pacta, promissa, et testimonia de rebus gravioribus confirmanda, accedit jusjurandum. Est autem jusjurandum “actus religiosus” quo ad rem dubiam confirmandam, Deus testis “et vindex invocatur.” Tanta quidem est in omni pacto et sermone, viri boni fides, ut eum jurejurando adstringere non sit opus, apud eos quibus est notus: sed ubi res aguntur eorum, quibus viri probitas non est perspecta; illius et promissa et testimonia jurejurando sunt confirmanda; quum in jurejurando nulla insit in Deum impietas, sed potius pietas. Qui enim religiose jurat, Dei omnia intuentis, et regentis, providentiam simul et justitiam agnoscit.

Quum autem apud omnes gentes semper invaluit hæc persuasio, justa Dei providentia mundum administrari, et improbis supplicia irrogari; Dei testis et vindicis invocatio, sensum officii hominum animis altius infigit, eosque pœnarum metu a

fraude deterret. Neque enim censendum est, ea invocatione Deum magis attentum fieri, aut acriorem perfidiæ vindicem; aut consensu nostro novum puniendi jus illi tributum. Longè quidem gravius est perfidiæ scelus, ubi quis promissum aut pactum juratum violaverit; aut alios testimonio juratus deceperit.

De re leviori jurare, aut nulla de causa, omnino impium est: quum numinis reverentiam, quæ bonis debet esse perpetua, imminuat, summæque majestatis contemptum prodat. Ubi autem crebra in civitate sunt perjuria, eorum crimine premuntur et rectores, si jusjurandum levibus de causis, et quum minime est necessarium, sæpius exigatur: aut ubi de eo præstando quod a juratis postulamus, jurejurando caveri nequit; vel quia res ipsa fieri non poterit, vel quia juratis nonnunquam illicita videbitur: aut si exigatur ubi gravia sunt perjurii invitamenta, una cum spe homines impunè fallendi. Pessime etiam de religione merentur, qui gravem aliquam et solennem verborum formulam, ad animos hominum religionis sensu percellendos idoneam, in jurejurando non adhibent.

II. QUAMVIS in jurejurando, frustra invocetur aliquid divina potestate destitutum, tanquam testis et vindex; sunt tamen jurandi formulæ quædam, non quidem satis commodæ, at haud plane illicitæ, ubi Dei nomine non adhibito, qui jurat, sibi suisque aut rei alicui sibi caræ admodum aut necessariæ, dira quædam a Deo precari intelligitur, aut ubi Deus ipse, per metonymiam invocatur.

Frustra autem adigeretur aliquis ad jurandum, per eum quem neque divina potestate præditum, neque exercere in homines imperium credit. Sunt tamen Dei veri descriptiones omnibus communes,

quibus utendum erit, quum a pluribus diversa de Deo sentientibus, exigendum est jusjurandum.

In jurejurando, ut de pactis dictum, is rite censetur jurasse, atque perjurii pœnis, si fidem fefellerit, esse obnoxius, qui jurandi animum præ se ferens, ea quæ a jurantibus solent, signa adhibuit.

Quamvis jusjurandum una cum promisso aut testimonio, in eadem sententia includi possit, est tamen jusjurandum actus ab omni pacto aut narratione diversus; Dei nempe testis et vindicis invocatio, si quid contra officium egerimus. Unde patet, hominum officia jurejurando neutiquam immutari; novamve quod ad *materiam* attinet, obligationem constitui; nec promissum pactumve justa de causa irritum, raturum fieri, aut justam excludi exceptionem; nec *conditionalia* mutari in *absoluta*; nec raturum fieri quod contra jus alterius perfectum, aut de re aliena, potestati nostræ non commissa, factum est; neque quod pietatem Deo debitam violat, legesve definitas, quas vocant *speciales*, certas actiones omnino prohibentes, et paciscendi de iis omnem nobis adimenes potestatem. In rebus vero nostræ potestati permissis, ut simplici pacto, sic multo sanctiùs eo quod jurejurando confirmatum est, obligamur; etiam ubi temere, et contra prudentiæ et humanitatis officia, jurati promissimus: nisi paciscentium intervenerit dolus, ad eludenda officia quædam humaniora.

III. SINE acceptione autem, nulla erit promissionis obligatio; quin et iste cui promissum est, de suo jure cedere, et promissorem liberare potest. Quod fiet etiam, tempestive declarato ejus dissensu, cujus consensus priùs erat necessarius, quam possit vel is qui promisit se ad rem quamlibet præstandam adstringere, vel alter rem oblatam accipere.

Ubi jusjurandum quisquam suo jure a nobis exigit, verborumque formulam præscribit; si de ipsius sensu constet, eo sensu nobis est jurandum; si ex animi sententia fieri possit: sin minus, a jurejurando est abstinendum. Neque delegati, qui aliorum nomine, eorum forte qui summo imperio præsunt, jusjurandum exigunt, formulam præscriptam interpretandi jus habent.

Jusjurandum, pro vario usu, est vel *promissorium* quod vocant, vel *assertorium*. Hoc, judice exigente, dicitur *necessarium*; et litigantium alterutro, coram judice, alteri id deferente, dicitur *judiciale*. Si extra judicium sponte juretur, dicitur jusjurandum *voluntarium*. Quod in actionibus *criminibus*, ad probationem imperfectam refellendam exigitur, dicitur *purgatorium*.

Ubi autem de capite agitur aut fama, quum tanta sit ad pejerandum invitamenta; minime commoda videtur aut justa quæstionis exercendæ ratio, jusjurandum exigere purgatorium. Hac enim ratione absolventur perjuri et scelerati; convincuntur illi soli, quibus tanta est pietas, ut ne vel ad famam aut vitam tuendam, se perjurio sint adstricturi: quos, viro bono satius videbitur, incerti criminis (cujus homines tali indole præditos, mox serio plerumque poenitet,) poenas effugere, quam ut sua ipsorum pietate teneantur.

IV. VOTUM est "promissio religiosa qua ipsi Deo, ad certas res aut operas præstandas, nos adstringimus." In votis, non intelligitur jus ad homines esse translatum, nisi et pactum intercesserit.

Votorum unicus est usus, ut Deum sanctissimum, justissimum, omniaque intuentem verentibus, pia omnia et honesta agendi consilia fiant constantiora; eoque magis officium deferere ve-

reamur, ne nosmet etiam atroci perjurii crimine implicemus.

Quum autem sine illius consensu cui promissum est, nulla sit promissi obligatio, constetque Deum opt. max. quæ quisquam contra officium quodvis, temerè, incautè, aut timidè, promiserat, accipere nolle; quumque homines incautos, meticulosos, iracundos, aut superstitiosos insidiosè captare; aut contra communem utilitatem, aut humanitatem; certis hominum ordinibus favere, et in eorum opibus augendis, se procuratorem ostendere vasum, omnia undique corradentem, Deo minimè sit dignum; hinc satis efficitur votum non obligare, ad ea facienda aut præstanda, quæ non piè et humaniter, citra votum fieri poterant aut præstari. Multo minus valent vota, quæ ex odio, invidia, aut ira injusta aut nimia; aut contra cujuslibet jus perfectum, aut ipsa æquitatis et humanitatis officia, suscipiuntur. Neque igitur nova obligationis *materia*, per vota constitui poterit.

C A P U T XII.

De RERUM PRETIO.

QUO facilius res et operæ inter homines permutari possint, earum *pretia* sunt æstimanda. Nemo enim res insignis et diuturni usus aut voluptatis,

mutare velit iis, quarum exigua est utilitas aut voluptas: neque res quæ multo parantur labore, rebus parabilibus.

Rei cujuscvis pretium huic nititur fundamento, quod res ipsa ad usum aliquem aut voluptatem ministrandam est apta; absque hoc, nullum erit pretium. Hoc autem posito, rerum pretia majora erunt, prout magis iis homines indigent, ipsæque res difficilius parantur. *Indigentia* erit major, pro ambientium numero, et majore rerum necessitate, aut usu gratiore. Acquirendi *difficultas* ex plurimis oritur causis; nempe ex ipsius materiæ penuria; ex acquirendi labore; ex casibus iis qui proventum aliquando faciunt minus uberem; ex ingenii rarioris elegantia, quæ in artibus quibusdam exigitur; ex artificum dignitate, eorumque honestiore et lautiore, pro nostratium moribus, vivendi conditione; hujus enim sumptum suppeditare debent artificiorum pretia.

Rerum autem utilissimarum sæpe nullum, sæpe exiguum est pretium. Ubi enim earum tanta est copia, ut ubique nullo fere labore reperiantur, nullum erit pretium: ubi labore facili et minime artificioso comparantur, exiguum. Pro insigni enim Dei bonitate, quæ res sunt utilissimæ, et maxime necessariæ, illæ copiosæ sunt et parabiles.

Rebus quibusdam utilissimis, nullum est pretium, quia sunt sua natura communes; aliis, quia in commercia non aliter veniunt, quam tanquam aliarum rerum appendices, quarum pretia quidem augere possunt, non vero ipsæ per se æstimari; aliis denique, quia lege, vel naturali vel positiva, prohibetur earum emptio venditio. cujusmodi sunt res sacræ, munera item, aut officia, aut jura sacra; eaque stipendia, quibus alendi sunt viri, his officiis obeundis destinati; aut quæ illo-

rum fidei committuntur, ut sint eleemosynarum materies. Horum emptio venditio, ex nota fatis historia, *simonia* nomen est consecuta.

II. QUUM vero sæpe incidere soleat, ut mihi suppetat quarundam rerum, ultra meos usus, copia, desint autem aliæ, quarum est apud alium copia, iste vero nulla re mea indigeat: quumque ego rem mihi non necessariam, pro re alterius mutare velim, mea tamen alterius rem pretio longe superet; nec tamen, sine gravi dispendio, in partes secari possit: ad commercia expediunda, constituendum est pretium aliquod *eminens*: id est, res quædam, aliarum rerum omnium mensura, ad quam earum pretia exigantur, est constituenda; cujus tanta sit oportet indigentia, ut quisque res suas cum ea mutare velit, quoniam ejus ope res quasvis sibi comparare potest. Etenim ejus rei, ob id ipsum quod aliarum sit mensura, existet maxima indigentia.

Huic rei, quæ aliarum sit mensura, hæc debent esse qualitates; inprimis, ut sit pretiosa, ita ut ejus pondus exiguum, et ad portandum facile, majorem aliarum rerum molem, æstimatione æquet. 2. Ut sit aliquid stabile, neque sua sponte brevi perituum, neque multum usu deterendum. 3. Ut sine dispendio quasvis admittat divisiones. Ea verò omnia, solis metallis rarioribus, auro nempe, et argento conveniunt; quæ igitur omnis pretii mensuræ, apud gentes cultiores, sunt constituta.

III. AD præcavendam vero omnem in laminis accurate dividendis molestiam, atque ut cautum sit de metallorum puritate, inventi sunt *nummi*; quorum excudendi potestate, viris fidis commissâ, et de metalli puri et non adulterati, quod singulis nummis inest, justo pondere cautum erit; et quæ-

vis, de qua conventum est, summa, sine molestia persolvi poterit.

Vera metallorum, quin et nummorum, atque rerum ferè omnium æstimatio, pro majore eorum copia, imminuitur, pro minore augetur. Res per se ad vitam necessariæ, pretia retinent stabiliora; quæ tamen, pro majore aut minore anni cujusque ubertate, non parum immutantur. Ad stipendia igitur perpetua, aut redditus certos constituendos, quibus homines semper in eadem vitæ conditione ali possint, certæ earum rerum mensuræ, quæ simplici hominum labore non artificioso comparantur, sunt potius definiendæ; qualia sunt frumentum, quæque alia simpliciiori victui aut cultui inserviunt.

IV. IN civitate cui sunt cum vicinis commercia, nullo imperantium decreto immutari possunt vera nummorum pretia, earumve æstimatio pro ratione quam ad merces habent. Non enim nummorum nomina apud nos legitima curant exteri, metallorum puriorum tantummodo spectantes quantitates; iis igitur mercium pretia respondebunt. Veruntamen, post nummorum nomina lege constituta, multorumque cum multis res rationesque contractas, et pactiones, de pecuniæ his nominibus definitæ summis numerandis; nummorum pretio lege nova aucto, fraudantur creditores; et imminuto, fraudantur debitores.

Quin etiam eveniet, ut metallorum inter se æstimatio nonnunquam immutetur, si aut alterutrius, tantum major solito effodiatur copia; aut si alterutrius, tantum, magnus sit in vitæ cultu et ornatu usus; aut si magna ejusdem vis exportetur. Et nisi in eadem ratione immutentur nummorum pretia legitima, exportabuntur nummi, quibus; pro vera metalli æstimatione, justo minus imponitur pre-

tium, et invehentur illi quibus nimium; non sine gravi civitatis incommodo.

Sicubi pro hujusmodi nummis, fiant alii ex metallis vilioribus; quod dignitate deest pondere pensandum; aut secus, cessabunt cum exteris commercia. Quæ nummorum vice funguntur chirographa, aut tesseræ, eam vim ideo tantum obtinent, quod de veris nummis solvendis idoneam faciant fidem.

C A P U T XIII.

De variis CONTRACTUUM GENERIBUS post
Pretia Rerum constituta.

DIVIDUNTUR contractus in *beneficos* et *onerofos*. Benefici, ubi intelligitur, contrahentium alteri commodum aliquod gratis afferri: onerosi, ubi utriusque pariter spectatur utilitas, atque hoc agere profitentur paciscentes, ut res vel operæ pretio æquales mutuo transferantur.

Beneficorum tria sunt genera decantata, *mandatum*, *commodatum*, et *depositum*; quibus accenseri potest *mutuum gratuitum*.

Mandatum est "contractus ubi quis alterius "negotia sibi commissa, gratis obeunda suscipit." In quo si rei expediundæ ratio fuerit præscripta, eam observare tenetur *mandatarius*; aut suo periculo ab eadem discessum erit. Si vero negotium

ipſius prudentiæ permiſſum fuit; non perfectæ obligationi aut officio defuiſſe cenſebitur, ſi eam adhibuit diligentiam, quam iſtiusmodi negotiis, et ſuis, adhibere ſolent viri probi et diligentes. Neque ad damnum culpâ quavis leviffima datum præſtandum tenebitur; niſi vel ſummam pollicitus fuerat diligentiam; eamve plane exigat negotii natura; aut ultro ſe obtruſerat, ubi aptiorum aderat copia.

De omni verò contractu benefico tenendum, eum qui in alterum contulit beneficium, non graviorem ſubire obligationem, quam vel diſertè ſuſcepit, vel ſuſcipiendam plane monuit ipſa res: Eum autem in quem confertur beneficium, pro gratiæ referendæ officio, ad ſummam adſtringi diligentiam, atque ad omne damnum culpa datum præſtandum; ne quem ſuæ beneficentiæ poeniteat.

II. *Commodatum* eſt “ contractus quo quis rei “ ſuæ uſum alteri gratis concedit.” Tenetur *Commodatarius*. 1. Ad ſummam diligentiam, et damnum vel leviffimâ culpa datum præſtandum. 2. Ad omnem etiam caſum, cui res commodata apud dominum non fuiſſet obnoxia, præſtandum; niſi commodator humaniter de jure ſuo ceſſerit. 3. Neque alium recte capit ejusdem uſum quam qui eſt conceſſus. 4. Exaſto deinde tempore, reddenda eſt res ſalva, neque magis detrita, quam uſu conceſſo voluiſſe cenſendus eſt commodator. 5. Humanitas etiam juberet, ante tempus præſtitutum rem domino magis ea indigenti reddere, aut damnum ex eo quod non reddatur ortum præſtare.

Tenetur contra *commodator*, ſumptus omnes in rem ſuam factos commodatario præſtare, præter eos qui ad rei habilis uſum ſunt plerumque neceſ-

farii; aut saltem persolvere quantum res sua sibi facta est utilior, et ipse ideo locupletior. A commodato distinguitur *mutuum gratuitum*, quod hoc in rebus constituatur *fungibilibus*, quæ non in specie sed in genere redduntur: i. e. in æqualibus mensuris, ponderibus, aut quantitatibus.

III. *Depositum*, quod est mandati genus, est "contractus quo quis rem alienam, a domino commissam gratis custodiendam suscipit." *Depositarius* ad mediam viri prudentis diligentiam tenetur, et ad damnum lata culpa datum, præstandum. 2. Neque re deposita, sine domini consensu, uti licet. 3. Eam domino reposcenti debet reddere, nisi ad facinus aliquod patrandum reposcat, quod depositarius jure suo per vim prohibere potest. 4. Depositarius ab omni sumptu et impensis in re custodienda prudenter erogatis, immunis est servandus.

In his contractibus, ut etiam in tutela et negotiis gestis, ad illud consequendum quod primo et præcipue spectabatur, datæ erant *actiones directæ*; ut contra mandatarium, ad res rationesque reddendas; contra commodatarium et depositarium, ad res reddendas. His autem dabantur *actiones contrariæ*, ut damna sibi et sumptus præstentur.

IV. IN contractibus onerosis, profitentur contrahentes, se res *corporales*, aut *incorporales* quæ dicuntur, sive jura, mutuo transferre æstimatione æquales. Atque idcirco inter bonos nihil simulandum aut dissimulandum: omnes mercium aut rerum *qualitates æstimabiles*, earumve defectus et vitia sunt declaranda: et ubi temere ab æqualitate recessum est, minus habenti quod deest, viri prudentis arbitrio supplendum; idque jure per-

fecto iste exigere potest. Quamvis, ne fatigentur prætores, nisi ob injurias graviores non dantur in foro actiones.

A contractibus onerosis, eo fecernitur *donatio reciproca*, quod in hac rerum datarum non spectetur æqualitas.

Ex dictis de pretio constat, in mercium pretiis æstimandis, habendam esse rationem non solum pecuniæ in iis emendis, apportandi, custodiendis, erogatæ, atque usuræ cessantis; verum et laboris ab ipso mercatore impensi; cujus pretium pro hominum istiusmodi conditione honestiore est æstimandum, et mercibus imponendum. Hoc vero laboris pretium et curæ, est vulgaris et quotidiani mercatorum lucri fundamentum. Quumque insuper merces in vectæ aut exportatæ variis sint periculis obnoxie, ad ea præstanda, mercium servatarum pretium, pro periculorum ratione, non injuriâ augetur. Quumque etiam damnis obnoxii sint mercatores, ex eo quod, mercium, quarum copiam invexerant, pretium, insperata apud alios copia imminuatur; ad hæc etiam præstanda, lucrum justum sibi captant ex mercibus copiosius convectis, quum insperatâ earundem apud alios penuria pretium augetur.

V. CONTRACTUUM onerosorum hæc sunt genera. 1. *Permutatio*, quum res re mutatur. 2. *Emptio venditio*, quum "res pecunia mutatur." Hujus forma simplicissima est cum merces traduntur, pecuniâ soluta. Si vero de mercibus ad certum diem tradendis conveniat, pretiò vel soluto, vel de eo solvendo cautione data, quæ venditori idonea videtur; ante diem, merces venditoris periculo manent; post diem, si nulla tradendi fuerat in ipso mora, in depositarii loco erit

venditor; ut et ab initio fuisset si ab initio merces obtulisset paratas.

Emptioni venditioni plura adjici solent pacta aut leges; *addictio* scil. *in diem*, ubi pretii in diem differtur solutio; ante quem licet aut emptori, aut venditori, meliorem accipere conditionem: quæ si non offeratur, obligabit contractus. Adjicitur etiam *lex commissoria*, ut si pretium ante statum diem solutum non fuerit, pactum sit irritum. Lex item *retractus*, sive redemptionis, satis nota. Jus denique *protimesios*, ut si emptor rem rursum vendere voluerit, prior dominus pretium æquale soluturus, cæteris emptoribus præferatur. Quæ res *auetione*, aut *sub hasta* venduntur, plurimò licitanti cedunt.

Venduntur aliquando non res certæ, sed earum spes incertæ. Quibus contractibus non deerit æqualitas, in omni contractu oneroso conservanda, si verum rei ipsius pretium, ea ratione spei pretium superet, quâ metus pretii frustra perituri, spem superat rei consequendæ.

VI. *LOCATIO conductio* est “ contractus, in quo pro certa mercede, rei nostræ usus aut “ opera alteri addicitur.” Locator rem usui idoneam præstare tenetur et conservare: conductor, ea uti, ut rebus similibus et suis solent viri probi; et quicquid sua culpa lata periit præstare. Ubi nullâ conductoris culpa, res locata periit; non ulterius solvenda erit merces. Aut si casu imminuatur usus, eadem ratione imminuenda est merces. Ubi rei proventus est incertus; ut uberior conductoris lucro, ita malignior istius damno cedit: exceptis casibus rarioribus et calamitosiss, quorum aleam conductorem suscepisse non putandum; quales sunt, bella, diluvia, pestilentia.

Qui opus faciundum conduxit, traditâ sibi materia aliena; ad eam diligentiam tenetur, quam viri probi adhibere solent; et ad damnum lata culpa datum præstandum. Qui ad certum aliquod opus brevi peragendum, conductus est; mercedem exigere nequit, si quo casu ab opere peragendo impediatur. Qui vero continuam alicujus operam conduxit, videtur breviorum morborum operas impredientium, quibus etiam robustiores obnoxii sunt, pericula subire; ita ut nihil ea de causa pensioni detrahere possit.

VII. MUTUUM est “ contractus, ubi datur
“ alicui res *fungibilis*, ea lege, ut tempore con-
“ vento reddendæ sint æquales rerum similium
“ quantitates.” Si non sit gratuitum, danda etiam est usura. Res maxime *fungibiles* sunt nummi.

Quamvis autem nummi non sunt per se frugiferi, neque aliæ fere res fungibiles; nummis tamen emi possunt res frugiferæ, eorumque ope in commerciis lucrum potest esse multo uberius: fœnoris igitur aliquid, pro lucri hujus ratione, ob pecuniam mutuo datam, exigere minime est iniquum. Neque in civitatibus ubi vigent commercia, sine gravi incommodo prohiberi possunt istiusmodi pacta; licet in agricolarum republica populari, qualis Hebræorum fuit, non sint necessaria.

Fœnoris æqui mensura major erit aut minor, prout minor est aut major nummorum qui in commerciis exercendis locantur copia. Quum major est, atque ideo apud nostros carius emuntur merces exportandæ, minus ex data quavis summa lucrum orietur; minus igitur debet esse fœnus: ubi minor est pecuniæ copia, viliusque ideo emuntur merces exportandæ; ex data qua-

vis summa majus orietur lucrum; majus igitur persolvi poterit *scenus*. Horum omnium, in legibus civilibus *scenus* definientibus, ratio habenda; neque aliter vim poterunt obtinere.

In *societatis* contractu, jura et obligationes ex sociorum conventionem et arithmeticonum regulis notissimis innotescunt.

VIII. DIXIMUS jam antea, non omnes contractus quibus aleæ aliquid inest, inæqualitatis nomine damnandos. Immo istiusmodi quidam sunt omnino probandi, et hominum societati utilissimi; præcipue qui de naufragii, latrocinii, aut incendii periculis avertendis aut præstandis fiunt. Per hos enim strenuis plurimis et gnavis salva conservatur fors, quæ aliter periisset. Continent hi contractus publici, societatis magnæ de damnis communicandis initæ, vim humanam et salutarem: ex mercedibus enim, ab iis solutis quorum salvæ sunt merces, præstantur minus foeliciam damna.

Neque reprehendendum, si plures, rem collatâ pecunia, animi causâ emptam, fortium arbitrio permittant: si modo nemo tantam his periculis objecerit facultatum suarum partem, ut ejus jacturâ, sibi aut suis, vitæ præsidia aut ornamenta præripiantur.

Idem de sponfionibus, et variis ludorum generibus statuendum. Neque sunt hæc ideo vituperanda quod aleam contineant; neque sunt omnia iniqua. At primo, nihil viro bono et prudente est indignius, quam, nulla premente necessitate, res sibi et suis necessarias aut utiles, incertæ subijcere aleæ; aut lucrum ex aliorum temeritate, immerito sibi captare. Improbandi sunt igitur istiusmodi contractus, nisi in rebus versentur levioribus, quas locupletioribus animi causa projicere

licet. Quin etiam, nihil a viro bono alienus quam se totum rebus ludicris dare, iisve multum temporis impendere; aut ita nugis se assuescere, ut ad seria minus habilis minusve propensus redatur.

Quod attinet ad istiusmodi contractus celebriores quibus alea inest, quibusque plures res suas implicare solent; quum in communem utilitatem nihil conferant, paucos tantum temerè ex plurium dispendiis locupletantes; quumque ad eos ineundos proclives admodum sint homines, pro opinione vana quam de sua felicitàte fovere solent; legibus civilibus omnino sunt coercendi: ne opes, quæ in opificiis aut mercatura occupatæ, rei publicæ prodesse, inutiliter ad hæc parum honesta, et fraudibus innumeris obnoxia, convertantur; aut infociabilis, stolidi, et ignava foveatur avaritia.

IX. AD contractus firmandos accedunt *fidejussiones* et *pignora*. Fidejussor is est qui subsidiariam subit obligationem debiti præstandi, si ipse debitor solvere detrectaverit, aut non sit solvendo. Quumque creditor illi magis quam ipsi debitori sæpe fidat; non minus sancti illius est obligatio. Neque ullæ subterfugendi artes fidejussori sunt licitæ, quæ non fuissent, si sua ipsius causa debitum contraxisset: neque recte quidem solutionem differt, nisi fraudulenta existat, inter creditorem et debitorem, contra se collusio.

Potest fidejussor vel pignore dato, vel jurejurando firmitus adstringi quam ipse debitor: ast prout est fidejussor, neque re, neque loco, tempore, aut causa, plus debere potest. *Ordinis* beneficium recte exigit fidejussor, ut prius nempe debitor excutiat, quam ipse appellatur; et be-

neficiū *divisionis*, ubi plures fuere fidejussores ; nisi hisce renunciaverit.

Qui in causa *criminali* subsidiariam subeunt obligationem, *vades* dicuntur. Ad pœnas vero corporales subeundas vix recte admittuntur, nisi sceleris fuerant fautores. Jure tamen ad pecuniam, multæ nomine, præstandam teneri possunt.

De pignore jam diximus * quædam, et de hypotheca : ubi oppignorata est res fructuosa, a mercede aut sorte deducendi sunt fructus ; neque justa est in pignoribus *lex commissoriam*, nisi quod ex pignoris distracti pretio superest debito soluto, debitori reddatur. Custodiendum est pignus ea diligentia media, qua res suas custodit bonus paterfamilias ; quum utriusque partis hac in re spectetur utilitas. A pignore differt *hypotheca*, quod hæc, re non tradita, sed debito solvendo subjectâ, constituitur. In utroque est jus reale, cui cedunt et priora jura personalia.

* *Cap. VIII. 4. hujus libri.*

CAPUT XIV.

DE OBLIGATIONIBUS quasi ex CONTRACTU
ortis.

HAS præter obligationes et jura, sunt et alia, quæ nascuntur ex facto aliquo licito ejus adversus quem valent. De iis quæ ex facto illicito oriuntur, in capite sequente agendum. Ex factis licitis jura orta fundantur vel in ipso dominii jure, vel in manifesta societatis amicæ conservandæ ratione. Quæ hujusmodi juri respondent obligationes, ne actionum multiplicarentur formulæ, eas ex contractu ortas fingunt jureconsulti. Sunt vero a pactis *tacitis* diversi, quod in tacitis ex facto quodam consensus vere indicari intelligitur; in his vero, propter manifestam rei æquitatem fingitur. In illis, denuntiatione contraria, præcaveri potest quæ ex solo consensu aliàs oriretur obligatio: in his neutiquam; quippe in aliâ fundata causâ æquissima, neque ab illius qui obligatur consensu pendens.

Obligationum quæ *quasi ex contractu* oriuntur, duo sunt genera; alterum earum quæ hinc oriuntur, quod quispiam rebus alienis, aut alteri quocunque modo obligatis, sine contractu se immiscuerit: alterum, quum quisquam aliquod sibi commodum, alteri nec donanti nec consentienti damnosum aut sumptuosum, derivaverit. Ad priorem classem refertur ejus obligatio qui sine vi aut dolo rem possidet alienam, ut eam cum fruc-

tibus reddat. Huc etiam refertur et ejus qui *negotium utile gesserat*, res alterius, vel absentis et nescii, vel ob rationis et prudentiæ idoneæ defectum, consentire non valentis, tractando: qui scilicet: tenetur ad rationes et res ipsas cum emolumentis reddendas. Quod spectatur in negotiorum gestorum et tutelæ *actionibus directis*.

Ad hanc etiam refertur classem hæredis testamento instituti obligatio, defuncti creditores et legatarios respiciens; quæ nempe oritur ex hæreditatis additione. Omnia enim defuncti bona, æri alieno dissolvendo, et omni, quod quisquam jure suo pleno postulare potest, præstando subjiciuntur. Qui hæreditatem adit, unicam unde ea præstari possunt materiam, ea omnia, quousque sufficiunt bona hæreditaria, deductis impensis in iis tractandis, præstare tenetur. Justum autem est *inventarii* beneficium; ne ultra hæreditatem hæres obligetur. Neque, ad hæc jura explicanda, opus est hæredem fingere eandem esse cum defuncto personam.

II. QUOD ad alteram attinet classem, ubi scilicet: quis aliquam utilitatem, alteri nec donanti, nec gratis damnum perferre volenti damnosam, sibi adscivit: ad eam referuntur ejus obligationes, cujus absentis et inscii, aut, ob rationis et prudentiæ necessariæ defectum, consentire non valentis, *negotia sunt utiliter gesta*, aut res administratæ; ut eum qui negotia gesserat, aut tutorem, indemnem præstat, et labores omnes utiles compenset, eorumque contractus, bona fide, ipsius nomine initos, confirmet. Huc spectant negotiorum gestorum, et tutelæ *actiones contrariæ*. Impensarum etiam, quæ in pupillis alendis, educandis, aut arte quavis imbuendis, prudenter factæ sunt, eadem est ratio.

Quæ quidem in liberis suis alendis erogarunt parentes non egeni, ex communi parentum affectione, donandi animo erogasse censentur, ubi contrariæ voluntatis nulla fuit significatio. Quin et tenentur parentes, pro sua conditione, liberis necessaria præbere vitæ præsidia, et ornamenta; et quod ex bonis superest iis potissimum relinquere. Premente vero egestate, aut si cui forte ex liberis aliunde suppetant facultates, non iniquum foret parentem liberos ad calculos vocare, ut sibi persolvantur quæ erogaverit; sive ad ipsum in senectute alendum, sive ut cæteros liberos eo melius alere possit.

III. Si quis verò alienum aluerit inopem, id gratis factum fuisse non temerè, est judicandum: immo potius eo jus esse constitutum in alumnum, ut omnia in ejus utilitatem prudenter erogata, ipsius laboribus compensentur; haud vero ea quæ ad familiæ altoris ornatum pertinebant. Quumque insuper, quæ in prima alumnorum ætate erogata sunt omnino perirent, si immaturi obirent alumni; amplius aliquid exigere poterunt altores, pro hujus periculi ratione: quo jure ipsis concessio, hæc humanitatis officia alacrius suscipient. Decrescit vero post primos alumni cujusque annos hoc periculum, atque primas tantum impensas graviore scœnore onerare potest. Est igitur alumnus inops in causa debitoris, nullo suo crimine obærat, a quo exigi sæpe possunt operæ, donec per eas dissolvatur æs alienum; qui tamen omnia alia retinet hominum jura: et simul ac vel laboribus suis, (quorum sibi utilissimos et maxime quæstuosos, ad viri probi arbitrium, ipsi est eligendi jus,) vel amicorum liberalitate, debitum fuerit solutum, tollitur omne altoris jus. Ratione vero subducta pateret, neminem esse alumnum,

sit modo ei mens sana et corpus sanum, qui ante annum trigesimum, laboribus suis, omnia quæ altori debuit, præstare non posset: neque ex hac causa recte oriri posse servitutem hæreditariam, quamvis altori, pro periculi ratione, in modum fœnoris nautici, amplius esset solvendum: quod tamen exigere haud sineret humanitas, ab iis qui gravi aliqua præmuntur necessitate; nulla autem gravior esse potest quam infantis inopis, omni parentum auxilio destituti *.

Ad hanc etiam refertur classem ejus obligatio, qui favore necessitatis usus, alteri damnum dedit; qua de re postea erit agendum: atque ejus qui indebitum accepit tanquam debitum; aut aliquid ex pacto quovis aut promisso, cui legitima opponi poterat exceptio; aut ob rem aut operam, a se præstandam, quam non præstitit.

Quum res plurium communis, unius opera aut impensis est conservata aut exulta; cæterorum erga hunc obligatio ad posteriorem hanc classem, hujus erga cæteros, ad priorem est referenda.

Obligationes alium tenentes ab eo qui contraxerat, sunt veri contractus, ubi alterius mandato aut jussu res contractæ sunt: sin secus, sunt in causa negotiorum gestorum.

* *Vid Carmichael. supplem. IV. ad Puffendor-
fium De officio Hominis et Civis p. 281. ejusque
annotationes ad lib. II. cap. 4.*

CAPUT XV.

JURA EX DAMNO dato, atque ex aliorum IN-
JURIIS orta. JURA BELLII.

EX iis quæ sæpius sunt dicta constabit, teneri quemque damnum, alteri non consentienti, a se datum præstare. Incidunt autem causæ, in quibus vir optimus ea agere possit, et debeat, quæ aliis damno erunt: ubi scil. aut res suæ longe pretiosiores conservari, aut mala graviora, sibi suisque imminetia, aliter averti nequeant, quam ea agendo quæ aliis levia quædam damna sunt allatura. Suo forte jure ea aget vir bonus, suscepto tamen hoc onere, damni omnis, sui aut suorum causa aliis dati, pensandi: quum et communis utilitatis et juris æqui ratio hoc exigat, ne quis ob suam utilitatem aliorum immerentium imminuat utilitates; aut si quid istiusmodi necessario factum fuerit, ut ubi primum fieri potest damnum resarciatur.

Quod et de damno injuriâ magis est manifestum. Conservari enim nequiret hominum conjunctio et societas, nisi necessaria cuique foret damni abs se injuriâ dati præstatio; quæ igitur per vim recte exigetur. Frustra ferrentur leges, vim omnem velantes et injurias, si tamen iis violatis, lucrum injustum improbi obtinere possint.

Quin et societatis humanæ salus hoc exigit, ut malorum graviorum metu ab injuriis improbi coerceantur, ne perpetuam iis prædam et ludibrium se præbeant omnes probi. Quamvis igitur benevolentiam omnem, clementiam et mansuetudinem, etiam erga improbos, nobis commendet Deus et natura; majorem tamen innocuorum et proborum commendant curam et commiserationem. Citra odia etiam et malevolentiam, improbi ab injuriis per vim et pœnas coerceri, atque ab iis damni pensatio, cautioque ne in posterum lædant, exigi poterint: quæ potius in beneficiis habenda.

II. DAMNI nomine intelliguntur, non solum rerum nostrarum direptiones, corruptiones, detentiones injustæ; verum et fructuum sive naturalium sive civilium interceptiones; atque omnia etiam incommoda quæ ex primo damno promanarunt; *lucrum* scil. omne *cessans*, non minus quam *damnum emergens*.

Qui vel per se, vel per alios, vel faciendo vel non faciendo, secus quam obligatione perfecta tenebatur, damno causam dedit, aut occasionem citra quam non evenisset, is damnum intulisse censetur. Qui malis lætantur alienis, qui injurias laudant, aut ad eas hortantur, improbum quidem produnt animum: quum tamen citra ea, sæpe eadem illatæ fuissent injuriæ; ea, ut ut pœnis coercenda sunt, rarò tamen homines, per se, ad damna pensanda obstringunt. Ubi plures communi consilio, injuriam intulerunt; singuli pro omnibus, et omnes pro singulis, ad damnum pensandum tenentur. Ubi vero unus aliquis totum compensaverit; nihil amplius eo nomine læsus a cæteris exigere potest. Is tamen, qui totum pensavit, recte divisionis contra socios pos-

tulabit beneficium. Poenarum causa est diversa : quippe quæ communis utilitatis causa irrogandæ sunt. Inter damni auctores præcipuus habetur qui cæteros imperio adegerat. Hic igitur, ubi fieri potest, primo est appellandus : ubi non potest, a patratoribus rectè exigitur damni præstatio ; quandoquidem nullam hic ab ea obligatione immunitatem, iis dare poterat. Et quantumvis patratores, qui ad graviora, quæ ipsis imminabant, mala declinanda, damna aliis dederant tantummodò leviora, necessitatis favore ab omni culpa sint excusandi ; non tamen cessabit damni sarcienti obligatio ; quum non teneantur vicini immerentes, mala illis imminetia, suo damno redimere.

III. QUI citra culpam, damnum casu dedit fortuito ; ad id sarcendum non pleno tenetur jure. Immo ex officio communis utilitatis causa honeste suscepto, præcipue in rebus trepidis, ubi difficile est satis cavere, quamvis viri strenui incuriâ levius damnum acceptum sit, id publice sarcendum.

Damna data a mercenariis, sine heri mandato, ipsos solos onerant. A mancipiis data, dominum obligant, ad mancipium ea lege distrahendum, qua hominis obæratæ facultates ; quæ cum omni æri alieno solvendo non sufficiunt, inter creditores pro rata dividendæ sunt. Hinc, mancipii pretium, quod domini jus est ; et illinc, damnum datum est æstimandum, quod læsi jus est ; et pro eorum ratione, mancipii pretium est dividendum, aut pensatio ad domino præstanda. Quod et de pauperie a quadrupede facta, tenendum. Si quid aliter in læsorum gratiam definiverunt leges * ci-

* Exod. XXI. 28. 30. Institut. IV. t. 8. 9.

viles, hoc fecutæ sunt, ut domini, in servis suis et animalibus coercendis, fiant diligentiores.

Qui sine dolo damnum dedit, se paratum ostendere tenetur ad ea danda facienda, quæ viro probo videbuntur æqua; et læso sponte testari, dolum nocendique animum abfuisse. Quem damni malo animo dati vere pœnitet, hic damnum ultro sarcire, et veniam petere debet, et cautionem offerre, ad viri probi arbitrium, de non in posterum lædendo. Injuriae enim neminem verè pœnitet, immo in ea perstat, qui non ad hæc præstanda paratus est, aut qui lucrum injuria partum detinet. His autem oblatis, læsus veniam petenti dare, et in gratiam cum eo redire tenetur. Quod eo alacrius præstandum, quod sæpius sibi quisque, si non hominum vicinorum, Dei saltem opt. max. clementiâ eget et veniâ.

IV. QUUM vero animo obstinato vicinus injuriam intentat, neque monitus a proposito dimoveri potest; aut damnum a se injuriâ datum sarcire negat; aut denique quæ jure nostro postulamur, præstare pertinaciter renuit: exigit non solum nostra, verum et omnium communis utilitas et salus, ut per vim depellatur injuria intentata; damnique pensatio, et quicquid nobis debetur, extorqueatur; æque etiam ut improbo irrogentur mala, quorum terrore et ipse in posterum, et cæteri, ad injurias tardiores reddantur.

Hæc juris violenta defensio aut vindicatio, est *bellum*: quod “status est per vim certantium
“juris tuendi causa.” Quum autem in civitatibus constituendis præcipuè spectatum fuit, quod omnibus notum, ut civium lites ab arbitris æquis dirimantur, et præcaveantur mala ab hominum infensorum iracundia metuenda; apparebit, longe aliter juris nostri defensionem et vindicatio-

nem, in vita civili, ac in libertate naturali esse instituentiam.

Bella sunt vel *publica* vel *privata*. Publica, quæ a civitate aut populo suscipiuntur: privata, quæ a privatis. Publica sunt vel *solemnia*, vel *minus solumnia*. Solemnia (quæ et *justa* vocant Romani, qualicunque de causa, nisi planè nefaria suscepta fuerint,) “ quæ populi nomine eorum-
“ que jussu qui reip. præsumt utrinque, sub ali-
“ qua juris specie geruntur.” Publica quæ minus solumnia, ab altera tantum parte, aut populi, aut rectorum jussu geruntur. Qualia prædonibus, aut civibus seditiosis et turbulentis inferuntur; vel quæ *civilia* dicuntur, ubi de populi, aut de regni jure aliquo, inter diversas civium factiones decertatur.

De singulorum in libertate degentium privatis bellis nunc dicendum: quæ tamen de his statuuntur, simili de causa, tenent in bellis publicis; quum in pari libertatis statu, inter se constituentur ipsæ civitates liberæ, earumque rectores summi.

V. BELLA et publica et privata nonnunquam esse licita, immo communi saluti sæpe necessaria, ex dictis satis constat: neque omnia prohibent sacræ literæ; quippe quæ imperii civilis jura confirmant, magistratibus *jus gladii* tribuunt, * et bellatores quosdam egregios laudant et celebrant.

In utroque belli genere, tria spectanda; quænam scilicet *cause justæ*; quodnam belli *inchoandi tempus*, et qui petendi *fines*; (quæ, terminus a

* Vid. Epist. ad Roman. XIII. 1. &c. et ad Hebræos. XI. 32, 33, 34. I. Petri II. 13, 14.

quo, et terminus ad quem, dicuntur :) quæ omnia, ubi de singulorum bellis agitur, variè definienda, prout bellantes vel in vita degunt civili, vel in libertate naturali.

Ante omnia monendum; injuriam quamvis atrocem, ab altero nobis illatam non ob stare, quo minus, adversus eundem colenda sit benevolentia: quinetiam ejusdem foelicitas expetenda est, quantum patitur hominum meliorum, omniumque communis utilitas. Quam hæc patitur clementiam, erga vel pessimos, boni cujusque sensus comprobabit. Intentatâ igitur, aut illatâ injuriâ, ad eam avertendam, damnive pensationem, cautionemque in posterum consequendam, cuncta leniora prius tentanda. Neque omne jus suum amittit hostis quamvis injustus; neque contra eum datur licentia infinita; sed ea sola, quæ vel injuriæ repellendæ, vel damno farciendo, vel melioribus in posterum protegendis est necessaria. Quæ horum nulli commodè inservit sævitia, turpis est et detestanda; quum sine necessitate, hominibus quibusdam gravia invehat mala, cæteris inutilia, et sæpe exemplo cunctis nocitura.

VI. *BELLI* in libertate naturali suscipiendi *causa* justa, est juris perfecti quævis violatio. Nullum enim erit jus tutum, nulla vitæ securitas, nisi contra injurias inferentem ad vim confugere liceat, ne quis injurias a se illatas impune ferat. Levioribus injuriis nobis sæpius illatis maximæ collabentur opes: neque innocuis tolerabilis foret vitæ conditio, improborum petulantiae inultæ semper obnoxia. Injurias leviores ferendas sua debet humanitas, si modo damna reparari possint, et a viris cætera probis, per brevem iram, cujus mox eos poenitebit, inferantur: hanc tamen patientiam, ab altero nemo suo jure postulare

poterit. Quæ rariores et insolitæ sint bellorum causæ haud improbandæ, nondum aut illatâ aut intentatâ injuriâ, * alias doeebitur.

Ubi igitur violatum est jus, five rebus nostris ereptis aut læsis, five quæ nostro petimus jure denegatis; aut ubi vicino cuivis par sit injuria; licet, immo sæpe honestum est, eos quoscunque, qui juri nostro, aut vicini cujusvis, tuendo aut vindicando se opponunt, per vim cogere, ut ab injuriis desistant, nobisque et vicinis quæ debentur, præstent. Res *in specie* debitas per vim occupare licet: aut si harum non sit copia, res quaslibet hostiles, quæ iis omnibus quæ debentur præstandis sufficient. In jure nostro æstimando, labores omnes et damna, quibus causam dederat injuria hostilis, sunt computanda. Immo pœnæ nomine, aut cautionis de non lædendo, res hostiles jure occupantur, quantum arbitro prudenti necessarium videbitur.

In statu quidem civili ea injuria sola, a cive qui in jus vocari potest, intentata, vi privata recte propulsatur, quæ damnum minuitur irreparabile. Aliarum depulsionem, damni que pensationem, tutius magistratui permittimus. Quæ nullo ejusdem auxilio præcaveri possunt aut reparari, illas vi omni necessaria aut commoda jure propulsamus. Si quis etiam civium, civilem exuerit conditionem, aut ita occultè injurias inferat, ut vix in jus vocari possit; contra eum † vigent omnia quæ in libertate jura: quales sunt prædones furesque nocturni. Contra alios cives, juris vindicatio judicibus permittenda.

* *Vid. Lib. III. 9. 2.*

† *Exod. XXII. 2, 3. Leg. XII. Tab.*

VII. *Terminus a quo* in libertate inchoanda est juris violenta defensio aut vindicatio, est, ubi alter vel denuntiatione, vel actione hostili, aliove indicio certo, nosmetipsos, aliumve innocuum lædendi consilium declaraverit, nec monitus desistat. Neque enim primus ictus est excipiendus; quippe qui lethalis esse potest: neque expectandum donec inferatur injuria, quæ fortè reparari nequiret; cujusve illatæ pensationem insoelicius exegeris, quam nondum illatam propuleris. Injurias igitur tardius molientem maturè opprimere licebit.

In statu civili, vim cum graviore aliorum periculo conjunctam, haud recte prius adhibemus, quam aggressor nos ad eas redegerit angustias, ut neque sine periculo fugere liceat, neque a civibus, aut magistratibus auxilii sit copia.

VIII. *TERMINUS* five finis, ultra quem in statu libero non recte producitur bellum, hic est; quum *aggressor*, aut injuriæ auctor, vel pœnitentia ultro permotus, vel vi coactus, a lædendo abstinuerit, omnisque damni a se dati pensationem, cautionemque in posterum, ad viri probi arbitrium, obtulerit. Hæc si pertinaciter detrectaverit, per vim jure extorquentur. Quin et humani generis interest, ut ei qui atrocius sine ulla juris specie deliquerit, aliisque exemplo suo injuriarum et scelerum auctor fuerit, ejusmodi supplicia irrogentur, quibus non solum ipse, sed et alii omnes ab ejusmodi delictis deterreantur.

Quæ causæ ostendunt pœnas in vita civili jure irrogari, eædem omnes statui libero conveniunt: quamvis in eo neque adeo facilè irrogari, aut prudenter temperari possint. Neque vel pœnarum causæ, easve expetendi rationes, imperium civile exigunt in eo qui irrogat, neque ut is qui punitur imperio sit subditus.

In statu civili, periculo præsentē depulso, non producendum est bellum. Damni enim pensatio, omnisque in posterum cautio, in judiciis, non hominum infensorum vi, est exigenda. Omnis quæ jure adhibetur vis, vel jus nostrum tuendum, vel utilitatem aliquam communem, spectare debet. Quæ horum neutrum spectat, quæque cum odio et malevolentia est conjuncta, ea est *vindicta*, quæ et lege naturali damnatur et Christiana.

Quum porro jura nostra non solum rem aliquam habendam, quam recte vi defendimus, verum et quædam ab aliis consequenda spectent; in libertate, quæ ab aliis jure sed frustra flagitavimus, per vim vindicare aut persequi licet. In vita civili contra, ea vindicta omnis, actione intentata, sive de debito, sive de damno, etiam infecto, magistratum prudentiæ et judiciis est permittenda. De jure nostro in statu libero persequendo, ubi de belli causis agebatur satis ante diximus.

IX. HINC etiam patet, condicta privatorum certamina, quæ nunc *duella* vocantur, ubi provocans et provocatus se ultro in loco sistunt condicto, extrema omnia invicem inferre parati, nulla satis probabili juris specie, vel inter homines liberos, vel cives, defendi posse. Juris nostri defendendi aut persequendi modum longe commodiorem, ostendet recta ratio; ut nempe vel arbitris compromisso permittatur litem dirimere; vel, ubi hoc alter detrectaverit, ut cum eorum auxiliis, quos nobis causæ nostræ æquitas, aut rei communis cura, socios adjunxerit, bello aperto jus nostrum persequamur. Quod ad opprobria attinet verbaque contumeliosa, et falsa crimina; ea per duellum refellere, et ineptissimum est, et sæpe sævissimum. Quum cæca omnino sit martis hujusmodi alea; et poena sæpe major quam delic-

tum. Si quis alterius famam falsis læserit criminibus, aut etiam arcana ejus vitia inhumaniter divulgando, nullo hoc exigente officio: in statu libero, quo dignus est supplicium, ad viri prudentis arbitrium, ei est irrogandum; quæ in re ab humanioribus vicinis auxilia petenda. Si quis in eo statu, nullâ injuria laceffit, animum erga nos declaraverit hostilem, is quidem tutissima potius ratione improvisò videretur opprimendus; aut, quantum exigit nostra aliorumque incolumitas, poenis palàm coercendus. Neque vel in vita civili, si hostilem civis contra me ostendat animum; hominum fugere congressus, aut omisissis officiis quæ sunt foris peragenda, intra ædes me continere teneor, nisi quatenus humanitas, aut salutis meæ cura, id moneat. Atque si quis in me versantem in rebus licitis, injuste impetum fecerit; recte me cum istius cæde defendero. Immo, procaces istiusmodi et petulantes occidere, officium est hominum vitæ amicissimum. Hæc omnia sine condictione certamine fieri possunt.

Sin autem tanta rectores civitatum ceperit rei maximæ incuria, ut ad civium famam, contra opprobria aut falsa crimina, defendendam, nullæ sint idoneæ leges, nulla judicia; atque si invaluerit mos, a barbaris et superstitiosis deductus seculis, ut infamis, novisque semper injuriis dignus habeatur, iisque sit obnoxius, qui propter opprobria quædam aut maledicta in se conjecta, auctorem ad certamen conditum non provocaverit, aut ab altero qui se læsum putat provocatus, certamen detrectaverit: Certaminum ejusmodi crimen, in civitatis rectores præcipuè est conferendum; quamvis non prorsus immunes sint ipsi qui decertant; is præcipuè qui alterum provocavit. Alia enim plerumque ratione vir bonus famam tueri,

et fortitudinem etiam ostendere poterit, si qua aut bellum publicum ingruerit, aut alter ipsum per vim aggressus fuerit.

Unica forte de causa * justum esse potest, ab altera saltem parte, certamen sponte susceptum; ubi scil. hostis publicus potentior, προμαχῆς cujusdam virtute fidens, foedus de pace conditionibus æquis reducenda, ea solum lege, nobiscum inire velit, si hic a nostræ gentiis πρόμαχος in certamine victus fuerit. Res quidem graviores, quæ solæ bellorum justæ sunt causæ, duelli istiusmodi aleæ committere dirimendas, sævum est et stolidum: quippe quæ per arbitros melius dirimi poterant. Si vero hostis potentior in istiusmodi prælii eventum controversiam conjicere, neque eam leniore ratione dirimere velit; is maxime laudandus, qui ad majorem innocentium stragem præcavendam, patriam suo periculo defendere ea ratione conatur, quæ spem ostendit maxime probabilem.

* Grot. de J. B. III. 20. 43.

CAPUT XVI.

De JURE EXTRAORDINARIO EX NECESSITATE, omniumque JURE communi.

OFFICIA ferè omnia sensu proximè, cuique monstrari et commendari, sæpius jam dictum: inter varias item honesti species, naturalem esse ordinem; aliasque, quamvis per se pulchras, aliis pulchrioribus, et ad communem utilitatem momentum majus afferentibus, in contentione cedere: honestique præcipuam venustatem, in iis animi affectionibus et consiliis, quæ maximæ omnium utilitati inserviunt, elucere. Hinc efficitur, omnia privatorum jura, omnesque leges speciales, majori plurium utilitati, aut omnium communi, posthabendas. Quamvis igitur rationis rectæ dictata, leges speciales appellatæ, quasque libero quovis tempore migrare turpissimum, officia viro bono fere semper digna jubeant; tempore tamen mutato, nonnunquam commutatur officium; casusque quidam rariores, in ipsis legibus excepti intelliguntur.

Non igitur, premente necessitate, violandæ leges naturales, aut iniqua et improba facienda. Immo qui exceptione utitur legitima, sibi que concessa, aut legi paret sanctiori quæ minus sanctæ aliquid derogat, is eo ipso legi paret. Legum aut socialium ea sanctissima, quæ singulorum aut paucio-

rum salutem et utilitati, omnium communem anteponebat.

II. QUUM vero hominis cujusque probi sensus, legum specialium vim et majestatem conservandam moneat; ab iis levi de causa minimè discedendum: neque levis est necessitas quæ iis quicquam derogare putanda est. Non solum igitur, quæ incommoda ex iis servatis continuò sequerentur, quæque commoda præsentia ab iisdem deflectere suadeant, cautissimè circumspiciendum; verum præcipuè, sintne quædam incommoda graviora, ex ea in causis similibus licentia omnibus permessa, in posterum metuenda. Ponamus, exempli gratia, aliquid quod latius pateat: quum tanta sit fidei et veritatis, sive in sermone, sive in commerciis rebusque contractis, religiosè observatæ utilitas; et tanta pariter, ex conservato domini jure, liberatæ rerum suarum possessione et administratione cuique permisâ, oriatur vitæ securitas et mutua fiducia; oportet gravissimæ sint causæ, ingentia mala avertenda, aut bona consequenda, quæ justitiæ regulis hisce quicquam derogabunt. Neque ad causas leviores extendi debet necessitatis favor: etenim prospicienda etiam graviora longè incommoda, quamvis remota, quæ ex earum legum auctoritate de causa quavis leviori imminuta, sunt tandem nascitura. Excipiendi igitur casus tantum gravissimi, ubi mala his omnibus incommodis graviora sunt avertenda; quibus casibus, qui leviores et magis consuetos annumeraret, improbus planè sit oportet et sceleratus.

Frustra dixeris, nullius utilitatis causâ faciendæ turpia et inhonesta. Nemo negat. Sed quærimus, num casu quodam rariore, hæc turpia sint et inhonesta? Neque deliberandum, an propter utilitatem deferenda sit honestas; sed, an non

magnam utilitatem honestas nonnunquam sequatur? Neque magis attinet dicere, legi divinæ semper adhærendum; cætera, rerum eventus nempe, casusque futuros, judicii nostri non esse, eaque Deo permittenda. Hæc Philosophi quidam minime mali, sed non satis acuti. Quærimus enim, an in ipsa Dei lege hi casus excipiantur? et numnam exceptiones, eadem ratione, qua ipsæ leges innotescant? Si nostri judicii non sint rerum eventus; neque sunt ipsæ leges; quippe quas rerum eventus vitæ hominum amicos aut inimicos prospiciendo indagamus. Primos enim animi impetus quosque, non esse solos vitæ duces, inter omnes constat.

Hoc quidem necessitatis obtentu, abutentur homines improbi, utilitati inhiantes, aut voluptatibus unice dediti: non tamen sinē ea morum pravitate et nequitia, quæ nulla legum religione contineri posset. Homines itidem iracundi, ultionisque cupidores, omni de violenta sui defensione doctrina abutentur. Non tamen idcirco vituperanda est omnis violenta sui defensio: neque magis vituperanda igitur omnis, a legum, quibus plerumque parendum, normâ, in casibus rarioribus declinatio. Temporibus sæpius cedunt domini privati jura: re alienâ, domino inconsulto, aut invito, uti licet, vel abuti, quum id exigit plurium conservatio; ut in jacturis faciendis, ædibusque incendiis sistendi causa diruendis. Temporibus etiam nonnunquam cedunt jura sanctiora. Civibus fortissimis rectè imperatur ut, ad patriam tutandam, certæ morti se objiciant. Ponte dejecto, aut portâ clausâ, quibus plerumque defendendi sunt omnes cives, hosti vel sævissimo objiciendi cives hectoridæ. Splendido rei que Roma-

næ salutare mendacio nobilis est rex Hostilius. At plurimas habet lubrica hæc doctrina cautiones.

III. 1. IN legibus duabus primariis de Deo colendo, et communi omnium utilitate promovenda, nullæ sunt exceptiones. Immo quæ in legibus specialibus valent exceptiones, in hac altera generali fundantur. Dei quidem cultus externus, nulli certo tempore necessario alligatur.

2. Quo honestius est cujusque ingenium, eo minus ad exceptiones in leviori quavis causa sua admittendas, aut necessitatis veniam sibi arrogandam, erit proclivis.

3. Omnium quæ ex juris hujusmodi insoliti usu, sive consecutione naturali, sive ex hominum pravitate et temeritate nascuntur, ratio habenda. Non tamen ut hominibus denegentur omnia jura, quorum speciem fallacem opponent improbi. Verum hæc ipsa mala, ab hominum improbitate metuenda, ad calculos sunt vocanda: causisque tantum gravissimis exceptiones dandæ; quibus, in rebus levioribus abutetur nemo, nisi ea sit pravitate et nequitia, ut legem quamvis notissimam violaturus esset.

4. Quo sanctior, vitæque hominum utilior est lex, eo graviores oportet esse causas, ob quas danda exceptio.

5. Causæ quæ ex aliorum utilitate, aut omnium communi petuntur, iis quas quisquam ex sua aut suorum utilitate petit, longe sunt honestiores. De sua utilitate suoque jure aliquid remittere, viro bono sæpe licet, sæpe honestum est: communem vero utilitatem desere non licet. "Temporibus igitur prudenter parendum."

6. Nulla necessitas tanta est, ut cuivis, mala sibi imminencia, in alios immeritos conjicere, iisve avertendis, alios paribus aut gravioribus malis

implicare liceat: huic enim adversatur utilitas communis.

7. Quæcunque damna, ad mala graviora a nobis nostrisque avertenda, in alios non consentientes conjicimus, ea omnia præstare sanctissimè tenemur. Juri huic mala nostra graviora aliorum levioribus redimendi in libertate, extra ordinem singulis competenti, respondet in vita civili, *imperi jurius eminens*; de quo aliàs.

IV. Ex communi hominum cognatione et caritate, jura quædam communia nascuntur, quæ non unius aut paucorum, sed omnium communi utilitati inserviunt; hæc igitur, occasione datâ, cuique tuenda sunt et persequenda. Ante *juris publici* explicationem hæc ideo exponenda, quod hæc in libertate, ante civitates constitutas, æquè vigeant. Eorum pauca ponemus exempla quæ latius pateant.

1. Cuique, occasione oblata, totique adeò humano generi, jus est prohibendi ne quisquam, sine justa causa e vita excedens, officia, humano generi, ejusve parti cuivis, debita defugiat. Prohibendum igitur, ne quis se ipse interimat; aut corpus mutilando vitæ muneribus ineptum reddat.

2. Jus omnium commune est, perniciosos pessimique exempli mores coercendi, quamvis nemo quisquam, præ aliis, iis lædatur. Coercenda venus naturæ repugnans et nefanda; partuum etiam abactiones, artesque omnes humano generi inimicæ.

3. Impediendum item, ne quis res suas, quæ vitæ hominum plurimum prodesse possunt maligno perdat animo, aut inutiles perire sinat.

4. Omnibus et singulis jus est, injuriam alii cuivis inferendam propulsandi, illatamque vindicandi: pœnas item in eos qui injuriam intenterunt

irrogandi, quarum terrore isti, cæterique omnes, ad injurias tardiores reddantur.

5. Humano generi jus est prohibendi, ne, qui arcanum aliquod hominibus salutare invenerit, ejus notitiam secum interire sinat; eumque vel pœnâ proposita cogendi, ut æquis legibus id cum aliis communicet, cunctisque quibus sit opus ejusdem usum impertiat.

6. Hoc etiam abs quovis hominum, cui vires suppetunt, jure exigit humanum genus, nisi ipsi suppetat etiam rerum copia; ne se ignaviæ dedat, liberalium et munificorum eleemosynam, iis qui se alere nequeunt, in suos usus iniquè prærepturus. Ad victum et amictum, arte aliqua licita, aut laboribus, parandum, istiusmodi fuci cogendi.

Perfecta videntur hæc quæ diximus jura, quæ humano generi tanquam populo aut universitati competunt. Alia sunt imperfecta; quibus quæ respondent officia, pudori cujusque et honestati permittenda; quæ satis intelligi poterunt, ex iis quæ de virtutibus diximus †.

† *Vid. Lib. I. Cap. III. et V.*

CAPUT XVII.

De JURIS interitu. De LITIBUS in LIBERTATE dirimendis, et INTERPRETATIONE.

TRIBUS modis tolluntur obligationes: *solutione* illius quod debebatur; *cessione* in debitoris gratiam, idque vel gratis, vel ex causa onerosa; et *conditionis defectu*.

Rectè solvit vel ipse debitor, vel alius quilibet ipsius mandato, ipsiusve nomine, ita ut ipsius manifestè interfit, dummodo loco et tempore constituto fiat. Ubi quidem debitoris non interest; creditor alteri cuiquam, fortè inhumano, solvere volenti, actionem suam adversus debitorem cedere neutiquam tenetur. Hæc tenenda ubi vel res certa, vel pecunia numeranda, vel opera quævis vulgaris debebatur: quippe in quibus creditoris haud interest quis solvat. In iis autem, quæ honoris causa præstantur operis, aut in quibus ingenii spectatur elegantia, secus se res habet.

In rebus item *fungibilibus*, iisve quarum pretia ad certam rei istiusmodi mensuram rediguntur, si quidem utriusque solutionis dies adest aut præterit, *compensatio* admittenda, ubi ad æqualem summam duo sibi mutuo creditores sunt: immo pro concurrentis summæ ratione, ex majore deducendum, ut tantum id quod reliquum est deberi censeatur.

2. Ad cessiones pertinent *transactiones* omnes, et obligationes quibus lites tolluntur: *delegationes* item, ubi vice sua debitor alium dat reum credi-

tori consentienti, aut cui is jusserit: *Condonationes* etiam expressæ vel tacitæ; *acceptilationes* itidem; *dissensusque* mutuus.

3. Ob conditionis defectum, tollitur obligatio alterius partis perfidiâ; si modo pactum irritum fieri mallet altera, quam perfidum cogere ut promissis maneat. *Mutato* item *statu*, quæ in eo fundata erat obligatio tollitur. Tempore dein exacto, dissolvuntur obligationes ad certum temporis terminum constitutæ. *Morte* denique solvuntur obligationes, quæ certos quosdam homines aut personas solum respicientes, neque ad hæredes erant transmittendæ, neque adversus hæredes valituræ. De quibus omnibus ex rei natura, aut ipso contractu, facile constabit.

II. IN libertate lites amica litigantium disceptatione optime dirimuntur; amicorum deinde communium, aut vicinorum officiis; puro denique sive absoluto compromisso, quo res viri probati arbitrio permittitur; idque vel secundum partium jura perfectæ; vel ex æquo et bono, *ut inter bonos benè agier*. Hac posteriore via vir bonus suas cum vicinis controversias dirimi volet.

Viri cordati, nulla necessitudine arctiore contententium alterutri devincti, quibusque nihil lucri accessurum est, quoquo modo lis dirimatur, arbitri eligendi. Qui, quum nulla ipsorum utilitate, neque gratiâ aut odio, ab æquo et bono abripiantur, quamvis ipsis contententibus neque prudentiores sint neque æquiores, facilius tamen quæ vera et æqua perspicere poterunt. Eorum arbitrio litigantibus standum, nisi doli fortè comperta sint indicia; pactum nempe aliquod de lite in alterutris gratiam dirimendâ; aut adeo manifesta arbitrii iniquitas, ut dolum plane prodatur: qualis arbitrii Romani inter *Nolanos* et *Neapolita-*

nos †. Levior enim iniquitas si quæ existat, probabili juris specie suffulta, compromissi obligationem neutiquam solvit.

Quod si arbitri neque ex litigantium confessione, syngraphis, aliisve istiusmodi documentis, verum eruere valeant; citandi testes, et jurisjurandi religione astringendi. De testibus primo videndum *Cassianum* illud, *cui bono*; et duo minimùm exigendi. Quamvis enim pro testium numero non augeatur fides, uniusque probi et spectati multum valeat testimonium; unus tamen, modo malitiosus, versutus, animique fidens, narrationem falsam ita callidè contexere poterit, ut nulla judicis arbitrive solertia adduci possit, ut secum discrepet, dolumque prodat. Duo vero aut plures, de iis omnibus rei judicandæ adjunctis, quæ neminem qui interfuit latere solent, (qualium ingens judici solertiori occurret numerus,) seorsim interrogati, si vel contraria plura testentur; vel eadem omnia aut recordari, aut oblivisci, præ se ferant; manifesta dabunt fraudis fallaciæque indicia.

III. IN vera promissorum, contractuum, testamentorum, legumque scriptarum sententia eruenda, interpretandi regulis opus est, ex arte grammatica, aut critica præcipuè depromendis.

Imprimis monendum; qui paciscentis speciem præ se ferens, ea dedit signa, quæ dare solent qui quicquam promittunt, eum ad id præstandum teneri, quamvis alia secretò secum tunc temporis agitantem. Neque aliter ulla esset commerciorum fides.

2. Verborum popularium et usitatorum ea est significatio quam usus confirmat, omissis causis

† *Cic. de Offic. I. 10.*

aut vocum originibus; nisi adsint insuetæ significationis indicia.

3. Artium vocabula et nomina signata, ex peritorum definitionibus interpretanda.

4. Ubi orationis, aut scripti ejusdem, partes diversæ sibi invicem lucem præferre possunt, obscuriora et dubia perspicuis aperienda.

5. Ubi absurdi aliquid aut secum pugnantis, verba sensu simplici et figura nudato continere videntur, neutiquam verò si figurata habeantur: figurata omnino habenda.

6. In scripto istiusmodi, cujus partes priores nullum jus transferunt, in illum qui non et posterioribus consenserit, “posteriora prioribus derogant:” quod in testamentis, pactisque, quæ cum eodem contrahuntur, obtinetur.

7. Ex *materia, adjunctis, effectibus, et consequentibus*, ad veram verborum sententiam dijudicandam indicia promuntur. Verus enim est sensus qui cum materia et adjunctis convenit, quique nihil absurdi secum trahit.

8. Ex paciscentium fine aut scopo cognito, atque ex legum ratione unicâ aut integra, optima petuntur ad pacta legesque interpretandas adjumenta.

9. Perinde etiam ut est materia *favorabilis* aut *odiosa*, porrigitur vel coarctatur verborum interpretatio.

IV. UBI vero contententium alter, aut uterque, suis fretus viribus, aut adversarii apud vicinos gratiam, aut astutiam metuens malitiosam, litem arbitris dirimendam permittere recusat; non aliud restat perfugium, quam ut jura sua uterque cum amicorum auxilio per vim tueatur aut persequatur. Unde crebra in libertatis statu oriri bella necesse

est, cum magno vicinorum incommodo et periculo sæpe conjuncta. Quæ ut præcaverentur mala, utque multi sub prudentiorum imperiis, ad lites dirimendas, et exterorum vim ingruentem efficacius repellendam conjungerentur, credibile est homines ad civitates et imperia civilia constituenda confugisse.

Philosophiæ Moralis.

LIB. III.

OECONOMICES et POLITICES

ELEMENTA.

CAP. I.

DE CONJUGIO.

STATUS liberi, ab ipsa natura constituti, obligationes et jura, in superiore libro explicata sunt: ad *status adventitios*, hominum facto aliquo aut contractu constitutos, nunc progredimur.

Status hi sunt vel *domestici*, qui paucorum, unius nempe familiæ respiciunt utilitatem; vel *publici*, qui multorum utilitati inserviunt, civium nempe omnium in republica, aut plurium etiam civitatum.

De statu omni et necessitudine domestica agit ars *Oeconomica*; cujus elementa, tribus percurramus capitibus. Sunt et alii quidam status adventitii, eorum nempe qui ad arctiorem aliquam communitatem, in *universitate*, civili imperio subjecta,

sunt confociati; quorum genera sunt infinita, neque in philosophia explicanda.

II. NON ultra unius animalis ætatem, duraturum erat quodque animantium genus, nisi hoc machinata fuisset natura, ut in omni genere mares forent et fœminæ, procreandi vi et appetitu instructi, et præcipuâ quadam in procreatos curâ, in eum finem donec se ipsi conservare possint. Mutis quidem animalibus conservandis nihil amplius ferè machinata est natura; quippe quæ brevi et facili matrum cura conservari possunt et educari, neque ulla ad vivendum arte indigent; quum ab ipsa natura vestiantur, quædam etiam armentur; pastumque iis copiosè, qui cuique aptissimus est, sponte submittat ipsa terra. Hominum autem vitæ conservandæ et excolendæ, artes exiguntur plurimæ et inventa. Deliciora enim sunt hominibus corpora, exquisitiore victu et cultu tuenda; animique artium jucundissimarum capaces. Provido igitur naturæ consilio, diutius manet eorum soboles tenera et invalida, adultorum sedulâ egens et continua curâ; ut eo facilius ab adultis regatur, atque prius, artibus variis, et disciplinis, ad vitam commode degendam inservientibus, imbuetur, quam vires intractabiles adipiscatur.

Gravi huic et necessario muneri explendo, quod etiam per *σὺργη* insitam utrique parenti natura imposuit, quum impares plerumque sint matres; utriusque labores, et curæ diuturnæ exiguntur: quæ tolerabiles non erunt, nisi parentibus mutuo amore et stabili amicitia conjunctis: quum et nova subinde iis nascitura erit soboles, quæ eadem curâ per magnam vitæ partem prorogatâ, conservanda erit. Muneri huic pergravi alacrius procurando et obeundo, maribus et fœminis miros inferuit natura amores; quos magis accendit vir-

tutum in moribus, atque ipsa forma, significatio, quam illa cæca, et cum mutis animalibus communis, corporum miscendorum libido. Monstrant hi amores non aliter sobolem humanam esse propagandam, quam a parentibus fida et constanti amicitia, et firmo etiam de continua vitæ consuetudine et communis sobolis curâ, foedere conjunctis. Omnis enim fida amicitia perpetuitatem expetit: quæque a certo temporis termino pendet, aut ab eventis quæ conjuges fidissimi nequeunt præstare, nulla est.

Conjugum hi amores, et *σὺγγὴν* a natura insita, ostendunt notandum esse *Platonem* et alios quosdam minime malos; quibus, a naturâ, et communi etiam utilitate, audacius recedentibus, placuit, per prolem, neutri parentum agnoscendam, civitates suas esse reficiendas; ut scilicet avertantur incommoda quædam, viâ multò leniore et gratiore præcavenda. Nullæ quippe leges, nulli mores eousque valere poterunt, ut in parentibus de sua sobole incertis, omnique *σὺγγὴν* vacuis, idoneam communis sobolis curam excitarent. Quod etiam si fieri possit, gravatissime tamen ab iis præstarentur hæc officia, in sobole incerta conservanda et educanda, molestissima, quæ in sobole certâ, per *σὺγγὴν*, fiunt levia et jucunda. Incognita insuper sobole, tollitur gravissimum omnis diligentiae et industriæ invitamentum. Quin et in civitate sua Plato, ob causam non satis idoneam, nec ad intelligendum facilem, civium paucorum tantum et præstantiorum habuit rationem, cæteris longe pluribus neglectis, et miseræ servituti subjectis.

Quid, quod etiam incommoda, ex eo quod cuique nota sit sua soboles, metuenda, per leges de juniorum educatione accuratiore, de testamentis, et successionibus, melius præcaveri poterant. Ne-

que cognitæ sanguinis junctioni adscribendæ sunt hæ seditiones, et factiones crebræ, quibus civitates sæpe videmus vexatas. Tollenda pariter foret et omnis amicitia; aut major certè in amicis aut Reipub. partibus eligendis, prudentia hominibus tribuenda, quam, in liberis et cognatis educandis, aut hæredibus instituendis, iisdem tribuit *Plato*.

De multorum imbecillitate, quos tamen hæredes instituendos suaderet σοφῶν, metus est inanis. Invalidis sæpe valida est soboles; validisque, invalida; sive animum spectes sive corpus. Neque ut omnes cives vel robusti vel solertes sint, ulli civitati opus est; sæpe etiam ingenio et virtute pollent, quibus exiguæ sunt corporis vires.

IV. NON igitur hujusmodi malorum metu, tot et tantæ ipsius naturæ commendationes negligendæ: sed potius rectæ rationis dictata omnia et præcepta, monstrantia qua demum ratione fida in conjugio amicitia, ad sobolem educandam necessaria, conservari possit, naturæ leges censerī debent. Coercenda igitur non solum venus nefanda, in Deum naturamque contumax, hominumque generi pestifera; verum et concubitus vagi, quos nullum de amica vitæ consuetudine antecesserat foedus, quippe qui promiscuè permixti, juniorum et animos perderent et corpora; sobolem incertam, omnique patrum cura destitutam, propagarent; matresque incautas ab omni honesta vitæ conditione exclusas, ad infamiam, inedia, omniaque flagitia projicerent. Atque utinam patribus, talium flagitiorum auctoribus, eadem inureretur infamia.

Matrimonium inire tenentur adulti, quibus ad familiam, pro ipsorum conditione, alendam, facultates suppetunt; quique ea sunt prudentiâ quæ familiæ, regendæ, sobolique educandæ, est necessaria; nisi officiis honestioribus et hominum

generi utilioribus distineantur. Turpe quidem est cuivis, sine gravi causa, curas et officia humano generi, pro suis partibus præstanda, detrectasse.

V. FOEDERIS conjugialis leges hæ sunt præcipuæ. Prima, “ ut fœmina viro castum fervet “ cubile :” quum nihil magis nefarium sit, aut injuriosum, quam fœtum viro supponere adulterinum, bonorum hæredem ; et *εὐπρόχην*, veræ tantum soboli debitam, dolosè intervertere.

2. Altera est lex, “ ut parem uxori vir fervet “ fidem.” Iniquissimum enim foret, ut uxoris amores conjugiales, et curæ omnes, unà cum dote, uni viro ejusque soboli devoveantur, quum interea viri amores, uxori primæ ejusque soboli debiti, a nova quavis uxore, aut pellice, earumque sobole interversi, cum re etiam familiari dispertiantur.

Cohibendi igitur viri, ne plures simul habeant uxores ; non ideo solùm quod iniquum sit ; verum quod omnem tollat e conjugio amicitiam ; contentiones alat perpetuas ; fœminas injuriosius tractatas, adulteriis objiciat ; virorum animos vagis pervertat libidinibus, et *ἡσυχίαν* reddat ; sobolem quibusdam submittat nimis numerosam, et ideo negligentius educandam, nullaque in parentem dissolutum pietate imbutam. Quinetiam, quum mares fœminis numero pares conservet Dei providentia ; siquidem viris plures simul habere uxores liceret, plurimi a conjugio et sobole fuscipienda excluderentur, humanis immunes vinculis, quibus præcipue colligantur societates ; neque tamen inde populus fieret numerosior.

3. Lex tertia est ; “ ut voluntatum et studiorum conjunctione, familiæ communis prosperitati, liberis præcipuè communibus educandis et amplificandis, prospiciant.”

Ut ad has leges observandis sint homines paratiores, a primis annis colenda est et fovenda ea verecundia, et pudicitia, quam ingenuo cuique altè infixit ipsa natura. Damnanda igitur omnis in sermone aut moribus obscœnitas, et impudica lascivia; quæ pudorem minuit, et verecundiæ laxat vincula, quibus continentur juniores, foeminæ præcipuè, ne vitæ se miseræ et infami obijciant.

4. Est et quarta conjugii lex; “ ut foedus sit “ perpetuum, sola morte solvendum;” quod et veræ amicitiae necessarium, postulatque fere sololis, pro bona vitæ parte nascituræ, educatio diuturna, utrique parenti a natura commendata. Ab omni etiam humanitate abhorreret, conjugem repudiare amantem et fidelem, propter causas cum nulla turpitudine conjunctas; sterilitatem, nempe, aut valetudinem infirmam; aut casum tristem, a nemine mortalium præstandum, et repudiandæ pariter deslendum; liberorum scil. communium interitum.

Quod ad imperium attinet, aut propriam aliquam potestatem conjugum alteri permittendam, amoris ea omnis adversari videtur conjugiali, qui æquam potius commendat societatem. Neque quicquam aliud viris potiores tribuere videtur partes, quam quod gravioribus plerumque muneribus obeundis sint aptiores, quibus postponenda minus gravia, domi ab uxoribus obeunda.

Leges quatuor jam memoratæ, adeo sunt necessariae, ut si quæ his derogent pacta, quamvis iis temere consenserint vir et uxor, ea tamen sunt irrita *. Est igitur matrimonium, “ foedus inter

* Si quis in causa polygamiae ad leges gentium

“ marem et foeminam, de individuo vitæ con-
 “ sortio, et sobole fuscipienda et educanda, ini-
 “ tum.”

VI. MATRIMONII impedimenta, vel ostendunt contractum a primo nullum aut irritum fuisse, vel prius ratum rumpunt. Prioris generis quædam sunt *naturalia*, quædam *moralia*.

In naturalium numero, præter manifestam infirmitatem corporis ad conjugium plane inhabilis, sunt pravitates quædam insignes, et morbi sæviore et insanabiles, quæ amicæ vitæ societati, aut sobolis vitalis procreationi repugnant; quales sunt fatuitas perpetua aut infania, lepra, aliique ejusmodi. Ætas deinde admodum proVecta, foeminæ præfertim, irritum reddit cum juniore initum conjugium. Si quidem vir et foemina ambo ætate proVectiores, de convicctu amico inter se paciscantur, nihil impedit. Tertium est impedimentum, si alterutrius ætas ita sit immatura, ut non adsit obligationi constituendæ necessarius rationis usus. Absurdum enim est, ut quibus, nulla alia in re, pacto quovis se obligare, per ætatem per-

haud prorsus barbararum provocet; perpendat is, leges etiam iniquissimas de servitute, et de hominum in sacris mactatione, apud plurimas gentes non minus invaluisse. Atque si polygamiam populo Judaico permissam fuisse doceant eorum leges; docet lex sanctior, hoc ipsos tantum impune ferre voluisse Deum, pro gentis *σκληροκαρδία*, minime vero comprobasse. Concubinatus jure civili, cælebi solum, non marito, permissus, naturæ jure legitimum erat matrimonium. vid. Heineccii antiq. append. ad L. I. c. 38. &c.

mittitur, in hac tamen longe gravissima iisdem liceat. Hæc omnia legibus civilibus sunt facienda.

Moralia, quæ contractum a primo non obligasse ostendunt, impedimenta, censentur, contractus prior, et nimis arcta sanguinis conjunctio.

Quod ad prius attinet: si qui, mala utrinque fide, novum ineant contractum, prioris cum tertio initi non ignari; pactum irritum est, et pacifices justis pœnis se reddunt obnoxios. Ubi quidem unius tantum intervenerat dolus, ita alteri favendum, ut ob promissionem aut contractum clandestinum, non eo invito abrumpendum sit matrimonium perfectum, quod infecutus est convictus: prout in aliis negotiis, priora jura personalia cedunt juri reali: istiusmodi dolosis tamen pœnæ irrogandæ. Ne vero etiam post matrimonia perfecta fraudibus sit locus, palam ante denuncianda omnia quæ conficiuntur, et confectorum continuò publica fieri debet denunciatio.

An jure etiam naturali nuptias impediatur arctior sanguinis nexus, altioris est indaginis. Inter parentes et liberos, sive in *linea recta*, quæ dicitur, ascendentes et descendentes, in infinitum, nuptias omninò prohibere videtur lex naturalis; non solum ob ætatum discrimen insigne, verum multo magis, quod amor et consuetudo conjugialis, ei adversetur erga parentes venerationi, quam liberis inferuit ipsa natura, et educatio confirmavit. De nuptiis consanguineorum in *linea transversa*, quas adferunt rationes viri docti, vix quicquam affirmant. Quia vero apud plurimas gentes * legis Ju-

* *Levit. xviii. Facit. Annal. 12. 5. ff. 33. t. 2. l. 17. ult. et L. 39. l. 53. Grot. II. 5, 12.*

daicæ ignaras, ejusmodi nuptiæ habebantur impuræ et nefariæ, credibile est et eas in prima mundi ætate, lege aliqua positiva, cujus diu manserunt vestigia, fuisse a Deo vetitas. Ea autem lex hoc præcipue spectasse videtur, ut familiæ gentesque plurimæ ea devinciantur caritate et benevolentia, quæ ex affinitate et sanguinis conjunctione oriri solet. Aliis forte etiam sobolis nascituræ commoditatibus prospexit Deus, eo quod gentes varias, conjugii inter se misceri jussit.

Jure Civili, ut Christianorum etiam moribus, prohibentur nuptiæ omnibus qui sunt intra *quartum gradum*: et in hunc modum computantur gradus: consanguineis communis fuerat stirps aliqua, a qua quot intervenerant utrinque generationes totidem sunt gradus. Simili etiam ratione, quisque cum prioris conjugis cognatâ, intra quartum gradum, qui dicitur *affinitatis*, matrimonium contrahere prohibetur. Jus vero *canonicum* eadem retinens verba, longius multo nuptiarum impedimenta aut prohibitiones porrigit, gradus numerando secundum generationes in linearum tantum alterâ, ea quidem longiore, ubi non sunt æquales; adeo ut prohibeantur nuptiæ inter eos qui sunt intra septimum juris civilis gradum.

VII. CAUSAE ob quas rumpuntur matrimonia, sunt legum præcipuarum violationes: adulterium scil. aut obstinata desertio; capitalia item odia, et injuriæ atrociores, omnem amicitiae in posterum, aut tuti convictus et jucundi, spem adimentes. Soluta has ob causas matrimonio, in conjugem infidelem, et scelerum participes, graviore supplicio animadvertendum est; quum injuriæ in conjugio illatæ, damna dent graviora, atque altiora mentibus infigant vulnera, quam quæ ex-

tremis coërcentur suppliciis, furta et rapinæ. Alteri vero conjugii novum inire licet omnino matrimonium; nihil enim iniquius esset, quam ob acceptam injuriam, lege etiam novam inferre, innocentibus a matrimonio cohibitis, atque a sobolis novæ suscipiendæ solatio. Neque conjugii nocenti, si modo vitâ frui permittatur, adimenda est connubii ineundi potestas, nisi fortè cum sceleris focio. Permittantur isti nuptiæ, saltem cum iis qui similibus delictis sunt infames.

Quæ in Evangelio habentur sententiæ, repudia omnia, solâ adulterii causâ excepta, * prohibentes, sunt omnino *elliptica*; quales et illæ quæ omne vetant jusjurandum. Damnant scil. omnes quæ apud Judæos admittæ erant causas, eâ unicâ exceptâ. Aliam vero diserte ostendit D. *Paulus*, † apertissima ratione, et latius patente, confirmatam; *desertionem* nempe in qua obstinato animo perseveratum est.

In conjugio officia fido et constanti amore, ompique morum comitate, una cum prudenti rei familiaris curâ, continentur. Quibus præcipue inserviet omnis virtutis cultura, mansuetudinis præcipue et patientiæ; atque ut uterque perturbatis animi motibus, quos negotia sæpe excitabunt domestica, modum ponere assuescat. His sine virtutibus, vix gratus esse poterit convictus continuus, rerumque omnium societas. Quibus autem rationibus augeri possit res familiaris, ab iis pendendum qui in artibus versantur quæstuosis.

* *Matth. v. 32. Luc. xvi. 18.*

† *1 Cor. vii. 15.*

CAPUT II.

De PARENTUM et LIBERORUM OFFICIIS.

QUUM diu infirma maneat hominum foboles, se conservare nescia, aliorumque continua egeris tutela, ut iis artibus et moribus quorum in vita est usus imbuatur; hoc onus parentibus apertè imposuit Deus et natura, eximiam inferendo procreatorum curam. Tributa est igitur parentibus ea omnis potestas quam hæc exigit tutela; eique liberos subjectos esse voluit natura. Ea parentum curâ et amore, satis plerumque cautum est liberorum tempestivæ manumissioni et libertati, quippe sine quâ beatè vivere nequeunt, cui rei parentes præcipue studere solent.

Consilii in liberis immaturis inopia, quique parentibus infixus est amor gratuitus, duo parentum potestatis fundamenta, eam ostendunt haud esse perpetuam; at tum demum desinere quum adoleverit eorum ætas et prudentia. Manet tamen idem parentum amor, ad omnia eos excitans officia, quibus liberos adultos; vel ope vel consilio juvare possunt.

Ostendunt et eadem omnia, potestatem hanc ad supplicia quævis graviora, quæ ætatis teneræ haud exigere potest tutela, neutiquam esse porrigendam; multo minus ad vitam, aut omnem libertatem tollendam. Nullo jure egerit parens qui liberos in perpetuam vendiderit servitutem, aut

onere quovis prægraverit, ultra impensarum modum quæ in iis educandis, viro prudenti erogandæ viderentur.

II. UTRIQUE etiam parenti pariter commissa est hæc potestas; nisi quod in re familiari administranda, potiores paulo sunt patris partes; eo tamen defuncto aut absente, omnem eam potestatem jure sibi vindicabit mater.

Nugantur isti omnes qui potestatem hanc in sola fundari volunt * procreatione; ridiculè secuti, in re dissimillimâ, jurisconsultorum axiomata, de rerum inanimatarum *specificationibus*, et *accessionibus*, vel de pecorum foeturâ, quæ nullum habent rationis usum, jurisve notitiam. Dei planè arte fabricata sunt liberorum et corpora et mentes, ut in æqualem vitæ conditionem, et æqui juris usum tandem perveniant, licet aliquamdiu aliorum prudentia sint regendi. Etenim rerum dominia aliaque jura habent liberi, ab omni parentum potestate exempta; qui non aliud, in liberorum bona aliunde derivata, jus habent, quam tutores. Hanc a natura sibi commissam tutelam qui abdicaverit, prolem exponendo aut negligendo, omnem is abdicat potestatem cum ea tutela conjunctam: quam omnem sibi acquisiverit, quisquis prolem abjectam alere voluerit et educare.

Liberis præbere tenentur parentes, idque sanctissimè, non solum necessaria vitæ præsidia, verum et ornamenta; eorumque uberiori foelicitati studere: præcipue vero, et doctrinâ et exemplo, mores eorum ad omnem virtutem conformare; citra quam liberis vita erit infœlix et ignomi-

* Notantur hic Hobbesius et Filmerus.

niosa, quantumvis rerum externarum copia abundet.

Quæ erogant parentes in liberos queis nullæ aliunde sunt facultates, ea donare intelliguntur; atque calculos ita subducere, ut ob victum et amictum pretium exigatur, nisi magna premuntur ipsi parentes inopia, ab omni abhorreret humanitate. Premente vero egestate, aut ubi liberis aliunde pervenerant opes, parentes omnia in liberos prudenter erogata jure reposcunt; eaque parenti egeno, liberi, etiam laboribus suis, præstare tenentur. Quantumvis igitur, pro communi parentum affectione, recte intelligatur, liberorum non minus quam sui causâ, parentes rem comparasse familiarem, unde et liberorum ad parentum hæreditates succedendi jus innotescit; non tamen eo minus, immo eo magis sancta est liberorum ad gratiam habendam et referendam obligatio: quo firmior enim, quo magis gratuita, atque ab ipsa natura profecta est amicitia et benevolentia, eo pluris est æstimanda, eoque major debetur gratia.

III. PARENTUM potestas legibus civilibus augeri potest, ut et ea quæ magistratibus quibuscumlibet data est. Etenim imperium civile diversis causis innixum, et majora omnia spectans, pertinet ultra imperii *parentalis* fines. Quasi enim ex contractu, imperatorum potestas ad ea omnia recte extenditur, quæ ab iis merito flagitari possunt, qui, ob communem plurium utilitatem confociati, omnium consilio et viribus proteguntur, cunctaque vitæ civilis commoda et ornamenta sortiuntur, quique hæc omnia posteris tradere sanctissime tenentur. Jure igitur pupilli obsolescere possunt exteris; ad extrema etiam pericula ade-

unda, quum civitatis hoc exigit *salus*, rectè adi-
guntur.

IV. LIBERI quamvis adulti, ad pietatem in
parentes observantiamque, et ad gratiam referen-
dam, sanctissime tenentur; non solum ob paren-
tum merita, quibus digna rarò liberi rependere
possunt; verum, ut Deum sequantur ducem et
naturam, qui nos his parentibus ortos, cumque
his sanguine, caritate, et veneratione ab incuna-
bulis inchoatâ, conjunctos esse voluerunt. Eorum
igitur mores, parum licet commodos, amicissimè
ferre decet; prout et illi, olim, nostros diu per-
tulerunt. In matrimonio præcipuè contrahendo,
parentum auctoritatem sequi tenentur liberi; quum
parentum multum intersit, quibus liberi, in vitæ
communitate omnium arctissima, se adjungant;
unde nascituri sunt nepotes, in eorum jura et no-
mina sæpe, semper in *εὐτυχίᾳ* successuri.

Parentum imperium sæpe excipit potestas pa-
trifamilias; quæ tanta est, quantam, suo con-
sensu, vel palam declarato vel tacitò, eam fece-
runt liberi adulti, aut alii, qui sua sponte, po-
testatis quam arrogavit conscii, in ipsius degunt
domo.

CAPUT III.

De HERORUM et SERVORUM JURE.

AUCTO hominum genere, subinde extiterunt plures suis solum laboribus alendi, quibus nempe nulla rerum necessariorum erat aliunde copia; alii vero opulenti, plurium ministerio et operis, ad vitam facilius agendam, indigentes. Hinc orta est conditio servilis, pactis innixa. Quæ utrum a primo perpetua fuerat, an temporaria, parum attinet exquirere; quum utrobique, excepta diuturnitate, eadem fuere jura et obligationes, quæ sequuntur sunt magis ad rem.

1. Sani hominis et validi labores et operæ longe pluris sunt æstimandæ, quam ipsius victus simplicior et amictus: quippe videmus istiusmodi homines operis suis, aliquid etiam ad voluptatem et ornatum, aut ad familiam alendam, comparare. Si quis igitur incautus nihil ultra victum et amictum, pro operis suis fuerat stipulatus; ex eo contractu, utpote apertè oneroso, jure pleno * exigere potest ut quod deest ad æqualitatem ipsi suppleatur.

2. Ubi nihil de operarum genere diserte convenit, intelligitur servum sibi suscepisse eas solum operas, quas heri non inhumani a servis solent

* *Vid. Lib. II. c. ix. 5. et c. xiii. 4.*

exigere; seque hero modicè castigandum permisisse, quoties cessaverit, aut familiæ statum turbaverit. Cætera omnia hominum jura naturalia aut adventitia ipsi servo manent intacta.

3. Si quidem fatis innotuerit, in moribus esse, patres familias sejunctos, in domesticos suos imperium aliquod civile sibi arrogare; huic etiam, quousque non ab humanitate abhorret, servum se subjecisse merito colligitur. Servi quidem operas jure exigit herus; cætera retinet jura servus, quæ cuivis ex populo manent sub imperiò civili; omnia certe jura naturalia quæ alienari nequeunt: et ad omnem vim iis defendendis necessariam, contra herum ea violaturum, recte procurrit.

4. Ubi de certis tantum operis pactum fuit, ad has solas obligatur servus. Quin immo, licet quascunque præstare posset operas susceperit, easque perpetuas; non tamen idcirco dominus eum invitum alteri emancipare poterit: quum servi plurimum interfit cui serviat domino, et in quâ domo. Servorum autem hujusmodi omnium libera nascitur proles.

II. HACTENUS de servitute sponte contracta. Deterior longe istiusmodi servorum conditio, qui ob grave damnum a se datum, quod alia nequeunt pensare ratione, aut qui ob delictum atrox, pœnæ nomine, ad perpetuas operas addicuntur.

Neque tamen vel hi omnia hominibus amittunt jura: ea enim sola, quæ damno reparando inferviunt, quibusve ne similes in posterum injuriæ inferantur caveri poterit, ipsis adimeda. In scelestissimos, si modo ipsorum vitæ parcatur, postquam, ad omnes a similibus delictis deterrendos, publicas pœnas pertulerunt, non est ultra sæviendum, quum labores ipsis impositos non detrectant. Immo juris quicquid ipsis manet, recte

per vim defendent. Quum vero in servitute his de causis constituenda, aliorum tantum spectetur utilitas, herus istiusmodi servum invitum, ad alterum transferre potest. Nulla vero de causa, ex hominum numero, in belluarum, aut rerum inanimarum ordinem, servi jure detrudi possunt, ita ut nullius juris sint participes.

In hanc deterrimam conditionem, omnes in bello captos detruferunt olim gentes haud cætera barbaræ, temerè in semet legem sancientes iniquissimam, atque mirum in modum conspirantes ad gravissimas contumelias et æumnas, sibi fortè, aut posteris, olim arcessendas. Qua de re hi veri videntur aphorismi *.

1. Qui injustam in bello causam tuetur, nullum in res aut homines captos jus acquirit, quo salva fide et justitia uti possit, quamvis rebus captis impune frui liceat; quod jure quodam munitur externo; de quo alias †.

2. Qui justam habuit belli causam, intra justos tamen petendi fines se continere debet: neque quicquam a victis exigere nisi vel pœnæ nomine, vel damni reparandi; vel ut in posterum de non lædendo caveatur ‡.

3. Pœnæ nomine nihil ab iis exigi potest qui nihil ad bellum attulerunt, vel faciendo vel non faciendo secus quam debebant; quæ longe plurimum civium adultorum est causa: ne de uxoribus dicamus et liberis, qui duas aut tres conficiunt civitatis cujusque partes; quibusque bonorum

* *Hac de re vid. annot. Carmichael. in Puffend. lib. ii. c. 4. et Lockium ibid. citatum.*

† *Vid. cap. ix. hujus libri, 4, 5.*

‡ *Vid. L. II. c. xv. 5, 8.*

omnium dominium cum patribus familias est commune. Nec, si tributa in belli sumptus pependerant patres familias, ullo ob id crimine sunt obstricti. Hæc sub gravi solverant necessitate, per vim aliàs et supplicia extorquenda. Quamvis etiam, speciosis permoti rationibus a principibus suis denunciatis, bello consenserant; invicta erat ferè eorum ignorantia: neque quicquam eorum consensus ad bellum attulit, neque dissensus bellum prohibuisset: neque adeo arcta est conjunctio quævis politica, ut unius delictum in alterum non consentientem transferri debeat.

4. Quod ad ipsos attinet milites, qui consiliorum publicorum neque participes, neque fautores, speciosis illecti causis nomina dederunt; illis ob ignorantiam, et parendi necessitatem, venia danda. Conscriptis enim imperata detrectare facinus est capitale. Ab illis igitur, pœnæ nomine, quicquam gravius exigere inhumanum esset; si modo ab iisdem in posterum satis caveri possit; quod, illæsa eorum libertate, eos apud se detinendo, aut in civitatem suam aut colonias adscribendo, victor semper sibi poterit præstare. Quæ omnia suaderet humanitas, bellicque casus anticipites, et fortunæ bellicæ maxima inconstantia.

5. Non alio juris fundamento quicquam a civibus innoxiiis postulat victor, damni reparandi nomine, quam quod substernitur *actionibus noxalibus et de pauperie*; quod scil. qui quædam suæ utilitatis præsidia sibi adscivit, ex quibus alii nullâ suâ culpâ damnum sunt passi, is vel damnum sarcire, vel, si malit, rem damnosam læso dedere teneatur. Jure igitur aliquando a victis civibus id exigat victor, ut ipsorum deferant principes, belli injusti auctores; aut eos damna re-

parare cogant, aut ipsi ea reparent. Horum autem victis danda optio. Hæc quidem de iis civibus qui imperia civilia primi constituerunt; aut de potentioribus, quorum auctoritate et consilio injustum bellum erat susceptum; quique poterant principes injusta molientes cohibuisse, apertius tenent: cæterorum, qui parum in Republica possunt, favorabilior est in ipso damno præstando causa.

6. Ubi primum vero hostes vel sponte victori damna data repararunt, vel ipse victor, rebus eorum per vim occupatis, damnorum compensationem est consecutus, una cum cautione in posterum, ad viri probi arbitrium; nihil amplius a civibus devictis exigere potest. Hæc vero omnia, leniore multò ratione assequi possunt victores, quam adempta civibus innoxiiis libertate. Ad damna autem præstanda primò tenentur qui imperio præsunt; his vero cessantibus, tenentur cives.

7. Servorum omnium sobolem esse naturâ liberam, satis antea ostendimus *.

8. Qui hominem emit, aut emptum in servitute vi detinet, ipsius est ostendere eum jure libertatem amisisse. Rei de qua disceptatur antiquus semper adest dominus; quum adultos quosque sui juris constituat natura. Possessoris igitur violenti est probare se jure possidere; non liberale judicium implorantis, ostendere se non jure libertatem amisisse.

9. Neque dixeris, captivos nisi vendi possent, interemptum iri, ideoque vitam ipsam emptoribus debere. Esto. Hinc tamen non alia emptoribus

* L. II. c. xiv. 3.

nascuntur jura, quam quæ negotium utile gerenti, aut vitam civis contra latrones defendenti, aut captum a piratis redimenti, aut morbos et vulnera graviora, sine ope medicâ lethalia, sananti. His omnibus impensæ, et laborum curæque pretia, quodque *æquius melius*, sunt persolvenda: nulum tamen imperii herilis jus inde nasci potest.

III. Ut servi cujusque, qui jure alteri subjicitur, officium est, strenuam et fidam, domino, aut hero potius, operam præstare; Deumque communem omnium dominum, omnia intuentem, in omni ministerio præcipuè respicere: ita domini est, nihil ultra juris sui limites a servo exigere, atque ab omni abstinere sævitia, ut decet hominem, communis cognationis, humanæque conditionis instabilis memorem; quique novit animos fervorum et corpora, eâdem, qua nostra, materiâ constare, et paribus elementis; Deoque, communi omnium parenti, et domino, vitæ actæ rationem esse reddendam.

C A P U T IV.

DE CIVITATUM ORIGINE et CAUSIS.

DE domesticis societatibus hætenus, ad civitatum causas et jura explicanda progredimur. Per societates et conjunctiones jam memoratas, si nemo suo deesset officio, copiosa satis esset hominum vita et jucunda. Ad civitates igitur et imperia civilia constituenda impulit metus malorum quæ vel ex hominum imbecillitate vel improbitate oriri possent. Haud tamen idcirco naturæ contraria dicenda est vita civilis: quicquid enim monstrabit ea ratio quam nobis natura inseruit, ad mala prohibenda, aut commoda consequenda, necessarium esse aut utile, illud omne est maxime secundum animantis providi et sagacis naturam. Jure igitur dicuntur homines *φύσιν ζῶντα πολιτικά.*

Fingamus autem omnes ita esse probos, ut ea sola consultò velint, quæ ipsis justa videntur; erroribus tamen de suo et aliorum jure, suæ utilitatis appetitione et peturbationum impetu deceptos, sæpe esse obnoxios: lites hinc sæpe exsurgere necesse esset. Fingamus et plures esse ita suspiciosos, ut lites ortas arbitris permittere nollent, timentes quisque alterius gratiam, aut artes, quibus arbitros corrumpere posset. Huc si accedat nimia utrinque virium suarum fiducia, et in sua

sententiâ tuendâ pervicacia, non sine sævis belli malis lites in libertate dirimentur.

Quin et imperia civilia hominibus proprius commendavit ipsa natura. Mortalium nonnulli cæteris multo sunt solertiores; quod et cæteri non raro fatebuntur: poterunt hi solertiores et sagaciores plurima in communem excogitare utilitatem, omnium viribus exsequenda; poterunt et optimas monstrare rationes, quibus sibi quisque et suis consulere posset, si modo eorum monitis paruerint. Quod si his ingenii viribus et solertiæ conjunctæ sint virtutes præclaræ, bonitas, justitia, fortitudo; earum significatio fidem apud omnes conciliabit, et omnium accendet studia, ad viros his ornatos virtutibus, honoribus et potestate ornandos et amplificandos; hisque auctoribus, fœlicia omnia et læta arbitrabuntur se consecuturos. Ad civitates igitur constituendas non solum injuriarum metus, verum et virtutes hominum egregiæ, et naturalis virtutum comprobatio, plurimum contulisse videtur.

II. Si vero etiam spectetur plurium improbitas, morumque depravationes, avaritia, ambitio, luxuries; tum vero patebit sine potestate civili, hominum non modo utilitati, et fœlicitati, sed nedum saluti, satis consuli posse: eâque solâ, malis hisce ab hominum vitiis oriundis, optimum, et in improvidi et incauti cujusque oculos incurrens, remedium adhiberi. In magno enim concilio, quamvis ita vigeat injustitia, ut occasione oblata, quisque sui causa, injusta ageret; idem tamen alium sui ordinis moribus parem, eademque peragentem, si modo ipse nullum inde capiat fructum, odio habebit et damnabit. Ab istiusmodi igitur hominum concilio, alius cujusque improbitatem damnantium, quamvis suæ quisque secretò

indulgeret, nunquam leges condentur iniquæ. Quemque suam profiteri injustitiam pudebit; et sibi quisque ab aliorum metuet improbitate, nisi justis et æquis legibus, et poenâ repræsentata, coërceantur.

Neque alia ratione hominibus satis caveri poterit. Licet enim non adeo depravati essent homines, plurimosque incitaret humanitas et recti honestique sensus, ad vicinos ab injuriis defendendos; ex metu tamen aut ignavia sæpe hoc deferrent officium, ubi cum periculo esset conjunctum. Quinetiam ipsorum fortium et proborum multitudo, nisi uno regatur consilio, pro diversis, de opis ferendæ ratione, sententiis, et quorundam pertinaciâ, in diversa omnia abiret; disjunctaque et discors, paucioribus et minus strenuis conjunctis prædæ esset et ludibrio.

His libertatis solutæ incommodis perspectis, credibile est, prudentiores et sagaciores hoc præcipuum excogitasse remedium, ut magnus hominum numerus inter se paciscantur, de societate ineunda, in singulorum, communemque omnium salutem et utilitatem, communi prudentiorum consilio regenda: cujus commoditatibus palam expositis, alios etiam sibi socios adscivisse, iisque societatis arctioris ineundæ auctores extitisse.

III. QUI civitatum originem ambitiosorum adscribunt violentiæ; id quidem factum statuunt, ante eam vim, quam ejusdem causam esse volunt. Nemo enim unus, sine plurium antea sibi subditorum ope, hominum multitudinem, civitati constituendæ idoneam, sibi poterat subjicere. Constituta igitur fuit civitas, ante eam vim cui primum civitatum ortum adscribunt.

Si quis dixerit, patremfamilias opulentum suis et domesticorum viribus vicinos sibi subjicere po-

tuisse: Esto. At non nomina, sed res ipsæ sunt spectandæ. Regio enim imperio nonnunquam utebantur patresfamilias opulentiores: atque insuper, justas nos imperii justas causas quærimus, non injustas violentas.

IV. Ad communem utilitatem plurimum hoc conferre, quod imperitorum multitudo prudentiorum regatur consilio et ratione, negaverit nemo. Quod si ex inepta Reipub. forma eveniat, ut parum prudentibus, aut improbis nimia permittatur potestas, hoc etiam plurimum obesse posse, fatebuntur omnes; prout in aliis rebus, rei optimæ cujusque pessima poterit esse depravatio. Nihil tamen hinc vitæ civilis utilitati aut dignitati detrahetur. Etenim ingenii vires hominibus a Deo sunt datæ, ut optimas, ex innumeris quæ excogitari possunt, imperii formas si eligant.

Est igitur civitas “ liberorum hominum cœtus, “ sub uno imperio in communem omnium utilitatem confociatus.” Communem omnium utilitatem potestatis civilis finem esse, inter omnes convenit. Hoc contendit populus; in hoc se jactant Reges omnes, qui non insano scelere, humanæ conditionis obliti, Dei opt. max. jura sibi arrogat, aut iis etiam ampliora. Quicquid est civile, id toto cœlo, ut aiunt, distat a dominatione *despotica*. Ea sola igitur potestas civilis est justa, quæ communi inservit utilitati. Quæ huic obstat, utcunque populi hebetioris et incauti consensu constituta, nullo munitur jure. Vitium contractui inhæsit; quia in iis erratum est, quæ hic præcipuè spectari omnibus est notissimum.

Hic mirari subit, quorundam * non indocto-

* Notatur hic Puffendorfi opus et majus et minus, una cum Hobbesio, quem plane secutus videtur Puffendorfius.

rum orationes, in vitæ civilis incommodis et oneribus molestis depingendis, ita nonnunquam exultare, ac si ab ea vita ineundâ homines vellent detertere; quod tamen ne fiat, libertatis statum, pari modo, deformant, in larvam omnium maxime horribilem. Utrique quidem statui sua sunt commoda et incommoda. Non levia in libertate solutâ mala sunt subinde metuenda; atque non continua. Malis quidem in vita civili metuendis, nisi in civitate constituenda aberat omnino prudentia, paria, immo majora, eademque crebriora, in homines solutos cadere possunt; atque etiam, in vita civili, contra ea mala, aliorum auxilia certius quisque sibi polliceri potest.

CAPUT V.

De interna CIVITATUM STRUCTURA, et summi IMPERII Partibus.

QUUM imperatorum nemo suum sibi populum progenit, neque, si progenisset, potestatem parentis in fratres adultos, ad hæredem transmittere posset; (quippe quæ parentum σοφία, et immaturo liberorum iudicio, tanquam unico fundamento, innitatur;) a *parentali* neutiquam deducenda est potestas civilis, quamvis ejusdem exemplum quoddam adumbratum fuerit. Neque, in populum universum justius arrogari potest potestas herilis;

quod ex jam dictis satis constat. Neque deinde oraculo Deus reges, aut alios creat magistratus, modumve imperii certum, aut fines constituit. Nec denique vires nullo jure innixæ justam potestatem tribuere possunt. Restat igitur ut ipsius Populi conventionem et decreto verum omne jus imperii constituatur.

In casibus forte rarioribus, res aliter se habere potest. Quum enim populi salus et felicitas sit unicus imperii finis; ubi satis huic consulitur, a viro prudente et præpotente, eâ scil. formâ imperii præscripta, quam omnes periculo factô libenter sunt amplexuri; poterit idem, non inique, populum rudem et rerum civilium imperitum, licet nondum consentientem, imperii forma continere legitima, communi felicitati inserviente, quam omnes eidem assueti suffragiis suis mox sunt comprobaturi. Quum vero nemo de sua salute dubius et metuens, cui præcipua hominum jura, minime contra potentiorum vim tuta esse et munita videntur, beatus esse possit; idcirco nisi vel antecedit populi consensus, vel subsequatur, justum esse nequit imperium.

II. IN potestate civili, ratione et via constituendâ, hæc tria ut concurrant est necesse; primo, Pactum omnium inter se, quo convenit, ut unum populum, communi regendum consilio, conficiant: deinceps sequitur populi decretum, imperii formam modumque constituens, rectoresque designans: denique, pactum inter rectores designatos, et populum, hunc ad obsequium, illos ad imperii sibi in communem utilitatem permitti administrationem fidelem adstringens. In primis quidem civitatibus constituendis, vix est credibile populum rudem et incautum, egregias quorundam virtutes suspicientem, hæc omnia hoc ordine disertis transf-

egisse verbis. In omni tamen iusta imperii civilis constitutione, † actum est aliquid, quod horum omnium vim in se continet; quum omnibus satis notus sit unicus potestatis deferendæ et suscipiendæ finis.

Qua autem ratione in posteros eorum qui primi civitatem constituerunt, transmittatur hæc obligatio civilis, ex his monitis constabit.

1. Civium quisque non sibi solum, verum et liberis, a civitate defensionem stipulatur, et omnia vitæ civilis commoda. Liberis gestum est negotium utilissimum; unde et citra suum consensum, ad ea omnia, pro ipsorum viribus, facienda præstanda adstringuntur, quæ ob istiusmodi commoda ab adultis jure flagitari poterant. Nihil autem æquius quam ut singuli, pro virili parte, eam tueantur civitatem, neque ab ea intempestive discedant, cujus beneficio diu protecti, innumeris potiti fuerant vitæ exultæ commodis; utque hæc a majoribus accepta ad posteros transmittant.

2. Quum non sine gravi periculo, manerent agri intra civitatis fines ab ipsius imperio immunes, hosti aut fugitivis recipiendis patentes; jure censentur omnes cives agros suos ita imperio subjecisse civili, ut eorum dominium aut usus, nemini qui non civitati subiectus degat, cedere possit.

3. Libero tamen quovis tempore, iniquum videtur cives prohibere, ne, solo mutato agrisque venditis, civitate etiam mutari possint. Reipub. enim, singuli plerumque, per tributa, aliaque ipsis onera quotannis imposita, beneficia accepta pensant: neque æquum fuerit eos impedire, quo mi-

† *Vid. Carmichael. annotat. ad Puffend. L. II. c. vi. 9.*

nus alibi melius sibi consulant. Nec metus ne civitas ulla penitus deferatur, nisi quæ vel pessime sit instituta vel administrata: qua quidem in causa, potiore jure cives postulant ut civitate mutari liceat, neque in civitate inviti manere cogantur.

III. CIVITAS in hunc modum constituta personæ unius rationem subit, cui jura competunt ab omni privatorum jure disjuncta; quin et obligationibus, quibus tenetur nemo privatus, adstringitur: rerumque omnium administrationem certis hominibus aut conciliis committit. Inter diversas istiusmodi civitates, in libertate quippe naturali degentes, idem fere jus, eademque leges naturales, quæ inter singulos in primæva libertate vigeant; eadem, aut iis simillima, sunt civitatum jura perfecta; eadem debentur mutuo officia humana; similis est pactorum obligatio; idem se suaque per vim defendendi jus: eadem denique inter se ratio est omnium civitatum, quæ non sub vicinæ cujuspiam ditione tenentur, sive ex majores sint sive minores; quocunque demum nomine vocentur, sive humili, sive glorioso. Facili igitur nominum et personarum mutatione, *jus naturale privatum* sit jus fere omne *publicum*, cujus necessaria est obligatio. De *voluntario jure publico*, aliàs.

IV. POTESTATIS quæ ad civitatem regendam exigitur, partes, aut summi jura imperii, sunt vel *majora* vel *minora*. Majora, intra civitatis fines exsequenda, *immanentia*, a quibusdam appellantur: quæ exteros respiciunt, *transseuntia* dicuntur. Prioris generis sunt, primò, *jura legum jubendarum* quibus civium actiones sunt regendæ, et jura ipsis tuenda, legum naturalium habita semper ratione.

2. Jus deinde *exigendi tributa* ea omnia, aut redditus publicos, quos prudens exegerit reipublicæ administratio: quod jus in priori contineri potest. *Tributa* dixerunt Romani quæ a civibus persolvebantur; *vectigalia*, quæ a provinciis subactis. Ex quibus omnibus, quæ ad principum familias sustinendas destinantur, *res Fisci* dicuntur; quæ vero in Reipub. usus impendenda sunt, ad *ærarium* deferuntur. In priora, principibus electione nova creatis, jus est quale *usufructuariis*; in regnis hæreditariis vero, jus regis idem ferè quod *feudatarii*: neutris licet privatis suis debitis imperii successores onerare. *Ærarii* autem in reipub. usus administratio sola rectoribus quibuscvis commissa intelligitur.

3. Tertium est jus *legum exequendarum*, quæ *executiva* dicitur potestas; jurisdictionem omnem continens ad lites dirimendas, et jus magistratus creandi et ministros, ad rempublicam administrandam, et tributa exigenda.

Jura transeuntia ad hæc reducuntur capita. 1. *Jus belli*, quod in se omne belli gerendi arbitrium continet, in militibus conscribendis, ducibusque sive summis sive inferioribus constituendis.

2. *Jura fæderum faciendorum*; cui connexum est jus legatos mittendi, ad fœdera, quæ aut pacem reducant, aut commercia conservent, transigenda.

Ab his diversum est *jus imperii eminens*, quo in casibus gravioribus et insolitis recte utuntur imperatores, invadentes in ea civium jura, quæ libero quovis tempore, sunt iisdem sanctissime conservanda; quandam, exempli causa, rei familiaris partem, aut operas, etiam cum summo conjunctas periculo, exigentes, ultra quam aliàs præstare tenentur. Huic imperatorum juri,

respondent in statu libero insolita ea quæ premente necessitate oriuntur jura.

Minora imperii jura hæc sunt; “ Dignitates civiles tribuendi, nummos cudendi, nundinas feriasque permittendi, liberos, natalium infamiâ sublata, legitimos reddendi, *universitates* constituendi, ætatis veniam largiendi, poenas remittendi, debitoribus inducias dandi;” et id genus alia; quibus, utpote facilibus, neque civitati omni necessariis, non immoramur.

V. SUMMUM in civitate imperium is homo, aut plurium concilium, habere censetur, qui majora quæ diximus imperii jura, vel omnia, vel pleraque, suo arbitratu exsequi potest; neque alterius, aut hominis aut concilii, potestati ita subjicitur, ut ejus voluntate ipsius actus fieri possint irriti. Summam sæpe habet potestatem, qui non habet infinitam, nullisve limitibus circumscriptam; immo qui ne vel perpetuam; neque imperio successuros designare, aut leges quibus civitas erat fundata immutare potest. Summus ille erit imperator, cui præcipuæ potestatis civilis partes permittuntur, suo arbitratu, intra certos fines, in reipublicæ utilitatem exercendæ; qui neque alterius jussu, aut mandato subinde interposito, civitatem regit; cujusque actus, intra potestatis sibi permissæ fines, a nullius consensu vim fortiuntur.

In omni civitate, summa alicubi reperitur potestas, quæ *majestas* dicitur, vel apud regem, vel senatum, vel populum. Neque eam imminuunt cum exteris ipita fœdera, quamvis incommoda, nisi majora civitati ipsi adimant imperii jura, aut prohibeant ne sui juris *persona* quæ dicitur *politica* maneat.

Si quidem pluribus civitatibus hoc, quacunque de causa, eveniat, ut uni homini aut uni concilio

perpetuo, quarundam imperii partium concedatur administratio; illæ civitatum *systema* constituunt: quales, ex noto apud antiquos exemplo, civitates dicuntur *Achaica*. In unam autem civitatem plures tum demum coalescere dicuntur, et unam gerere personam, quum uni homini, aut uni concilio, aut iisdem vel hominibus, vel conciliis, permittuntur omnes potestatis partes majores, quæ omnium fines patent, administrandæ.

CAPUT VI.

De variis RERUMPUBLICARUM Formis.

SIMPLICIUM civitatum tria sunt genera. Ubi omnes imperii partes uni homini committuntur, dicitur *monarchia*; cujus varia sunt nomina: ubi concilio unico, idque ex optimatibus constat, *aristocratia*; si vero ex omnibus civibus, aut honestioribus quibusdam ad rempublicam procurandam delegatis constet concilium, dicitur *democratia*.

Concilium, cui permissa est potestas, id voluisse censetur quod pluribus placuit; nisi lege aut decreto quodam primario, quo civitas fundatur, cautum sit, quota concilii pars rerum publicarum administrationi sit necessaria. Præcavenda etiam fallacia satis nota, semperque metuenda ubi quæstio tripartita aut quadripartita decidenda est: quod

scil. incidere possit, ut eam sententiam quæ longè pluribus displicet, comprobent tamen plures, quam qui reliquarum unam ullam. Quod fiet quæstione vel ad bimbres duas reducta, vel membro uno aut altero, suffragiis de eo prius latis, excluso: quod etiam in magistratibus, ubi plures sunt petitores, creandis observandum.

Generis cujusque simplicis civitatum plures sunt partes. Monarchia enim vel est *absoluta* et interminata, ubi scilicet unius prudentiæ tota permittitur reipublicæ administratio, nullis positis limitibus, præter eos qui ex politiæ omnis natura et fine intelliguntur; vel est *terminata*, ubi legibus quibus civitas fundatur, aut in ipsa potestate deferenda, certis terminis circumscribitur imperium, populi-que jura quædam sanctiora inde eximuntur. Utriusque generis monarchiæ vel jure hæreditario succedunt, vel a populo creantur aut eliguntur: idque vel in perpetui imperii jus, vel temporarii.

Aristocratiae pariter plura sunt genera, hisque consimilia: *absoluta* nempe, sive infinita; aut *terminata*, et lege circumscripta: *hæreditaria*, aut creationibus novis reficienda; *perpetua*, aut *temporaria*. In hac temporaria, pro certo tempore suffragii jure gaudent senatores; quo peracto, sufficiuntur in eorum locum alii; quod si populi suffragiis fiat, et civis cujuscunque, qui se petitozem profiteatur, habenda sit ratio, *democraticum* potius videtur concilium: sin per cooptationem reficiatur senatus; aut optimatibus solis petere liceat; erit aristocraticum. Si ex censu majore petendi jus oriatur, proprie *oligarchicum* dicitur; aut ubi agrorum quorundam domini, eo ipso fiunt senatores. Ubi vero hi soli qui, honoribus functi, gratiam fidemque consecuti sunt, creari possunt; a

quibusdam, κατ' ἐξοχὴν, *aristocratia*, aut *politia* dicitur.

Conciliorum popularium dissimilia etiam genera; comitia *curiata* et *centuriata* duorum exhibent exempla. In illis suffragii pari jure utebantur cives omnes; in his pro ratione census; quæ idcirco dicebantur *timocratica*. Sorte etiam alicubi definebatur, quibus dandum esset in comitiis suffragii jus. Alicubi ex tribubus aut curiis diversis, quibus distinctus fuerat populus, ad rem communem gerendam eligebantur delegati, qui concilium constituerent populare.

Junctarum et multiplicium formarum ingens est numerus, prout cum diversis monarchiæ generibus conjunguntur concilia varia, vel senatoria vel popularia; atque prout variæ imperii partes vel regi, vel senatui, vel concilio populari, vel omnibus simul permittuntur.

III. UT formas præstantiores a deterioribus secernere valeamus, hæc pauca sedulo sunt spectanda.

1. Ut foelix sit reipublicæ status, quatuor hisce in omni politia prospiciendum; ut scil. imperatoribus adsit prudentia, optima quæque prospiciens; deinde ut adsit fides communi consulens prosperitati; tum ut conservetur concordia; denique ut reipublicæ negotia et celeriter et secreto possint expediri. De his ubi satis est cautum, non melius communi civium prosperitati, per politiam consuli poterit.

2. Ubicunque non uni homini aut concilio, sed pluribus datæ sunt summæ potestatis partes; inter eos intervenire debet aliquis *imperii nexus*, ne in omnia contraria abire possint: ne scil. Rex, inconsulto aut invito concilio, vel senatorio, vel populari, quicquam gravius moliri queat; nec con-

cilia, rege inconsulto aut invito; neve unum concilium, altero invito. Si hac de re satis cautum fuerit, melius inter diversos, sive diversa quæ dicuntur *subjecta*, dividuntur imperii partes, quam si omnes uni, sive regi sive concilio, mandarentur.

3. Stabile neutiquam erit imperii jus, nisi rerum dominio aut opibus fultum: aliter fluctuationibus et seditionibus perpetuis civitas vexabitur. Rerum enim dominia potentiam secum ferunt, quæ jura nullis opibus subnixa evertet, aut ipsa labantibus divitiis collabetur. Stabile tum demum erit regnum hæreditarium, ubi agris suffultum est aut provinciis hæreditariis: stabile senatus imperium, ubi agrorum bona pars est senatorum: stabilis civitas popularis, ubi vigent leges agrariæ; aut ubi alia quavis ratione agri inter plurimos dividuntur dominos. Quamvis autem seduli et solertiores, non nisi gravi de causa sunt cohibendi, quo minus rem suam familiarem bonis artibus augeant; (quod democratia vel optima permittet, quantum exigere potest vitæ vel jucunditas vel voluptas quævis, viro bono expetenda,) non tamen cum plurium salute, aut libertate, pensanda est inanis paucorum vel ambitio, vel luxuries, vel avaritia. In omni igitur populo libero, jure per leges agrarias præcavetur, ne nimis evadant paucorum opes, et toti civitati metuendæ.

4. Cavendum etiam, ne iniqua, aut parum civilia, cuivis ordini tribuantur jura, quibus cæteri omnes a republica capeffenda summisque honoribus excludantur; perpetuis enim seditionibus materiam præbebunt.

5. Quum parum referat qualis sit civitatis institutio, si modo solis prudentibus et bonis commissa sit potestas; cui tamen rei nulla ratione satis caveri

poterit; hoc in civitate constituenda præcipuè erit spectandum, ut infidis et malis, quamvis potestatem adepti fuerint, nulla aut exigua ad peccandum sint invitamenta; aut saltem nullæ impunitatis, aut commodi sui augendi spes, ubi perfidè rempublicam administraverint.

6. Quis vero ad cœtum civilem optimè constituendum hominum numerus potissimum requiratur, definiri nequit. Paucis neque vires neque opes suppetent, quibus se contra prædonum manus defendant, aut ea comparent, quæ ad uberiores faciunt vitæ ornatum aut jucunditatem. Ubi contra, magnus est numerus civium magnam regionem occupantium, non adeo accurate omnia procurari, aut a civibus fraudes, injuriæ, et vexationes prohiberi poterunt: paucioribus præterea patebit aditus ad rempublicam, ut virtutes latius patentibus addiscant atque exerceant, quam si ab iisdem hominibus plures constitutæ fuissent civitates. Ubi quidem ingentes civitates sunt constitutæ, neque jam hominibus est integrum, ut se in civitates dividant commodissimas; vicinis omnibus forte profuerit, sui contra nimias vicinorum opes defendendi gratia, in majores congregare civitates, quemadmodum etiam, inter cives, ad paucorum nimias opes præcavendas, et potentiam cæteris metuendam, justæ sunt leges agrariæ, eodem jure civitates vicinæ nimias alterius cujusque opes merito habent suspectas, siquidem ejusdem etiam mores cupiditate vincendi inflammentur; iisque, opibus augendis, per vim, si aliter fieri nequeat, modum ponere licet, antequam tantæ evaserint ut libertati et saluti suæ cautum esse nequeat.

IV. MONARCHIA simplex has habet opportunitates; quod civitatis concordiae consulat; et per eam secretò et expeditè res geri possint. In mo-

narchia autem hæreditaria, neque de prudentia regis, neque de fide caveri poterit. De electorum prudentia melius cavetur; non item de fide: et hujusmodi rege defuncto, seditionibus bellisque civilibus janua patebit. In hæreditaria absoluta sive infinita, sunt omnia incerta. In hæreditaria terminata, non de prudentia, at melius multo cautum est de fide; quum rex leges eas quibus fundata erat civitas violando, aut potestatis sibi commissæ fines transfiliendo, se planè tyrannum profiteatur; ipsiusque perfidiâ regni jus omne abdicatum esse facile inter omnes constat. Unde etiam populo jus oritur, ut, eo deturbato, novum creare regem, aut novam Reipub. formam instituere liceat. In regnis verò legibus terminatis et circumscriptis, perpetuæ ferè vigent factiones, et bella subinde nascuntur civilia.

In simplicioribus aristocratiis hæreditariis, de senatorum prudentia rarò, de fide nunquam satis cautum est, neque quidem de concordia, aut expedita et arcana Reipub. administratione. Inter senatores ad munus electos, melius de prudentia et fide, parum vero de concordia, aut negotiis celeriter et secretò gerendis, caveri poterit.

In concilio populari fides semper vigebit, et tum demum prudentia, ubi vel censui respondet suffragii jus, vel consilium ex honestioribus paucis a populo delegatis constat. Neque tamen inter hosce speranda concordia, aut expedita et arcana reip. administratio.

In magno quovis concilio per tabellas optime feruntur suffragia: sic enim non metuendæ erunt potentiorum offensiones, neque suffragia largitionibus corrumpere in promptu erit. Atque licet, pudore sublato, locus sit gratiæ, odio, et invidiæ; his tamen rariùs, nisi ob justam causam, populi

pars major incitabitur. Sin autem fors, aliqua ex parte immisceatur, omnis excludi poterit largitio; gratiæque, odio, aut invidiæ grassanti sæpe obstruetur iter †. Sola tamen forte res decidere graviores, aut magistratus delegatosve designare, parum erit tutum; quum forti, quantumvis omni gratia et contumelia vacet, nulla sit prudentia rerumve iudicium.

V. RERUM PUB. formas simpliciores parum esse commodas, hæc satis ostendunt. Neque antiquissima quæque sunt optima; sic enim ad pelles, antra, glandesque redire oporteret. Quod a regum adulatoribus jactari solet, monarchiam primum in terris nomen imperii fuisse, monarchiæ neutiquam est honorificum. Hoc enim est dicere, rudi eam et incauto popello placuisse, prudentioribus et cultioribus haud diu placituram. Etenim in nullo rerum genere minus sperare licet prima quæque opera perfecta fore et absoluta, quam in civitatibus constituendis, ubi maxima opus est rerum notitia et prudentia, non sine meditatione alta, vitæque usu diuturno et vario, comparandâ. Quæ formas quasque simplices comitantur incommoda graviora, ad mixtas et multiplices confugiendum esse docent: mixtarum autem eam esse optimam ubi tres illæ artificiosè inter se compinguntur formæ, monstrant singularum seorsim haud leves opportunitates: quod et antiquorum gravissimis placuit.

Concilio igitur populari, quod ex honestioribus ad rem communem gerendam delegatis constet, quibus idcirco nunquam fides, raro prudentia deesse poterit, maximæ imperii partes committendæ.

† *De hisce omnibus legatur Harringtonius.*

Leges igitur fanciat istud concilium, et de rebus statuatur gravissimis. Per leges etiam agrarias, haud ita arctas tamen ut industriæ modicæve vitæ elegantiae adversentur, concilio isti sua conservanda est potestas.

Senatui item ex paucis, a populo electis, quorum in Reipub. negotiis diu spectata fuit prudentia et fides, permittatur, ut de legibus et Repub. disceptent, et ad concilium popolare referant; ita ut sine senatus auctoritate nihil gravius fieri possit. In utroque concilio etiam, ita decedentibus succedant homines novi, five ea legibus annalibus instituantur *rotatio*, ut neque concilia ex novis omnibus constent, neque cuiquam suffragii perpetuum jus sit, aut potestas perpetua. In omnibus pariter magistratibus profunt leges annales, ut caveatur ne quis nimiam sibi comparet potentiam aut gratiam; utque quam plurimi eam usu addiscant prudentiam, easque artes quæ Reipub. sunt necessariae aut utiles; ne necesse sit ut tota civitas unum tantum aut paucos spectet, spemque omnem in iis solis collocet. Ubi vigent istiusmodi leges, Reipub. non deerunt imperatorum, aut magistratuum officio functorum, prudentia et virtus: neutiquam enim ægere ferent, quod pro legum sanctarum præscripto, tempore definito munera deponant.

Ad subita autem et inopina pericula avertenda, atque ad negotia secretò et celeriter obeunda, necessaria est potestas quædam regia aut dictatoria, nullo tamen alio fundamento præter ipsas leges innixa; cui permittendum belli arbitrium, legumque tutela et administratio. Arbitri etiam officio fungetur rex, si qua inter senatum et populum suboriatur contentio.

Magistratuum creandorum jus, tribus hisce potestatibus simul permittendum, aut inter eas divi-

dendum : ut scil. quibus majore opus est prudentia, a senatu eligantur ; quorum opera celeriore et expeditiore opus fuerit, a rege ; quique populi jura tueantur et conservent, a populo aut concilio populari creantur.

Profuerit etiam plurimum *censores* semper adesse potestatem, ut civium mores emendentur, omnesque flagitiosi et improbi, cujuscunque fuerint ordinis aut dignitatis civilis, de loco dimoveantur.

C A P U T VII.

DE SUMMI IMPERII JURE, ejusque acquirendi rationibus.

RERUMPUB. rectoribus ea est potestas, ea jura, quæ primaria populi tribuerunt decreta. In omnibus quidem civitatibus, eadem alicubi, saltem apud populum universum, sita est potestas. Quæ tamen vel regi, vel concilio, vel utrique committitur, in diversis civitatibus longissimè diversa est. In quibusdam enim, quædam populi jura, ab omni imperantium potestate eximuntur : in aliis, omnia eorum prudentiæ et fidei permittuntur. Quum tamen solus imperii constituendi finis, quod omnes agnoscunt, sit populi salus et

foelicitas; quæcunque eidem accommodata non est potestas, ea est injusta; quam populus, qui temere eam donaverat, repetere aut abrogare poterit, quum id ipsius exegerit salus. Neque quicquam fingi potest perfidum magis aut fastuosum, quam ut hi, quibus in populi salutem et utilitatem commissa erat potestas, eam, licet populo pestiferam, sui causa per vim retinere conentur.

Optandum quidem foret, ut potestas olim permessa, amicis potius disceptationibus, quam vi repetatur: neque ubi vel mediocriter communi consultum est saluti et prosperitati, ad vim et bella civilia, leviora aliqua de causa, decurrendum. Verum ubi haud satis de populi libertate et salute cautum esse constat, pluraque mala, ex ipsa imperii formâ fore nascitura, eaque diuturniora, quam ex rerum commutatione violenta; tum demum et per extrema omnia res novare, imperii-que formam modumque immutare licitum erit et honestum.

Quæ de proprio rectorum civilium, præcipuè regum, jure divino, et sanctitate quadam inviolabili jactantur, mera sunt adulantium somnia. Divinum est jus omne quod Dei et naturæ lege sancitur. Divina sunt populi pariter ac imperantium jura. Immo, quandoquidem hæc in illorum tutelam sunt constituta, illa his sunt et graviora et sanctiora. Imperantis quidem jus, singulorum seorsim jure quovis gravius est; universorum verò neutiquam. Plurima civis privatus perferre patique debet iniqua, potius quam contra regem cætera æquum et reipub. utilem, quicquam hostile moliretur; si modo sibi soli periculum immineat. Verum ubi communia omnium jura a rege pessundantur; quæque uni intentantur, aliis omnibus

mox metuenda erunt; tum vero manifesta regis perfidia, omneque imperii jus amissum.

II. **POPULO** jura sua contra rectores quoscunque per vim defendere licet. Si quidem ii quorum imperium est legibus circumscriptum, ea invadant jura, quæ populus in imperio deferendo sibi retinuit et reservavit; non dubium est quin populo, juris sui tuendi causa, ad vim procurrere liceat. Quin et ad rectores, quorum imperium absolutum est nullisque legibus circumscriptum, coërcendos, vis recte adhibetur; ubi civili animo exuto dominatum occupare conantur, in suam libidinem aut utilitatem, communi spretâ, omnia convertentes; vel ubi animum in cives hostilem produnt; aut ita nequiter rempub. administrant, ut ne vel sanctissima populi jura, quæque ad vitam tolerabilem sunt necessaria, tuta maneant. Neque qui hoc populo tribuit, dabit quoque eum regibus esse superiorem: servis enim vel in deterrima conditione degentibus jus est, ut contra dominorum injurias atrociores se per vim defendant.

Si hîc moveatur quæstio, cujus hac in causa sit judicium, numnam qui summo imperio præfunt rempub. male administrârint, suâque perfidia jus omne amiserint? Si non populi, quod ipsius causa agatur; ob eandem causam, neque impetrantis erit judicium. Ad æquos igitur decurrendum esset arbitros, vel nostrates, vel externos, si res sineret: sin minus, populi certe potius erit judicium, a quo magistratibus olim mandatum erat imperium, cujusque negotia geruntur, cujus etiam gratiâ potestas omnis fuit constituta. De re fere quavis humanum est errare: neque errorum immunes sunt ipsi rectores. Sæpe de jure publico, sæpe de privato sui defendendi jure erratum est;

non tamen ideo tollenda sunt hæc hominum jura, sive privata sive publica.

His quidem in rebus gravissimis, cuncta cautissimè pensitanda; neque ob leviores imperantium injurias aut errores, quales in homines haud improbos aliquando cadere possunt, in bella civilia, omnium sæpe sævissima, cives sunt conjiciendi. Ubi vero alia ratione populus salvus esse nequit; et perfidis dolosisque facinoribus, imperii jus omne amiserunt imperantes; jure per vim regno exui possunt, aliis in eorum locum suffectis, aut nova imperii formâ constitutâ.

Neque motibus civilibus bellifve fovendis apta est hæc, de sancto populi jure se contra tyrannos defendendi, doctrina. Immo contrariis ferè dogmatis hæc mala præcipue imputanda. Nimia fere semper fuit populi patientia, et inepta imperantium veneratio; quæ tot civitatum monstra, aut potius miseros et abjectos fervorum greges, sub dominis sævissimis et nequissimis, jura omnia divina et humana impudenter miscentibus, per terrarum orbem pepererunt.

III. TYRANNO exturbato, aut rege qui ad munus electus fuit extincto, ubi nihil de successione est præstitutum, aut denique stirpe regia extincta in regnis hæreditariis, nascitur *interregnum*. His in casibus, quamvis nihil legibus publicis sit cautum, haud quidem tollitur populi conjunctio civilis: primo enim, quod diximus, pacto obligantur omnes, ut communi consilio communi prospiciant salutem. Existet aliquamdiu democratia quædam, ubi plurium aut præstantiorum, qui reipub. negotia gerere solebant, suffragiis erit statuendum, qualis in posterum futura sit reipub. forma, quibusque deinceps permittendum imperium. Neque paucioribus, cæteris invitis, civilis vinculi licet esse immunibus; nisi pars

major planè iniquas et pestíferas reipub. administrandæ rationes ineant.

IV. PRINCIPIBUS quorum probitas fidesque satis est spectata, debetur pietas omnis et observantia; iique cum summo civium periculo, sive contra cæcos tumultus, sive aperta bella, sunt defendendi; neque culpis eorum aut vitiis levioribus, qualia aliquando in viros minime malos cadere possunt, cives ab ea obligatione exsolvuntur. Si vero hoc incidat ut devincantur et a dignitate deturbentur, vel ab imperii competitoribus, vel hostibus externis, ita ut nulla spes sit reliqua, eos jus suum antiquum recuperare posse; principum est regumve de jure suo ultro cedere: immo id omne pro extincto est habendum; quum omnis inter imperantes et populum obligatio fit mutua, mutuisque officiis conservanda: quæ quum ab altera parte præstari nequeunt, nulla alteri sunt præstanda. Omnibus igitur prius tentatis, populus jure se victori submitter, quum suæ salutis aliter consulere nequeat. Miræ quidem foret arrogantia, si quis suæ dignitatis aut utilitatis causa, totam civitatem et populum pessundatum velit et laniatum.

V. QUEMADMODUM naturalis *libertas* est jus pro sua cujusque voluntate agendi, intra legum naturalium limites, (quæ nulla foret si nullæ essent leges, hanc libertatem cæteraque jura cuique munientes;) sic dicimus populum esse *liberum*, quum non ad alterius præscriptum, sed suo arbitratu intra legum civilium fines, cuique manet agendi facultas. Non igitur leges libertati repugnant, sed acerba aut morosa hominum imperia. Liber Romanis dicebatur populus, ubi concilio populari imperii summa erat permissa, et parendi imperandique vices obtinebantur.

VI. Vix alia ratione quam populi decreto voluntario, potestatem civilem jure constitui posse, fatis jam disputatum; neque imperatores aliam habere sanctitatem aut majestatem, quam quæ hinc oritur, quod hominum multitudo jura, quisque sua, uni homini aut concilio permiserat administranda. Ex quadam libertatis naturalis parte, a singulis ad imperantem translata, aut ex singulorum dominiis eidem aliquatenus subjectis, nascitur legum condendarum potestas. In libertate, quisque vitæ necisque jus hætenus in se habebat, ut officia honesta quantocunque cum periculo suscipere liceret; quumque communis hoc postulat utilitas, aliis se dirigendum in his officiis obeundis permittere: unde imperii militaris jus. In libertate etiam, inter hominum jura erat, ut eum qui ipsis injuriam intentaverat aut fecerat, summis coercerent suppliciis; communique innocuorum salutis, si ita factum opus esset, ejusdem cæde prospicerent. Hinc oritur jus omne poenas delictis æquas irrogandi, sive jurisdictio quæ *criminalis* dicitur. Neque ad potestatem aliquam a Deo proximè derivatam, ad hæc aut alia majestatis jura explicanda, decurrendum.

VII. NEQUE una reipub. forma præ cæteris, alia de causa, divina est habenda, quam quod per eam optimè communi consulatur prosperitati; quod in monarchiis infinitis et hæreditariis minime contingit. Quid? quod nulla lege divina, naturali aut positiva, monstratur succedendi ratio; num scil. fatis sit successio quævis hæreditaria, eaque vel agnationis, vel cognationis jure; an contra exigatur *linealis*. De re familiari ad cognatos transmittenda, non leves sunt juris naturalis obscuritates; licet, re generaliter spectata, manifestum sit, bona in familiæ aut gentis utilitatem

acquisita, sanguinis sequi debere conjunctionem. Quod vero ad imperia attinet, (non in unius familiæ dignitatem, sed in populi universi utilitatem destinata,) nulla subest causa, cur in iis deferendis spectetur sanguinis conjunctio; multo minus cur linealis admittatur successio qualiscunque *. Ex legibus humanis aut populi scitis, sæpe temerariis et incautis, hæc omnia nascuntur.

VIII. ILLUD autem jus, vulgo jactatum, quo in populum devictum imperium civile sibi arrogat victor, non meliore plerumque innititur fundamento, quam quod sibi arrogant latrones ac prædones maritimi. Nam primo, qui justam bellandi causam non habuit, nihil quicquam ullo jure capit aut detinet. Deinde, fingatur causa vel justissima, certi tamen, ut ante dictum, † sunt petendi fines; neque contra hostes quicquam jure aget victor, quod neque ad injuriam avertendam, neque ad damnum reparandum, neque ad injurias in posterum præcavendas, necessarium est aut utile: si quid amplius exegerit, justitiæ fines transit. Ad injuriam vero avertendam, aut damnum pensandum, nunquam necessarium est aut utile, ut civitati et populo victo, in provinciam redacto, adimatur libertas publica et majestas. Immo communi plerumque repugnat utilitati, ut civitates opes suas sic augeant, potentiamque adipiscantur vicinis metuendam. Diu plerumque antequam debellatur civitas, victorique subjicitur, depulsa est omnis injuria, damnumque cumulatissime pensatum. Pensationem fere semper sibi pri-

* *Vid. Lib. II. vii. 4.*

† *Lib. II. xv, 5, 8. Lib. III. iii. 2.*

us arripiunt victores, ex rebus hostium mobilibus, quam eorundam penitus devincantur civitas. Hac ratione damnum lubentes præstarent hostes devicti, vel si opus sit, stipendium quotannis penderent (quibus certè omnia damna cumulatissime reparari possunt) potius quam, amisâ patriæ civitatis libertate, exteris se subjicerent.

Quod ad cautionem attinet: quibus rationibus, ab injuriis a civitate devicta, haud tamen exhausta, in posterum inferendis, fatis cautum est, iis multo magis, a civitate jam exhausta et tantum non deleta, cautum erit. A civitate autem opibus valente fatis cautum est traditis obsidibus, navibusve armatis, vel oppidis in confinio munitis; vel victoris præsidii in urbes munitas acceptis. Immo sæpe sufficit quod earum urbium munimenta diruantur. Neque ulla est civitas devicta, quin omnia hæc lubens præstaret, potius quam vicinæ civitati provincia fieret.

IX. Si quid pœnæ nomine, ad omnes ab injuriis deterrendos, sit exigendum, id a solis delinquentibus exigere debet. Populi vero devicti pars longe maxima, nullo crimine obligatur, ideo quod a rectoribus suis ciebantur bella vel maxime nefaria. A victis igitur hoc solum jure exigere potest victor, ut rectores suos injustos aut dedant aut defendere definant, ut de illis pœnas factis dignas sumat. At propter ea quæ injustè aut inhumaniter in bello fiunt publico, pœnas exigere vetat communis utilitas. In civitate semper spes est, magistratus, viribus suis legumque auctoritate sublevatos, pœnas de civibus crimine obstrictis sumere posse: At civitatum bella gerentium vires, per socios et foederatos, ita plerumque sunt æquales, ut anceps sit belli fortuna; quibusque causæ sunt justissimæ, exitus tamen sit

incertus. Ab omni igitur in devictos sævitia abstinentum, ne ad hostes exemplum transferatur, qui causam injustam tuentur, quæ tamen ipsis justa videatur. Neque ideo quod causam suam justam putant victores, legem sævam, contra se forte aut suos postea valituram, fanciant.

Neque credibile est ullam conventionem tacitam inter civitates dissidentes intercessisse, ut ibi imperium foret unde victoria fuerit. Contraria omnia palam testatur qui bellum movet, nisi ubi disertis verbis istiusmodi pactum fuit initum. Ipso bello, se omni ratione, jura sua defensurum aut persecuturum, significat et denunciat: neque populus, quamvis debellatus, qui novis fociis aut opibus adscitis bellum renovaverit, fidem violasse censetur. Quid, quod nemo dixerit, eum cui causa sua videtur justa, tali legi consensisse: atqui sine hujus consensu, alterius partis, quicquid de ipsius causa senferit, intervenisse consensum, colligi nequit. Hi denique victorum fautores, solos imperantes consensisse volunt: quo vero jure hi, quorum in tutelam permittitur populus, populi jura omnia, vel absolutè, vel sub conditione, alienare possunt? Finge istud disertis verbis ab iis pactum fuisse; ob id ipsum, homines illi perfidi et audaces, omne imperandi jus amiserunt; neque quæ ab iis transiguntur civitatem obligare possunt.

X. QUUM igitur illi scriptores omnes, qui regna quædam *patrimonialia* esse contendunt, quæ regis arbitrio alienari, aut dividi possunt, ea ex sola ferè victoria profecta statuant; nullo idcirco jure ea arrogari, satis docuimus. Quinetiam, si forte accadat ut populus aliquis, ab sævis hostibus ingruentibus perterritus, populo potentiori se suæque omnia dedat, solum hoc stipulatus, ut

contra calamitatem imminens protegatur; nihilo tamen magis ea pactio regnum patrimoniale constituitur *. Ne quid enim de metus exceptione dicatur; aut quod pactum istud plane onerosum, sit tamen inæquale; ex ipso pacto rei que natura patet, quod colligi nequeat, tale quicquam fuisse factum. Quippe, qui se civitati exultæ, humanæ, imperiumque lene exercenti dedunt, minimè censerì poterunt consensisse, ut istius arbitratu, quovis modo vexentur aut laceantur; utque alteri cuivis vel regi vel populo barbaro subjiciantur; aut sæviore regantur imperio, quam exercebant illi cui se dederunt. Quinetiam si quid istiusmodi molatur hæc civitas dominans, jure sibi jugum excutient qui longè alia lege se isti subjecerunt. Ad arbitros enim provocare licet et dedititiis, si quid crudelius ipsis sit impositum, ultra id, quod salutis et defensionis pretium, jure exigi poterat.

Neque ex populi devicti pacto aut promisso, quod vis minax extorserat, victori jus imperii nascitur. Eam enim vim esse injustam satis ostendimus †. Sin verò a victore, æqua reipub. forma populo devicto constituatur, quæ satis ipsius conservat jura, communemque tuetur prosperitatem; ita ut populus, post periculum factum, ei formæ se submittere non recuset; ex hoc consensu imperii jus oriri quodque præcesserat vitium purgari poterit.

XI. QUUM insuper nullis causis naturalibus et necessario obligantibus, sed solo populi decreto, innitatur cujusvis ex regia sobole aut gente jus,

* Notatur hic Grot. vid. Lib. I. c. iii. 12.

† Lib. II. xv. 5, 8. Lib. III. iii. 2.

ut regi defuncto succedat ; decreti hujus verba eodem modo sunt interpretanda, quo istiusmodi verba. in cæteris legibus de *successionibus hæreditariis* : eaque censenda est hac de re fuisse populi voluntas, quæ verbis iisdem aliis de rebus declaratur. Ubi igitur, in aliis bonis hæreditariis, quisque delicto suo, jus suum, non solum pro se, verum etiam pro liberis et cognatis amittit, idem etiam de imperii jure hæreditario est censendum. Immo, rei familiaris dispar est ratio. Ea familiæ alendæ et amplificandæ gratia acquisita fuit : unde liberi, et sæpe cognati, jure postulant ut ex re familiari alantur et amplificentur : durumque est et iniquum, ut unius delictum inmerentibus noceat, bonaque, quæ naturæ lege iis rediissent, intervertat. De imperii jure omnia alia dicenda ; quod neutiquam ob regiam stirpem, aut ob aliquid quod ipsi regi, ejusve soboli debebatur ; sed ipsius civitatis gratiâ, utque præcaveantur mala ex novorum regum creationibus subinde metuenda, constitutum fuit. Potiore igitur jure in *causam commissi* cadunt regna hæreditaria, quam privatorum hæreditates.

Ut igitur populus suo jure perfidum regem de folio deturbat ; potiore certè jure præcavere potest, ne quis succedat qui reipub. administrandæ est ineptus ; qui ea fovet dogmata, quæ sanctissima populi jura pessundare eum promovebunt, quum primùm potestatem fuerit adeptus ; qui infana quadam superstitione percitus, summæ potestatis partes haud leves, ad regem quendam exterum, sub falso pontificis nomine, transferet ; aut qui se jure divino munitum credit, quo fretus civitatis jura audacissime perrumpet, omnesque imperii sibi permitti limites transiliet ; seque officio defuturum existimabit, nisi cives summorum

cruciatuum metu cogat, ut dogmata absurdissima credant, vel saltem credere simulent; cultumque Deo præstent quem nefarium putant. Qui regni hæres talia profitetur dogmata, eave palam ejurare rogatus detrectat, potiore jure excluditur, quam qui plane fatuus est aut insanus: quum istiusmodi dogmata populo libero magis sint perniciofa, quam ulla regis fatuitas aut infania.

XII. QUÆ de regibus diximus, de cunctis tenent civitatum rectoribus, atque de populi ipsius in provincias aut colonias imperio. Si qui cives, populi aut magistratuum permissu, e civitate suis sumptibus migrent, novas sibi sedes quaesituri; illi civitatem liberam, ditionisque omnis externæ immunem sibi jure constituunt. Qui publicis impensis ea mittuntur lege, ut coloniae modo sub civitatis ditione maneant, ad ejusdem potentiam aut opes augendas; haud æquum est ut eorum quam civium cæterorum deterior sit conditio. Jura omnia, illis concessa, sunt religiose conservanda. Si quid durius in colonos patria civitas statuerit, ipsique fatis per se sibi prospicere possint; aut si tyrannide oppressa sit civitas, ipsiusve forma in deteriora omnia immutata; hoc sibi jure arrogabunt coloni, ut sui sint in posterum juris, sociæ civitatis officia præstare parati. Neque pacta, in quibus contrahendis, de iis quæ in istiusmodi negotiis præcipuè spectari solent, erratum est, magnum hominum numerum, civitati beatæ constituendæ idoneum, ad ea subeunda adstringunt, quæ ipforum prosperitati et saluti adversantur. Neque quicquam graviora in hominum vitam mala invexit, quam vana et insolens, sive regum sive populorum, cupiditas, imperii sui fines porrigendi, aliosque populos in suam ditionem redigendi, dum neque suæ neque

eorum foelicitati prudenter consulunt. Hinc ingentia et immania exsurrexerunt imperia, vicinis omnibus gravia et pestifera, et brevi, cum misera hominum strage ruitura.

CAPUT VIII.

De LEGIBUS CONDENDIS, et de Jurisdictione.

INTER imperii jura *immanentia*, est legum jubendarum et administrandarum potestas. Omnis lex aliquam civitatis utilitatem spectare debet, legibusque ea omnia fancienda quæ communi inserviunt prosperitati, quantum penes homines est eam procurare aut augere. Si quidem in ipsa imperii constitutione, ea tantummodo potestas rectoribus permessa fuerit, quæ in rebus externis tuendis versatur; illi de civium animis virtute colendis, aut de cultu religioso, nihil pro imperio statuere poterunt. Verum ubi eorum arbitratu conceduntur certi redditus, in communem utilitatem impendendi, aut ubi totius reipublicæ administratio ipsis est permessa; quum ex hominum virtute pendeat præcipuè eorum foelicitas, hoc illis qui reipub. præsunt imprimis curæ esse debet, ut per disciplinam et institutionem, primis ab an-

nis, imbuantur civium animi iis sententiis et moribus, quibus ad omnia virtutis officia reddantur paratiores.

Cuique tamen conservandum jus illud sanctissimum suo utendi iudicio; cui aperte repugnant leges omnes pœnæque latæ de hominum sententiis, sive celatis, sive palam factis, si modo civium moribus non sint pestiferæ. Immo, etsi istiusmodi dogmata ab iis divulgantur qui ad ea divulganda religione se putant adstrictos, satius est plerumque, cautione, de non lædendo, officiisque civilibus præstandis, a cæteris exactâ, in ea tantum facinora gravius animadvertere, quæ religione malesuadâ perciti admiserunt, quam pœnas ob ipsas sententias divulgatas irrogare. Istiusmodi dogmata pleraque melius saniorum hominum prudentiæ et ingenio explodenda permittuntur.

Quum tamen in civitate omni, civium pars longe maxima suo iudicio strenue uti nolit; plurimique, speciosa decepti pietatis aut acrioris iudicii ostentatione, quæ præ se ferre solent homines quidam astuti et vafri, his se temerè tradant duccendos; eorum est qui reipub. præsunt cavere, ut constituentur viri graves et docti, qui sententias omnes saniores, et de religione et officiis civilibus, populum doceant, easque uberius et fufius illustrent, rationibusque et argumentis confirment, ne malis aliorum artibus ab officiis honestis detorqueatur. Et, si modo vel mediocris adsit principibus viris prudentia, neque absurda plane aut inhumana foveant dogmata, populum, ejusve saltem partem longe maximam, habebunt flexibilem, ut quocunque duxerint sequutura sit: ita ut nihil a diversis paucorum sententiis sit metuendum.

Ubi exigitur ut populus sacrorum ritibus, aut dogmatis, vanis, falsis et stolidis, aut inutilibus quantumvis veris, assentiantur, et dissentientibus irrogantur poenæ; gravis plerumque perniciēs civitati oritur: quum, ut diversa sunt hominum ingenia, in his præcipuè rebus, ad sententias longissimè diversas semper sunt proclives. Cives vel optimi his de causis vexati civitatem deferent; seditionibus discordiisque permiscebuntur omnia; atque ab officiis civilibus, artibusque reipub. profuturis, ad nugas sæpe ineptiasque civium animi avocabuntur. Ob sententias igitur de religione, quantumvis falsas, aut sacrorum ritus quoslibet, dummodo nemini noceant, cives boni haud vexandi, ullove civium jure excludendi.

II. AD virtutem omnem in civitate fovendam præcipuè conducunt imperatorum exempla; a quibus si probi soli, morumque integritate spectati, ad honores evehantur, ardentiora accenduntur omnis honestatis studia. Virtutis speciem populus favore nunquam non prosequitur. A populo verè libero soli ferè morum probitate insignes, ad honores provehantur; neque honores et imperia eorum mores immutabunt, si, legum annalium præscripto, ea brevi sint deponenda. Qualis est ipse rex, qui a rege creantur sunt futuri.

Post pietatem erga Deum, in qua sita est summa cujusque felicità, quæque ad alias omnes virtutes fovendas plurimum confert, virtutes in civitate præcipuè colendæ sunt *temperantia, justitia, fortitudo, et diligentia.*

Temperantiam, qua non solum libidines corporis voluptatem respicientes cohibentur, verum omnis luxuria, sumptusque nimii in vitæ ornatu et splendorem erogandi, civitati necessariam

esse fatebuntur omnes, quibus ipsius natura est perspecta. Certus est voluptatis modus, et gratus et innocuus, a Deo et natura concessus, cui fruendæ plurima benignissime ipsa machinata est. Neque damnandus est voluptatum usus, si modo nulli officio adversentur, neque ad hominum mentes ita effoeminandas aut depravandas pertineant, ut absentium voluptatum desiderio crucientur, aut vitæ officia deserant, iisve voluptates anteponant. Luxuria igitur est “voluptatum appetitio nimia, “quæ officio adversatur.” Neque voluptatum modus definiri potest, nisi et facultatum, et necessitudinum, et officiorum, et valetudinis ratio habeatur. Luxuria autem, quum facultatum sit prodiga, hominesque faciat rerum plurimarum indigentes et avidos, atque ad officia quæ patriæ aut amicis debentur, quum voluptati repugnant, relinquenda proclives; cives etiam ad patriam vel tyranno vel hosti prodendam incitabit; si quando ea ratione opes in luxum profundendas sibi comparare possint. Luxuriosis enim omni venalia.

Neque dixeris luxuriam ad artes et opificia fovenda vel necessariam vel utilem. Etenim sine ulla luxurie foveri possunt artes omnes aut necessariae aut elegantiores. Opulentioribus sine crimine coëmere licet opera quævis artificiosa et elegantiora, quatenus finit officiorum et necessitudinum ratio. Quique, pro sua benignitate, plurimas sibi negant voluptates, iidem eas ipsas, aut alias saltem civitati pariter profuturas, soboli, cognatis, amicis, frueudas plerumque largiuntur. Hi igitur una cum amicis, magis opificibus profunt quam luxuriosi.

Quid, quod et sobrius quisque et providus, diuturna in vita et copiosâ, plura fere consumat quam prodigus, qui plurium annorum morbis et

inedia, brevis luxuriæ pœnas pendit. Quumque mores superiorum imitari soleant inferiores, cito ad infimos, ipsosque opifices, descendet hæc pestis; quorum operæ idcirco cariùs erunt emundæ: merces igitur nostratium, pretio aucto, exteri non sunt coëmpturi, quum vilius veneant quæ in civitatibus aliis, ubi viget sobrietas et temperantia, conficiuntur.

III. DE diligentia et industria fovenda vix dicere attinet, quum ab ea ferè sola civitatis cuiusque opes pendeant et potentia. Fovenda est agricultura, ne quid, ad populum alendum, de civitatis opibus decedat; utque fruges suppetant et frumentum exteris vendendum, nostratibusque materies omnis, in qua elaborent opifices; quæ, alioquì ab externis esset emenda. Fovendæ pariter omnes artes et simpliciores et elegantiores, ne exterorum operis et opificiis emendis civitatis opes dilabantur. Exercenda etiam mercatura, et piscatus, ubi ejusdem est copia. Quin et mercibus, sive nostris sive alienis, vehendis, construendæ sunt naves; artesque nauticæ addiscendæ, quæ et divitiis augendis inserviunt, et civitati in bello protegendæ. Neque artibus hisce suus deesse debet honos, ne honestiore loco natis prorsus indignæ censeantur.

IV. JUSTITIAM civitati necessariam esse nemo negat. Ubi enim non vigent leges et judicia, (sine quibus, quæ vel natura tribuit vel industria homini sunt tuta,) omnes ab industria deterrentur. Quin etiam quum mercium omnium, pro mercatorum periculis, augeantur pretia; ubi non viget justitia, quæ damna mercatoribus dant emptores fraudulentis, ea mercium pretio sunt reparanda; eisque onerabuntur emptores probi et candidi. Quævis igitur gens vicina, ubi conservatur rerum

contractarum fides, similes merces viliùs vendere poterit. Civitas igitur ubi impunitæ sunt fraudes fallaciæque, præcipua ex commerciis et opificiis emolumenta est amissura.

De judiciis legibusque interpretandis longum esset dicere. Hoc tantum monemus, legibus paucis et simplicioribus cives satis protegi posse, si modo ita constituantur judicia, ut solis probis et æquis, fideique spectatæ judicibus, lites dijudicandæ permittantur. Multum etiam profuerit si calumniatoribus et temerè litigantibus pænæ graviores irrogentur: quarum exempla Romanorum leges exhibent aliis civitatibus imitanda*.

V. VIRTUTES artesque bellicæ civibus quibuslibet honestioribus sunt dignissimæ. Nulli igitur militiæ munus perpetuum esse debet; omnibus vero per vices obeundum. Atque licet ubi mos invaluit, ut in perpetuam militiam conscribantur hi fere soli, qui aliis muneribus sunt inutiles, nebulones, civitatis purgamenta, usu veniat, ut quicumque aliquot stipendia meruit, pacis artibus exercendis parum idoneus reddatur; aliter se res haberet, si per vices hæc munera civibus optimis essent obeunda. Quæ res maximas præterea haberet opportunitates: rerum militarium scientiam haberent omnes: deletis exercitu, non deficeret alter: deletis imperatoribus, plures præstò essent ei muneri aptissimi: populi denique armati armisque assueti jura, non facile pessundaret vel civis ambitiosus et audax, vel hostis.

VI. LEGIBUS atque ipsa reipub. formâ cavendum est, ne qui cives vel inter se, vel cum

* *Inst. L. IV. tit. 16. cum Comment. Vinnii.*

exteris, five regibus five sacerdotibus, arctius quam cum patria jungantur; neve aliunde spes habeant majores Civesque ab eorum errore abducendi, qui pacta, a majoribus scelerata fraude deceptis inita, contra patriæ salutem et prosperitatem valere credunt. Ad veram enim religionem conservandam, neque necessarium est neque utile, ut sacerdotibus imperia civilia qualiacunque permittantur; multo minus ut omnes ubique gentium sacerdotes, una regantur potestate, quæ in pluribus civitatibus honores et dignitates, immo opes ingentes, et proventus fere regiones, largiri possit; et cui in plurimis rebus gravioribus, ad opes potentiamque pertinentibus, ultimum permittatur judicium.

VII. LEGIBUS civilibus fancienda et confirmanda præcipue juris naturalis præcepta; et de negotiis et *actionibus* formulæ constituendæ, ad fraudes præcavendas aptissimæ. In rebus suis gerendis, ipsisque opificiis, docendus est populus; eaque omnia definienda quæ lege naturali non satis definiuntur.

Ex legum civilium systemate vel optimo, quibusdam nasci solent jura quædam externa, quæ impunè, licet parum honestè, persequi possunt: neque iis vim, aut actionem in foro, opponere licebit: sanctissima etiam officia plurima cujusque pudori permittenda. Sunt et legum beneficia quædam ejusmodi, ut quamvis iis uti nolle vir bonus, petenti tamen haud recte negari poterunt. Quæ quidem pactiones aut testamenta legibus civilibus non confirmantur, quoniam absunt præscriptæ formulæ, ea vir bonus sæpe rata habebit, si modo neque testatoris aut paciscentis potestatem exceßerint, neque quicquam iniqui aut inhumani

contineant *. Si vero in horum alterutro erratum fuerit, legum beneficio jure uti poterit.

VIII. LEGES præmiis et pœnis fanciuntur. Omni civium jure et beneficiis frui, legum civilium commune est præmium; quibusdam propria sunt præmia honores, dignitates, divitiæ. *Honor naturalis* est "aliorum bona de nobis ob præstantiam nostram opinio." *Honores civiles* sunt "ea cultus et observantiæ indicia, quæ viris claris ex legum præscripto exhibentur."

Existimatio simplex, sive "viri innocui et hominum societate non indigni, fama," nemini a reipub. rectoribus causa indicta est eripienda. *Existimatio eximia*, quæ a quibusdam *intensiva* dicitur, a nemine jure pleno exigere potest. Nemo enim ad alterius voluntatem judicare, aut magni eos æstimare potest, in quibus non cernit virtutes eximias. De externis vero honoris indiciis, ut de omni jure quod res externas spectat, eorum est definire qui reipub. præfunt: qui si justis tantum de causis honores civiles largiantur, magni apud omnes sapientes erunt: sin sæpius aliter fiat, viles erunt et despicendi, solâque simulatione aut sannis excipiendi. Quales sæpe conspiciuntur honores hæreditarii, ubi nulla est potestas censoria.

IX. PROPRIE vereque huc spectant omnes pœnæ, ut improbis earum metu ab injuriis absterritis, cæteri tuto vitam degant: *castigatio*, ipsius qui delictum admisit utilitatem spectat; et *damni reparatio*, læsi; quæ etiam nullo antecedente delicto, jure nonnunquam exigitur.

* Vid Barbeyracii orationes De legum Permissione et Beneficiis.

Non ex odio aut ira, neque ex ea indignatione quam in proborum animis excitat delicti turpitudine, pœnæ præcipue irrogandæ; sed ex communis potius utilitatis conservandæ studio, et innocuorum curâ. Unica igitur pœnarum mensura non est ipsa delicti turpitudine, sed communis potius omnium utilitas ex pœnis oritura. Impunita igitur et inulta recte manent delicta quædam turpissima. Contra ea, si aliter salva nequit esse civitas, gravioribus recte coërcentur suppliciis, quæ non adeo magnam ingenii pravitatem produnt. Ingratis, aut inhumanis, nulla irrogatur pœna: severius puniuntur qui *majestatis crimen*, licet sub fallaci juris specie, admiserunt. Ob utrumque severius anima advertendum in eos qui potestate civili sibi permessa perfidiose abutentes, cives suos vexant et spoliant.

Quamvis necesse non sit (nec quidem sæpè fieri potest,) ut ipsa agendi consilia turpia, aut primi voluntatis motus improbi pœnis coërceantur: quales nonnunquam in bonorum animis subito existunt, quosque ipsi ultro mox sunt repressuri: qui tamen in externos proruperunt actus istiusmodi, qui casu tantummodo, aut per aliorum vim et solertiam, irriti fuerunt, quibusque capitale ostenditur odium, et lædendi consilium, summis illi sunt coërcendi suppliciis. Exigit quidem nonnunquam communis utilitas, ut facinoribus parum honestis præmia decernantur, utque nefariis ignoscatur.

Damnanda in judiciis est ea *προσωποληψία*, quæ respicit fontium necessitudines, aut facinorum adjuncta et qualitates eas, quæ neque delicti turpitudinem, neque pœnæ sensum, communemve utilitatem afficiunt. Quæ enim vel hominum vel facinorum adjuncta aut qualitates, horum quod-

vis afficiunt, ea omnino spectanda. Unde, cæteris paribus, pro reorum censu, augendæ sunt pœnæ pecuniariæ, et pro corporis robore, pœnæ quæ corpore luuntur: pœnæ, contra, cum infamia conjunctæ, pro majore reorum dignitate sunt minuendæ.

Non tamen, pro majore delictorum atrocitate, sine fine augenda supplicia et cruciatus. Ex crebris enim cruciatuum sæviorum spectaculis, imminui solet apud cives morum mansuetudo, sæviusque nascitur ingenium.

X. OB delictum alienum nemo pœnis est obnoxius: neque ob patris familias delictum recte publicatur toto res familiaris: ex ea prius præstanda omnia, quæ jure suo, naturâ pactove constituto, postulare possunt conjux, et liberi, aut alii innoxii. Neque ob ullum delictum pœna universitati recte irrogatur. Puniendi soli qui deliquerunt, sive privati, sive universitatis rectores. Ipsi quidem universitati aliquando recte adimantur ea, sive jura, sive propugnacula aut arma, quibus ad nocendum fuerat instructa, si aliter de non lædendo cautum esse nequeat. Ad damnum ex bonis suis publicis præstandum nonnunquam tenebitur universitas, aut, ubi illa defunt, ex privatorum bonis; quum quæ singuli suæ utilitatis causa adsciverant sibi præsidia, aliis evadunt damnosa.

XI. LEGES per quas imponuntur tributa, nisi majora sint quam sumptus quos civitatis tutela exigit, justissimo innituntur fundamento; quum populi totius negotiis expediendis erogentur. Eæ igitur leges non sine furti crimine a civibus violantur. Neque hæc injuria tam rectoribus ipsis obest, quam civibus aliis magis probis, qui quod defuerit supplere adiguntur, aliisque, ea de causa,

damnis premuntur et oneribus. Tributa autem, nisi instituto civium censu, æqua ratione imperari nequeunt.

XII. CIVIUM adversum rectores suos hæc sunt officia : imprimis, rectorum justis et legibus et imperiis parere tenentur, idque sanctissimè.

2. Deinde, quum quod imperatum est in imperantis continebatur potestate, civibus plerumque parendum, quamvis non satis honestè et prudenter imperatum judicent : quod in bellicis præcipuè patet imperiis. Si enim civibus permittatur de imperiis judicium, neque ipsis parendum foret, quoties mandata civitati parum commoda videntur; tolleretur omnis disciplina militaris, et in multitudinem solutam et inconditam exercitus converteretur.

3. Hinc etiam efficitur, quod in iis rebus quæ imperantium arbitrio permittuntur, cives rectè, immo honestè, ea imperia exsequi possunt quæ imperatoribus fœdo vertenda sunt vitio ; quum, ruptis disciplinæ vinculis, mala multo graviora plerumque sint metuenda, quam quæ ex imperatis peractis essent oritura.

4. Sin autem adeo nefaria et pestifera videantur imperia, ut gravior inde civitati oritura sit perniciēs, quam si penitus evertatur istorum imperatorum potestas ; rectè imperia detrectabunt cives : sedulo cavendum tamen ne temere iis de rebus judicent.

5. Ubi aliquid imperatur quo divini Numinis majestas impiè læditur, quove violantur hominum immerentium jura perfecta, aut quod imperantis potestati non erat permissum ; imperium istud neminem obligat : immo sæpe honestissimum est, quævis potius perferre supplicia, quam, exemplo perniciem in totam civitatem trahente, istiusmodi parere imperiis. Quo jure imperantibus vim

aliquando opponere possunt cives, fatis antea dictum *.

Communia civium officia, ex conjunctionis civilis indole et causis; singulorum propria, ex ipsorum statu, conditione, et muneribus susceptis, fatis innotescunt.

C A P U T IX.

D E J U R E B E L L I.

BELLI, pacis, et fœderum jura dicuntur *transseuntia*, quia externos ferè spectant. Belli jura præcipua, in superiore libro satis explicavimus, ubi de privatorum bellis agebamus, monstratis eorum causis et terminis. Quæ fere omnia conveniunt bellis civitatum, quæ libertatis statum inter se conservent; qualem inter homines singulos ipsa natura constituit.

Bellorum publicorum minus solennium perfacilis est cognitio, ex magistratuum jure antea explicato, quo cives reprimunt tumultuantes, eoque civium jure, quod contra eos vicissim qui summo

* *Lib. III. c. vii. 2.*

imperio præsunt tuerit possunt *. “ Bellum eorum jussu quibus summa est potestas utrinque susceptum,” dicitur *solemnne* sive *justum*. Neque semper necessarium est ut publicè indicatur aut denunciatur; quod tamen populo cultiore plerumque dignum est, neque sine causa graviore omittendum. Ab eo qui se contra vim defendit illatum, haud necessariò prius bellum indicitur; neque quidem semper ab eo qui vim infert: quoties scil. res subito est gerenda, neque bellum prius indici poterat, nisi omisâ rei bene gerendæ occasione commodissima.

Qui viri graves et docti bellum necessario prius indicendum statuerunt, jus Romanorum fœciale temerè secuti sunt. Quum autem per vim decertare præter naturam sit; viro bono indignum est ut ad id confugiat, nisi causis, ubi primum tuto fieri potest, palam indicatis; ut sciant omnes eum alia ratione jura sua tueri aut persequi non potuisse.

In bellis civilibus, eodem favore utramque partem prosequi debent vicini omnes, quo illos quos inter bellum *solemnne* geritur: quum in bellis civilibus, ab altera parte non minus justæ, ab altera speciosæ, sæpe sint belli causæ, quam quæ in bellis *solemnibus*: neque qui probabili de causa bella civilia movet, ullo hominum jure se abdicasse censendus.

II. BELLII jura vel eos inter quos bellum geritur, vel vicinos neutri parti se adjungentes spectant, “ Quæ recta ratio monstrat in communem utilitatem necessariò esse observanda,” ea dicuntur *juris esse publici et necessarij*: “ quæ vero

* Lib. III. c. vii. 2.

“ in morem vetustas gentium approbatione per-
 “ duxit,” ita tamen ut aliis atque aliis moribus
 mutari, aut significatione prius factâ confestim
 tolli possint, ea sunt *juris gentium voluntarii*.

Quæ belli causæ sint justæ, antea docuimus †.
 Hoc solum de civitatibus monendum, quod que-
 madmodum inter cives, *damni infecti* datur actio,
 nimixque paucorum opes, quamvis eas sine inju-
 ria congerere velint, legibus tamen agrariis prohi-
 bentur: sic, si de periculo imminente, ratione
 leniori caveri nequeat, justa aliquando erit belli
 causa, nimia vicinæ civitatis potentia, indies ma-
 gis magisque gliscens; præcipue ubi animum
 ostendunt cives laudis bellicæ nimis avidum, at-
 que a pacis artibus alienum: ita ut vicinis vitam
 tutò degere non liceat, nisi ipsi pariter, mitiori-
 bus omissis artibus, ad studia bellica se totos con-
 vertant: hoc tamen inter jura rariora censendum.

In bellis publicis iidem sunt petendi fines et
 justa initia, sive *termini a quo*, et *ad quem*, quæ
 in bellis privatis.

Belli gerendi rationes sunt aut vis aperta, aut
 istiusmodi fallendi artes, § quæ nullam de senten-
 tiis nostris communicandis pacti vim continent.
 Vis autem in sola acie, aut contra repugnantes,
 licita est et probanda; quamvis pro more illo, qui
 ubique gentium invaluit, inhumanissimo, omnia in
 quoslibet ex hostili populo, externâ juris specie,
 impune fieri possint. Est hoc quoque receptum,
 hostem fictis fallere narrationibus, aut sermone
 quovis, si pacti forma penitus absit. Quum ve-
 ro pactis solis pax reduci possit, aut, manente bel-

† *Lib. II. c. xv. 6.*

§ *Lib. II. c. x. 2. 3.*

lo, averti sævitia ab omni abhorrens humanitate; neque hostem fœderis aut pacti specie decipere receptum est, neque umbrâ quidem justitiæ fieri potest.

III. SUNT et quædam alia, pacto tacito aut consuetudine, introducta, quorum obligatio tolli potest, si modo illi quorum interest tempestive præmoneantur: ne scil. quisquam venenis in bello utatur; aut sicarios, ad reges ducesve hostiles clam necandos, ex ipsorum civibus aut militibus conducatur. Ut sacri sanctique inter hostes sint nuncii quivis aut legati, juris est naturalis et necessarii; quum illorum tantum interventu, sine partis alterutrius internecione, pax bello mutari, aut belli gerendi rationes humaniores iniri possint. Jure tantum voluntario receptum est, ut etiam privatis rogantibus, modo sint inermes, iter per hostium fines facere, aut in hostium agris aut urbibus aliquamdiu commorari liceat.

IV. Quo jure res civium ab hoste capiuntur paucis expediendum.

1. Tenentur gentes pace utentes, cives suos omnes, a latrociniiis, aut injuriis quibuscumque, vicinis inferendis, coercere: aut si quem vicinæ gentis civem læserint, eos cogere, ut damnum abs se datum reparent. De civibus loquimur, qui non prædonum more vitam exuere civilem.

2. Rebus repetitis neque redditis, civitas læsa jure bellum movet; res suas, aut civium suorum, apud hostem detentas, jure occupat: cujus si non sit copia, damni pensationem ab iis qui damnum dederant, vel ab ipsa exigit civitate, quæ eos defendendo, iisve receptum præbendo, in se crimen derivavit. Eadem omnia apertiora, si publico consilio injuria fuit illata.

3. Ubi civitatis iniquæ bona publica occupandi deest copia; civium hostilium bona privata, civitas læsa jure occupabit, donec omne damnum ab injuria ortum sit pensatum. Quum enim in civium omnium utilitatem civitas fuerat constituta, civilisque imperantibus tributa potestas; tenentur cives ea præstare damna, quæ ex eo orta sunt præsidio, quod utilitatis suæ causâ sibi adsciverant: atqui civitatum rectores, ex eo quod prædones protexerint, eos ad injurias hæc inferendas incitarunt, easque defenderunt.

4. Qui verò cives hostiles damna hæc, insontes, ex causâ publica perferunt, jure a suis imperatoribus hoc exigunt, ut publicè hæc ipsis præstenter, aut ex eorum bonis qui sua culpâ damnis causas præbuerunt. Æquius quidem foret et facilius, si civium hostilium bona capta, pignoris in modum detinerentur, donec læsæ civitati aliunde fieret compensatio; eaque publicè factâ, tum demum sua privatis restituerentur. Mos tamen invaluit diversus. Captæ res mobiles dominos omnino mutasse censentur, ubi primum in hostium delatæ præsidia, vel ei qui eas ceperat, vel civitati fuerint adjudicatæ; ita ut postea receptæ, a priore domino postliminii jure vindicari nequeant: neque ulli in posterum vindiciarum liti pateant, postquam, specioso quovis titulo acquisitæ, intra civitatis non hostilis fines pervenerunt.

V. QUÆ civitates medias, neutri bellantium palam faventes, spectant jura, breviter attingemus. 1. Vicina quævis civitas, nullo de auxiliis alterutri præbendis fœdere devincta, vicinorum bellis neque invita implicari, neque ex iis damna pati debet.

2. Si fœdere de auxiliis mittendis utrique adstringatur media civitas; vel neutri mittenda auxilia;

vel si malit, illi cujus causa sibi justa videtur; et tum demum bello se immiscebit. Istiusmodi enim fœdera tunc modò obligant, quum bello subest causa justa; neque paciscentium quemquam ad bellum iis, quibus priore fœdere publico devincti erant, inferendum adstringunt.

3. Res mobiles ab utraque parte captas et adjudicatas, jure emit, aut, alio quovis titulo legitimo, sibi comparat civitas media; neque eas domini priores jure vindicabunt. Ad mediam civitatem ejusve cives non attinet judicare, quo jure res capte fuerant. Sæpenumero ne vel norunt quod istæ res venales prædæ pars fuerant.

4. Rerum immobilium alia longè ratio. Eas civitati sibi non inimicæ fuisse ereptas, mediam civitatem latere nequit: sua autem emptione domini prioris jus, ad eas per vim recipiendas, præcluderetur. Quæ quidem urbi cuius, castello, aut prædio, debebantur a vicinis servitutes reales, aut pensiones annuæ, illæ novo possessori postulanti jure præstantur: idque denegare tacitum in se haberet contra causam ejus judicium: quæque hujusmodi novo possessori præstita fuerant, ea antiquus dominus, rebus suis immobilibus receptis, repetere nequit. Nullo tamen jure novus possessor, nisi bello finito, ipsas servitutes in perpetuum abolere, aut sortem debitam remittere potest, ita ut domini prioris, rebus suis receptis, jus tollatur.

5. Quicquid eorum, qui bellum gerunt, uni, a civitate media concessum fuerit, idem alteri concedendum; sive uni concesserit, ut milites ex suis civibus conscribat; sive copias suas militares eidem conducendas præbuerit; sive armis militaribus aut com meatibus supportatis adjuverit; ea omnia alteri etiam faciendæ. Arma quidem hostium alterutri vendere, aut com meatum etiam, in urbem

aliquam aut regionem armis obsessam, invehere, civitatibus mediis negatur, nisi bello se immiscere velint.

6. Civitas media neutiquam prohibenda, ne, cum earum utrâque quæ bellum inter se gerunt, commercia exercent, nisi forte in armis aut apparatu bellico invehendo. Utrique naves onerarias locare, et, ex earum mercibus vehendis, justum sibi lucrum captare potest. Quod cum fit, hostium merces, non vero ipsæ civitatis mediæ naves, jure capi possunt et publicari. Civitas etiam mediæ eorum naves, inter quos bellum geritur, ad merces suas vehendas conducere potest: quæ naves si ab hoste capiantur, jure publicantur; non vero mediæ civitatis merces. Neque pignoris jus quodvis aut hypothecæ, in res captas olim constitutum, amittit civitas mediæ.

7. Merito item receptum, ut neutri, intra mediæ civitatis fines, hostibus suis vim inferre liceat homines ipsos eorumve naves aut merces capiendo aut perdendo. Porrigi autem censentur civitatis cujusque fines, non solum ad portus, sed etiam ad maris sinus intra agros ejus recedentes, et littora, partesque maris propinquiores, unde aut ipsi ab hostibus, aut hostes ab ipsis, tormentis bellicis lædi possint. Si enim bellantibus intra mediæ civitatis fines sibi invicem vim inferre liceret; bellum alienum in civitatem mediam, non sine plurimis incommodis et periculis, transportaretur: omniaque interea cum bellantium utroque commercia penitus tollerentur.

8. Quod ad perfugas attinet: bellantium neutri permittitur, ut, intra mediæ civitatis fines, imperium aut jurisdictionem cum vi conjunctam in cives proprios exercent, nisi potestate prius a mediæ civitate impetrata. Homines quidem atrocio-

rum scelerum rei, minimè in media civitate prote-
gendi; sed capti, suis ad supplicium sunt tradendi.
Qui vero milites ab utrovis ad mediam confuge-
runt, civitatem, aut qui religionis ergò, aut ob
simultates civiles, aut quæcunque speciosis de cau-
sis ab aliqua reipub. factione incœpta fuerant, pa-
triâ sunt profugi; de iis invaluit mos, idemque
humanissimus, ut tutum in omni civitate vicina
receptum habeant et protegantur; dummodo ni-
hil hostile contra suæ civitatis rectores illic molian-
tur.

CAPUT X.

DE FOEDERIBUS, LEGATIS, ET CIVITATUM
INTERITU.

BELLA fœderum ope plerumque componuntur;
quorum jura præcipua de singulorum pactis agen-
tes docuimus. In fœderibus vero pacem reducen-
tibus, vis et metûs exceptioni vix est locus: alio-
quin controversiæ veteres, quæ bellis causam de-
derant, semper renasci possent. Valebit tamen ea
exceptio, quoties illata fuerit vis apertè iniquissi-
ma, nulla juris specie innixa; aut ubi pacis leges
impositæ ab omni æquitate et humanitate abhor-
rent.

Quod ubi evenerit, ad arbitros provocare lice-
bit; parte vero altera id detrectante, non aliud

aliquam aut regionem armis obsessam, invehere, civitatibus mediis negatur, nisi bello se immiscere velint.

6. Civitas media neutiquam prohibenda, ne, cum earum utrâque quæ bellum inter se gerunt, commercia exercent, nisi forte in armis aut apparatu bellico invehendo. Utrique naves onerarias locare, et, ex earum mercibus vehendis, justum sibi lucrum captare potest. Quod cum fit, hostium merces, non vero ipsæ civitatis mediæ naves, jure capi possunt et publicari. Civitas etiam media eorum naves, inter quos bellum geritur, ad merces suas vehendas conducere potest: quæ naves si ab hoste capiantur, jure publicantur; non vero mediæ civitatis merces. Neque pignoris jus quodvis aut hypothecæ, in res captas olim constitutum, amittit civitas media.

7. Merito item receptum, ut neutri, intra mediæ civitatis fines, hostibus suis vim inferre liceat homines ipsos eorumve naves aut merces capiendo aut perdendo. Porrigi autem censentur civitatis cujusque fines, non solum ad portus, sed etiam ad maris sinus intra agros ejus recedentes, et littora, partesque maris propinquiores, unde aut ipsi ab hostibus, aut hostes ab ipsis, tormentis bellicis lædi possint. Si enim bellantibus intra mediæ civitatis fines sibi invicem vim inferre liceret; bellum alienum in civitatem mediam, non sine plurimis incommodis et periculis, transportaretur: omniaque interea cum bellantium utroque commercia penitus tollerentur.

8. Quod ad perfugas attinet: bellantium neutri permittitur, ut, intra mediæ civitatis fines, imperium aut jurisdictionem cum vi conjunctam in cives proprios exercent, nisi potestate prius a media civitate impetrata. Homines quidem atrocio-

rum scelerum rei, minimè in media civitate prote-
gendi; sed capti, suis ad supplicium sunt tradendi.
Qui vero milites ab utrovis ad mediam confuge-
runt, civitatem, aut qui religionis ergò, aut ob
simultates civiles, aut quæcunque speciosis de cau-
sis ab aliqua reipub. factione incœpta fuerant, pa-
triâ sunt profugi; de iis invaluit mos, idemque
humanissimus, ut tutum in omni civitate vicina
receptum habeant et protegantur; dummodo ni-
hil hostile contra suæ civitatis rectores illic molian-
tur.

CAPUT X.

De FOEDERIBUS, LEGATIS, et CIVITATUM
INTERITU.

BELLA fœderum ope plerumque componuntur;
quorum jura præcipua de singulorum pactis agen-
tes docuimus. In fœderibus vero pacem reducen-
tibus, vis et metûs exceptioni vix est locus: alio-
quin controversiæ veteres, quæ bellis causam de-
derant, semper renasci possent. Valebit tamen ea
exceptio, quoties illata fuerit vis apertè iniquissi-
ma, nulla juris specie innixa; aut ubi pacis leges
impositæ ab omni æquitate et humanitate abhor-
rent.

Quod ubi evenerit, ad arbitros provocare lice-
bit; parte vero altera id detrectante, non aliud

perfugium restabit, quam ut utraque pro se iudicet, quantumque fieri potest sibi consulat.

Fœdera sunt vel *realia*, vel *personalia*: Hæc rariùs inita, ipsos civitatum rectores præcipue spectant, cumque ipsis intereunt: realia populum spectant, qui sensu quodam immortalis dici potest. Sunt etiam fœdera vel æqualia, vel inæqualia: nec omnia fœdera inæqualia populi majestatem imminuunt †.

Ad fœdera firmanda dabantur olim *obsides*. Qui mos ideo exolevisse videtur, quod haud sine summâ morum sævitia et immanitate, obsides immeriti durius tractari poterant, ubi suæ civitatis perfidiâ violatum esset fœdus.

II. IN fœderibus faciendis adhibentur *legati*, aut internuntii. Qui omnes, quibuscunque nominibus sint insignes, eodem utuntur jure naturali, quum ad liberæ civitatis negotia obeunda veniunt. Legatos sanctos habendos antea dictum. Jure etiam postulant, ut apud eos ad quos mittuntur mandata exponant. Ut etiam iis petentibus ibidem commorari concedatur, humanitas quidem suaderet; pleno tamen jure non est postulandum: quum legati, præsertim solertiores, speculatorum munere sæpius fungi soleant: dumque commorantur, eo solo proteguntur jure naturali et necessario, quo et inquilini.

Jure autem publico et voluntario, plurimas habent immunitates et beneficia, et ipsi legati, et omnis eorum comitatus necessarius. Quæ omnia tamen, vicinis maturè præmonitis, civitas quævis sine injuria immutare poterit.

† Vid. Lib. III. v. 5.

1. Hoc imprimis receptum, quod legatus in forum alienum non sit vocandus, eidemque cui antea jurisdictioni obnoxius sit. Quod hoc consilio institutum videtur, quod quo vigilantius munere suo fungitur legatus, eo magis civitatis ubi commoratur populo suspectus erit et invisus; ideoque si illic causam dicere cogeretur, metus esset, ne coram iudicibus minus æquis agendum foret. Sibi caveant igitur isti cives, neque cum legato inter ipsos commorante, quem in jus vocare nequeunt, contractus ineant. At si quid gravius admiserit legatus, domum est remittendus: bellumque, si opus fuerit, regi populoque a quo missus fuerat, indicendum, nisi illi irrogentur poenæ, aut omne a se illatum damnum præstare cogatur. Ubi quidem mercaturæ se immiscuit legatus, merces civitati ubi commoratur subjiiciuntur, nisi legationi obeundæ sint necessariae.

2. Legato ipsiusque comitibus necessariis (quorum numerum et nomina rogatus exhibere tenetur,) asylum præstat ipsius domus. Magistratum tamen ibidem in cives suos, aut inquilinos alios, potestatem imminuere nequit, iisdem etiam præstando asylum. Quantum autem cum legato admittendus sit comitatus, civitatis ubi commoraturus est iudicio permittendum.

3. Legato in suos jus idem est quod patri-familias, aut quantum, in eorum litibus privatis, ipsi sua dederat civitas. Supplicii vero gravioris de suis sumendi jus, nisi civitatis ubi commoratur permissu, sibi arrogare nequit legatus, aut ipse quidem rex in aliena civitate degens.

4. Adversum legatos *interdictis* est locus, ut a vi cives nostri defendantur; qui, et per se, vim vi jure repellere possunt.

5. Exulem quempiam aut perfugam facinorosum legatum accipere, nulla tenetur civitas: eum tamen jure in vincula non conjiciet, neque ad supplicium detinebit.

6. Quales legatis honores sint deferendi, et quanam præstantiores habendi, solis civitatum pactis est definiendum. Eo præstantior habendus videretur quisque, quo prudentius instituitur civitas cujus negotia obit, aut quo ipse reliquis virtute et honore sit insignior. Regia potestas hæreditaria nullisque limitibus circumscripta, ad legatos honestandos nihil affert, si veras rerum causas, non mores a regnis barbaris deductos, spectare velimus.

III. DE civili vinculo solvendo hæc breviter monenda. Primo, Civilem nexum perpetuo solvi exilio, non vero temporario, neque regulatione quamvis perpetuâ.

2. Nemini jus esse plenum, civitatem suam ipsâ inconsultâ deferere, nisi legibus permittatur.

3. Ubi vel per vim externam, vel factionem præpotentem, multum immutata fuerit reipub. forma; civibus dissentientibus salutis suæ alibi gentium melius consulere, immo et provinciis se in libertatem vindicare, licebit: quippe quæ, ut antea dictum †, sua solum voluntate, Reip. longe aliter ac nunc est constitutæ, subjiciebantur.

4. In melius mutatâ reipub. eam nulla juris specie cives deferere possunt.

5. Utcunque ab ipsius civibus immutetur reipub. forma, manent omnia cum externis inita fœdera *realia*.

† Vid. Lib. III. c. vii. 8, 9, 10.

IV. Quo jure civitas regionis suæ partem aliquam aut provinciam, cum populo illic degente, hosti, aut extero cuivis dedere possit, ex iis quæ antè diximus † facile intelligitur. Primo, quum communis utilitatis causa, in quâ sua cujusque continetur, civitatis aut populi partes quæque, ut etiam provinciæ, se toti civitati subjecerunt; nullo jure civitas partes sui quasvis, aut provincias, invitas extero cuivis dedere poterit, easve obligare, ut se isti subjiciant quamvis aliter melius sibi consulere possint. At contra, quum ad ea quæ fieri nequeunt præstanda nulla civitas obligetur, si sui partem aliquam aut provinciam civitas defendere nequeat, eam jure indefensam relinquet; et si aliter suæ saluti consulere nequeat, ne eam amplius defendat pacto se adstringet: quo tamen pacto, nulla huic parti aut provinciæ imponitur obligatio, quo minus sibi alia ratione prospiciat, vel novos adsciscendo socios, vel tertiæ cuivis civitati se adjungendo, aut subjiciendo, quo ab hoste ingruente protegatur. Pactum enim illud de communi omnium defensione, quo in civitatem coaluit populus, illudve quo provincia se subjecerat, in eo casu, ejusdemmodi est cum pactis de iis quæ fieri nequeunt præstandis.

Quod de populi parte aut provincia, idem dicendum de cive strenuo et forti, quem ob virtutem invisum, hostis sibi tradi postulat: qui quidem, gravi premente necessitate, nonnunquam esset deferendus, neque amplius defendendus; ut dedatur vero, aut prohibeatur quo minus alibi suæ saluti consulat, minime convenit.

V. DE civitatum *interitu* hæc tenenda. Civitate penitus devictâ, civibus quibusvis, provinciis

† *Lib. III. c. iv. et v.*

5. Exulem quempiam aut perfugam facinorosum legatum accipere, nulla tenetur civitas: eum tamen jure in vincula non conjiciet, neque ad supplicium detinebit.

6. Quales legatis honores sint deferendi, et quanam præstantiores habendi, solis civitatum pactis est definiendum. Eo præstantior habendus videretur quisque, quo prudentius instituitur civitas: cujus negotia obit, aut quo ipse reliquis virtute et honore sit insignior. Regia potestas hæreditaria nullisque limitibus circumscripta, ad legatos honestandos nihil affert, si veras rerum causas, non mores a regnis barbaris deductos, spectare velimus.

III. DE civili vinculo solvendo hæc breviter monenda. Primo, Civilem nexum perpetuo solvi exilio, non vero temporario, neque regulatione quamvis perpetuâ.

2. Nemini jus esse plenum, civitatem suam ipsâ inconsultâ deferere, nisi legibus permittatur.

3. Ubi vel per vim externam, vel factionem præpotentem, multum immutata fuerit reipub. forma; civibus dissentientibus salutis suæ alibi gentium melius consulere, immo et provinciis se in libertatem vindicare, licebit: quippe quæ, ut antea dictum †, sua solum voluntate, Reip. longe aliter ac nunc est constitutæ, subjiciebantur.

4. In melius mutatâ reipub. eam nulla juris specie cives deferere possunt.

5. Utcunque ab ipsius civibus immutetur reipub. forma, manent omnia cum externis inita fœdera *realia*.

† Vid. Lib. III. c. vii. 8, 9, 10.

IV. Quo jure civitas regionis suæ partem aliquam aut provinciam, cum populo illic degente, hosti, aut extero cuivis dedere possit, ex iis quæ antè diximus † facile intelligitur. Primo, quum communis utilitatis causa, in quâ sua cujusque continetur, civitatis aut populi partes quæque, ut etiam provinciæ, se toti civitati subjecerunt; nullo jure civitas partes sui quasvis, aut provincias, invitas extero cuivis dedere poterit, easve obligare, ut se isti subjiciant quamvis aliter melius sibi consulere possint. At contra, quum ad ea quæ fieri nequeunt præstanda nulla civitas obligetur, si sui partem aliquam aut provinciam civitas defendere nequeat, eam jure indefensam relinquet; et si aliter suæ saluti consulere nequeat, ne eam amplius defendat pacto se adstringet: quo tamen pacto, nulla huic parti aut provinciæ imponitur obligatio, quo minus sibi alia ratione prospiciat, vel novos adsciscendo socios, vel tertiæ cuivis civitati se adjungendo, aut subjiciendo, quo ab hoste ingruente protegatur. Pactum enim illud de communi omnium defensione, quo in civitatem coaluit populus, illudve quo provincia se subjecerat, in eo casu, ejusdemmodi est cum pactis de iis quæ fieri nequeunt præstandis.

Quod de populi parte aut provincia, idem dicendum de cive strenuo et forti, quem ob virtutem invisum, hostis sibi tradi postulat: qui quidem, gravi premente necessitate, nonnunquam esset deferendus, neque amplius defendendus; ut dedatur vero, aut prohibeatur quo minus alibi suæ saluti consulat, minime convenit.

V. DE civitatum *interitu* hæc tenenda. Civitate penitus devictâ, civibus quibusvis, provinciis

† *Lib. III. c. iv. et v.*

item, sibi quantum possunt prospicere licet; sive alii se adungere velint civitati, sive novam sibi in provincia constituere. Civium quidem est, pro patria omnia subire pericula, neque temere de ejus salute spem deponere. Si tamen sat patriæ sit datum, neque tamen defendi possit, jure, qua ratione possunt, sibi suisque prospiciunt.

2. Si quo casu insperato reviviscat civitas, quæ aliquamdiu extincta jacebat; ei se adungere tenentur cives omnes et provinciæ, nisi interea novo atque æquo fœdere teneantur. Quæ autem fœdera, a civibus dissipatis, aut a provinciis, bona fide, dum antiqua civitas extincta fuit, cum exteris jungebantur, eorum firma manebit obligatio.

3. Quæ diu deleta fuit civitas, civitati victrici in provinciæ modum subjecta, omnia amisit in cives profugos aut provincias suas jura. Neque si in iisdem finibus qui a civitate antiqua occupabantur, olim constituatur, ea prioris jura sibi arrogare poterit. Diversæ sæpe civitates populique, temporibus diversis, eosdem occupant agros: agrisque mutatis, eadem manet civitas; immo quum vel nullos prorsus habeat.

Manente civitate unus omnium debet esse animus, omnia pro patria et facere et pati, quæ antiquissimæ sanctissimæque civitatis, in qua continetur universum genus humanum, cujusque rector et parens est Deus, legibus non adversantur. “ Cari sunt liberi, cari conjuges, parentes, propinqui, amici, familiares; omnes tamen omnium caritates patria una complexa est: pro qua vir bonus non dubitabit mortem oppetere, si ei sit profuturus.”

10 JA 67

F I N I S.

LIBRORUM et CAPITUM

A R G U M E N T A.

IN epistola ad Juvent. *Philosophia moralis* “ars vitæ
“ad virtutem et beatitudinem assequendam instituen-
“dæ.” Ejus partes *Ethica*, et *Jurisprudentia naturâ-
lis*. Hujus itidem tres partes. 1. *Jurisprudentia pri-
vata*. 2. *Oeconomica*. 3. *Politica*. P. 3. Operis
suscipiendi causa. p. 4. Quo consilio scripti libri *Ci-
ceronis de officiis*. p. 5. et cohortatio ad Philosophiam.

LIB. I. ETHICA.

CAP. I. De natura humana.

1. *Philosophia moralis ars architectonica* aliis impe-
rans. pag. 1. Ex hominis natura eruenda officio-
rum notitia. p. 2.
2. Constat homo ex animo et corpore. in quo sita
corporis præstantia et infirmitas. p. 3.
3. Animi partes sive facultates, *intellectus et voluntas*.
Ad intellectum referuntur *sensus*: iique *externi* vel
interni. 3, 5. *Sensibus* prima *boni malique* notitia
paratur. ib. Quædam perceptiones mediæ. ib.
Aliæ antecedentes et *directæ*, nullâ alia præeunte;
aliæ *reflexæ*. 5.
4. *Sensus interni* quales. ib. Sensu percipiuntur
omnes ideæ. 7. *Vis rationis*. ib. Hæ vires a
Deo ad homines pervenerunt, Deique consilium
ostendunt. 6.
5. *Bona* sensu prius quam ratione percipiuntur. 6.
De voluntate. ib. Sui in optimo statu conservan-
di studium cuique infixum, omniumque *appetitus*
quæ ad vitam faciunt beatam, et contrariorum
fuga. 6, 7. *Gaudia et mærores* unde nascuntur.
ib. Quatuor voluntatis motus. ib.
6. Motus perturbati sive *passiones*; a voluntate diver-
sæ. 7. *Appetitus rationalis et sensitivus*. 8. Hic
dividitur in *concupiscibilem* et *irascibilem*. ib. *Pas-
sionum* quatuor genera; cujusque partes plurimæ.
ib.
7. Voluntatis motus vel *gratuiti*, vel ex *philautia*

- orti. 9. Utrumque genus vel *purum*, vel perturbatum. ib. Eorum partes. ib. Quæ propter se expetenda. ib. Homini naturalis est *benevolentia gratuita*. 10.
8. *Sensus reflexi*, quibus cernuntur *Pulchritudo, Harmonia, rerum convenientia*. 10, 11. et læta sit *veri cognitio*. ib.
9. *Sympatbia*, sive sensus communis. ib.
10. Homo ad agendum natus. *Recti et honesti sensus, explicatur*. 12—17.
11. *Comprobationis gradus varii*; unde *pietatis, et amicitiae sanctitas* elucet. 17—19.
12. *Sensus hujus principatus*, cui in omni vitâ parandum. 19.
13. *Laudis et vituperii sensus*. 20. Homines in eo sibi invicem similes. 21.
14. *Sensus ridiculi*. ib.
15. *Bona animi, corporis, et externa*; et proinde appetitiones variæ, sive suam, sive aliorum *facilitatem* consecrantes: quæ et hominum moribus afficiuntur. 22—24.
16. *Aliæ naturales, aliæ opinabiles*. 25.
17. *Idearum conjunctiones, memoria, habitus*. 25, 26. *Usus sermonis*. ib. *Ingeniorum diversitas, ejusque causæ*. 27, 28.
18. *Qua ratione cernitur partium ordo*, a natura destinatus. 28—30.
- CAP. II. *De summo bono et virtute*. 30.
1. *Intellectus imperium* in voluntatem. voluntatis motus, et *libertas*. 30, 31. *Voluntatis* in intellectum potestas. ib.
2. *Axiomata de finibus et mediis*. 31. *Summum bonum quale*. 32.
3. *Bona alia aliis contraria*. ib. *Bonorum instituenda comparatio, ratione dignitatis et diuturnitatis*. 33.
4. *Indolentia non bonorum finis*. 34. *Corporis voluptates vilissimæ, minimeque diuturnæ, neque omnes virtutibus contrariæ*, 34, 35, 36.
5. *Quæ ex vitæ cultu, et artibus ingenuis, digniores*; vitam tamen beatam haud præstant. 37, 38.

6. *Sensus communis* magna vis ad vitam beatam aut miseram. 38. Voluptates ejusdem honestæ, et diuturnæ; dolores itidem graves, et diuturni. 39. Unicum horum malorum perfugium. 40.
 7. *Recti honestique sensus*: ejus vix maxima ex perceptionum dignitate et duratione. 40—42.
 8. *Laudis et vituperii sensus*, ad eadem omnia hortabitur. 42.
 9. Ut etiam voluptates quædam leviores. ib.
 10. *Divitiarum potentiæque* momentum, sui conservandi studium sæpe nimium. 43, 44. In virtute sita est vita beata. 44.
 11. Quod ex malorum inter se comparatione confirmatur. Errorum causæ. 44. Mala gravissima, ex aliorum miseria, et cujusque vitiis, nascuntur. 45—47. *Summum bonum formale* in virtute, una cum vitæ perfectæ prosperitate. 47. Virtutis summa, in *Deo amando*, et *benevolentia* erga homines exercenda. ib.
 12. *Deus summum bonum objectivum*. ib.
- CAP. III. *Virtutum divisiones*. 48.
1. Virtutis natura, ejusque gradus. 48, 49.
 2. Virtutes, vel *intellectuales*, vel *morales*. 50. Virtus qui *mediocritatem* servet. ib.
 3. *Cardinales* quatuor; earumque definitiones et partes. 51—54.
 4. Virtutum origo et causæ. 54. Virtutes hæ inter se conjunctæ. ib. *Mediocritas* haud prima virtutis notio. 54, 55.
 5. Alia divisio utilior, prout virtutes Deum, homines aut nosmet ipsos respiciunt. 55.
- CAP. IV. 1. *Pietatis erga Deum* partes duæ; veræ sententiæ, cultusque iis consonus. 56.
2. Ex pietate nascuntur virtutes purissimæ, gaudiaque maxima. 56—59. Hominibus depravatis non desperandum. 59.
 3. *Cultus externi* natura et utilitas. 59, 60.
- CAP. V. *Officia erga homines*. 61.
1. Arctiores hominum conjunctiones et vincula naturalia. ib. In affectionibus benignis jucunditas summa. 62.

2. Aliæ aliis honestiores. ib. Virtutum sociarum summa. ib.
3. Arctiorum societatum utilitas et sanctitas. 63. Caritates arctiores haud reprimendæ. ib. Indicia in vultu. 64.
4. Amicitiae ortus. ib. Inter solos bonos. 65. Amicitiae leges, ejusque utilitas. ib.
5. Amor duplex, *benevolentia* et *complacentia*. Hæc sæpe nimia, non illa. 65, 66.

CAP. VI. *De animi cultura*. 66.

1. Rerum cognitio necessaria; summi boni, Dei, hominisque. 67.
2. Pietas erga Deum, rerumque externarum despicientia. 68, 69. Ufu exercitationeque opus. 69.
3. *Mediocritas* inter appetituum excessus et defectus. ib. Omnes appetitus utiles esse possunt. 70. Mediocres venustissimi et tutissimi. 72. Quod plurium exemplis illustratur. 72, 73—75.
4. *Corporis cura*. *Ars* quædam eligenda. Variæ artes inter se comparantur. 75.

CAP. VII. *De virtutis studio excitando*. 76.

1. Virtutum invitamenta, ex Dei consilio jussuque et animorum immortalitate. 76—78.
2. Virtutum utilitates. 78—80.
3. Earum excitandarum rationes. 80.
4. Transitus ad jurisprudentiam. 82.

L I B. II. JURISPRUDENTIA PRIVATA.

CAP. I. *De lege naturali*. 83.

1. Unde, *legis*, *juris*, et *imperii just*i notio. 83, 84.
2. Divini imperii jus. 85.
3. *Rationis dictata practica* sunt leges divinæ. 85. Legis partes duæ, præceptum et sanctio. 86.
4. Leges pro varia promulgandi ratione, *naturales* vel *positivæ*. ib. Ratione materiæ, *necessariæ*, vel *non-necessariæ*. 86, 87.
5. 6. *Privilegium*, *æquitas*, et *dispensatio*. 87, 88.
7. *Jus naturæ primum* et *secundarium*. 88. Duo præcepta generalia. 89.

CAP. II. *De juris natura et divisionibus*. 89. Explicando hominum jura explicantur leges. ib.

1. Jus, prout est *qualitas moralis*, definitur. 91. Eiusdem notio neque semper legis, neque communis utilitas rationem includit. ib. Nullum communi utilitati adversatur. ib.
2. Juri omni respondet *obligatio*. ejus notio duplex, altera sensum cujusque internum, altera legem, respiciens; earumque definitiones. 92.
3. Jura *perfecta* vel *imperfecta*. inter ea limites non facile cernuntur. 93. Jura *externa*. ib.
4. Jura quæ *alienari* possunt, vel non possunt. 94. Generalia duo societatis præcepta. ib.

CAP. III. De virtutum et vitiorum gradibus. 95.

1. *Conscientia* definitur. ib. Variæ ejusdem divisiones. *Bonitas materialis*, et *formalis*. 95, 96.
2. *Imputatio*, quid sit. Quæ *moralem speciem* afficiunt vel *intellectum*, vel *voluntatem*, vel rei *momentum*, respiciunt. 96. Imputationi necessaria, *libertas*. ib. Quænam *necessaria*, aut *impossibilia*. ib. Quæ ab *invitis per vim*, aut per *ignorantiam* fiunt, quæque *mixta* dicuntur, quo modo imputantur. ib.
3. *Ignorantia*, *involuntaria*, vel *voluntaria*: hæc *afsectata*, vel *supina*. 97. *Involuntaria* duplex. ib. *Ignorantia juris*, vel *facti*. 98.
4. Quæstiones de *conscientia errante*. ib.
5. 6. *Voluntatis propensiones*, quo modo *honestatem* aut *turpitudinem* augent aut minuunt. 99—102.
7. *Actionum momenta* et *eventus*, quo modo imputantur. 103.
8. *Habitus* *moralem speciem* afficiunt. 104. Aliorum actiones nonnunquam imputantur. 105.

CAP. IV. De jure hominum naturali. ib.

1. *Status* quid: is duplex, vel *naturalis libertatis*, vel *adventitius*. 106. *Status libertatis* non est *status belli*. 106, 107.
2. Jura *privata*, *publica*, *communia*. 107. Unde primo singulorum jura *privata* innotescunt. ib. Jura vel *naturalia*, vel *adventitia*. ib.
3. Jura *perfecta* et *imperfecta*. ib. Jura *naturalia* perfecta recensentur. 107—109.

4. Naturalis hominum æqualitas. 109.
 5. Jura naturalia imperfecta. 110.
 6. De *beneficentia* et liberalitate. 110, 111.
- CAP. V. De *jure adventitio*. 111.
1. Jura adventitia vel *realia*, vel *personalia*. 111, 112. Realium præcipua, *rerum dominia*. 112. Jus utendi rebus inanimis. ib.
 2. 3. Ut etiam animatis; et carne vescendi. 112, 113.
 4. Dominium quid sit ejusque causæ. 114, 115.
- CAP. VI. De *dominii acquirendi rationibus*. 116.
1. 2. Dominium vel *primum* vel *derivatum*. 116, 117. Primum, *occupatione* constituitur. 118. Quænam jure potior. 119.
 3. Quousque occupare potest quisquam. ib. Quæ res communes. 120. *Communio negativa* vel *positiva*. ib.
 4. *Res nullius*, sacra, sancta, religiosa. 121. Res publica. 122. Usucapio. ib.
 5. *Accessiones* varia, quo jure teneantur. 123. Quæ jura in dominio continentur. 124.
- CAP. VII. De *jure derivato*. ib.
1. Discrimen inter *jura realia* et *personalia*, 124, 125.
 2. Jura derivata, partes domini, vel totum dominium. 126. Partes quatuor. ib. Possessoris rei alienæ et *Bonæ fidei possessoris* obligatio. 127.
 3. Juris *hæreditarii* fundamentum. 128.
 4. 5. De *pignore* et *hypotheca*. 128, 129. et *servitutibus*. 129.
- CAP. VIII. *Dominii transferendi rationibus*. 130.
1. 2. Rationes varia. 130, 131. Jus testamenti. ib.
 3. *Successio* ab intestato. ejusque ordo. 131.
- CAP. IX. De *contractibus*. 134.
1. 2. Contractus necessarii. ib. et quousque obligant. 134, 135, 136.
 3. Tres loquendi formulæ. 136, 137.
 4. Tria in pactis spectanda, *intellectus*, *voluntas*, *materia*. 137. Judicium maturum. 138.
 5. De *erroribus* inter paciscendum. 139.
 6. 7. Pacta *expressa* et *tacita*. 140. *absoluta* et *conditionalia*. 141, 142.

8. 9. Quis *metus* impedit obligationem. 143, 144.
10. *Materia*, *licita*, et *possibilis*. 146. De facinore
turpi. 146, 147.

11. *Realibus* cedunt *personalia* jura. 147.

12. Paciscimur per internuncios. 148.

CAP. X. De *sermocinantium officiis*. 149.

1. *Veritas* et *fides* per se, et sua natura, pulchra, et
in vita necessaria. ib.

2. Signorum duplex usus, eorumque leges. 150.

3. De sermonis usu cautiones. 151—154.

4. Officia in sermone honestiora. 154, 155.

CAP. XI. De *jurejurando et votis*. 155.

1. *Jurisjurandi* definitio et usus. 155, 156.

2. Quis invocandus et qua formula? 156, 157. Jus
jurandum non mutat officium. 157.

3. Sine-acceptatione non obligat. ib.

4. *Voti* natura, non immutat obligationes aut officia.
158, 159.

CAP. XII. De *rerum pretio*. 159.

1. Unde pendet. ib. 160.

2. *Pretium eminens* quale. 161.

3. 4. Nummorum usus. 161, 162. et pretium mu-
tabile. 162.

CAP. XIII. De *variis contractuum generibus*. 163.

1. *Benefici* et *onerosi*; *mandatum*. ib.

2. 3. *Commodatum*. 164, 165. *depositum*. 165. Ac-
tiones *directæ* et *contrariæ*. ib.

4. In contractibus onerosis servanda æqualitas. ib.

5. *Permutatio*. *Emptio venditio*. 166.

6. *Locatio conductio*. 167.

7. *Mutuum*. *Aequi scenoris mensura*. 168.

8. Qui contractus aleam continentis probandi. 169.

9. *Fidejussiones* et *pignora*. 170, 171.

CAP. XIV. *Obligationes quasi ex contractu*. 172.

1. 2. Earum duo genera. ib.

3. *Alumni adversus altorem obligatio*. 174.

CAP. XV. *Jura ex damno dato*. *Jura Belli*. 176.

1. 2. De damno faciendo. ib. et æstimando. 176, 177.

3. De damno fortuito et damno injuriâ. 178.

4. De *Bello* ejusque generibus. 179.

5. Bella nonnunquam licita. Tria spectanda. 180.
6. Causæ justæ, in libertate, vitæque civili. 181, 182.
7. 8. *Terminus a quo, et ad quem.* 183. Quæ vindicta damnanda. 184.
9. Condicta certamina ferè semper illicita. 184, 185.
- CAP. XVI. *De jure extraordinario; et jure omnium communi.* 187.
 1. Tempore mutato mutantur officia. ib.
 2. Exceptiones causis tantum gravissimis dandæ. 188. diluuntur objectiones. 189.
 3. Doctrinæ hujus cautiones. 190.
 4. Humani generis jura communia. 191.
- CAP. XVII. *De juris interitu, &c.* 193.
 1. Tribus modis tolluntur obligationes. *Solutione, cessione, et conditionis defectu.* 193, 194.
 2. De litibus in libertate dirimendis. 194.
 3. De interpretatione ejusque regulis. 195.

L I B. III. OECONOMICES ET POLITICES
ELEMENTA.

- CAP. I. *De conjugio.* 199.
 1. 2. Conjugia necessaria et naturalia. 199, 200.
 3. *Plato* notandus aliique, 201.
 4. Coercenda venus nefanda, amoresque vagi. 202.
 5. Matrimonii leges quatuor. 203—205.
 6. Matrimonii impedimenta naturalia et moralia, ætas inhabilis, contractus prior, et arcta sanguinis conjunctio. 205—207.
 7. Repudiorum causæ. 207.
- CAP. II. *De parentum et liberorum officiis.* 209.
 1. Potestatis Parentalis fundamentum et fines. ib.
 2. Utrique parenti competit. 210.
 3. Legibus civilibus augeri potest. 211.
 4. Liberorum parentumque officia. 212.
- CAP. III. *De herorum et servorum jure.* 213.
 1. Unde orta servitus. ib. ejusque leges variæ. ib.
 2. Servorum ob damnum datum aut delictum quænam jura. 214. Quo jure captivi. 215.
 3. Herorum et servorum officia. 218.
- CAP. IV. *De civitatum origine.* 219.
 1. 2. Quænam ad vitam civilem invitarunt. ib.

3. Non rectè per vim constitui potest civitas. 221.
4. Vitæ civilis opportunitatis. 222. Civitas definitur. ib. *civile et despoticum* contraria. ib.

CAP. V. *De interna civitatum structura, et summæ potestatis partibus.* 223.

1. Ex solo populi consensu oritur jus imperandi. ib. unica exceptio. 224.
2. Tres actus in imperio constituendo. ib. quo modo ad posteros transmittatur obligatio civilis. 225.
3. Civitas una persona, jus omne publicum quale. 226.
4. Potestatis summæ partes *immanentes* vel *transeuntes*. ib. Immanentes tres. ib. Transeuntes duæ. ib. Jus imperii eminens. 227. Jura majestatis minora. 228.
5. Quis summum habet imperium. 228. In omni civitate majestas eadem. ib. Quænam civitates sociatæ, quid systema civitatum. ib.

CAP. VI. *De variis rerumpub. formis.* 229.

1. Simplicium tria genera. ib.
2. Cujusque plures species. 230. Mixtarum ingens numerus. 231.
3. Quatuor in politia spectanda. ib. Imperii nexus inter eos qui reipub. præfunt. 232. Dominium est unicum potestatis fundamentum. ib. absint parum civilia jura aut privilegia. 223. Quid præcipuè per politiam præcavendum. ib. Quis civium numerus maximè idoneus. ib.
4. Monarchiæ opportunitates, legibus circumscriptæ præcipuè. 233. Aristocratæ commoda et incommoda. 234. Democratæ item. ib. Tabellarum usus. ib.
5. Formæ mixtæ omnium optimæ. 235. Quæ præcipuè in iis observanda. 235—237.

CAP. VII. *De summi imperii Jure, ejusque acquirendi rationibus.* 237.

1. Potestas in diversis civitatibus diversa. Quæ iusta. 237. De Imperii Jure Divino. 238.
2. 3. Populo sui defendendi jus est, contra eos qui Reipub. præfunt. 239, 240. Interregnum. 240.
4. Officia adversum Reges. 241.
5. Libertas naturalis et civilis. ib.

6. Qualis rectorum sanctitas et majestas, et unde. 242.
 7. Nulla imperii forma a Deo præscripta. ib.
 8. 9. Quale jus imperii ex victoria. ib. 244.
 10. Regna *patrimonialia* nullo jure arrogantur. 245.
 11. De succedendi jure, quique regnorum hæredes excludendi. 246.
 12. De Regis aut populi jure in colonias. 248.
- CAP. VIII. *De Legibus condendis et Jurisdictione.* 249.
1. Quousque circa hominum sententias, ritusque sacrorum, pertineat potestas civilis. 249—251.
 2. Virtutes fovendæ. Temperantia. ib.
 3. 4. Diligentia, industria. 253. Justitia. ib.
 5. Fortitudo, et scientia militaris. 254.
 6. Prohibenda exterorum in civitate potestas. ib.
 7. Legum civilium materia. 255.
 8. Legum sanctiones. Existimatio, honor. 256.
 9. *Pænæ et castigationes* natura. ib. pœnarum mensura. 257. Quæ *προσωποληψία* damnanda. 257.
 10. De pœnis *universitatum*. 258.
 11. Leges de tributis sanctissime servandæ. ib.
 12. Civium officia adversus civitatis rectores. 259.
- CAP. IX. *De Jure Belli.* 260.
1. Belli jura eadem quæ in libertate. ib. *Bellum solenne*. ib. Indictio non necessaria. 261.
 - 2, 3. Jus gentium *necessarium* et *voluntarium*. 261, 262. Belli causæ et termini. ib. quæ fallendi artes licitæ. ib. *Jura voluntaria*. ib.
 4. Quo jure res hostium capiuntur. 263.
 5. Quæ civitates medias spectant jura. 264. de perfugis protegendis. 265.
- CAP. X. *De fœderibus, Legatis, et Civitatum interitu.* 267.
1. Quando danda exceptio vis et metus. ib. *Fœdera realia et personalia*. 268.
 2. Omnes legati liberarum civitatum pares. ib. legatorum jura. 269.
 3. De civili vinculo solvendo. 270.
 4. Quo jure civitas sui partem, aut provinciam, aut civem strenuum dedere potest. 271.
 5. Civitate deleta, quo jure sint cives et provinciæ. 272. Civium manente civitate officia. 272, 273.

